

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR SVENSKA SPRÅKET

GU-ISS-2016-05

**Kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden
läsväg i *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ* (1674) och
Then Swenska Lagfarenheetz Spegel (1676)**

Hans Landqvist & Lena Rogström

Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
Research Reports from the Department of Swedish

ISSN 1401-5919

www.svenska.gu.se/publikationer/GU-ISS

**Kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden
läsväg i *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ* (1674) och
Then Swenska Lagfarenheetz Spegel (1676)**

Hans Landqvist & Lena Rogström

Sammandrag

På 1670-talet utkommer de två första svenskspråkiga handböckerna i juridik, vilka är avsedda för läsare som saknar universitetsutbildning i juridik men som behöver kunna hantera olika juridiskt reglerade situationer i praktiken, främst i domstolars arbete. Författarna, Clas Rålamb och Claudius Kloot, antar därmed tre utmaningar: de ska skriva om ett fackområde för icke-fackmän, de ska skriva på svenska och de ska skriva en typ av text som saknar direkta förebilder på svenska. De båda handböckerna är de första representanterna för en genre som vi kallar *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska*.

Hittills har Rålamb's *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åtskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker* [...] (1674, versaler i originalet) och Kloot's *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel Vthi Fyra Böcker fördeelt och beskrefwen aff CLAUDIO Kloot* [...] (1676, versaler i originalet) enbart uppmärksammats av rätthistoriker. Handböckerna är dock är minst lika intressanta ur språkvetenskapliga perspektiv.

I den här rapporten redovisar vi en huvudsakligen kvalitativ textvetenskaplig studie med sociosemiotiska och diskursanalytiska utgångspunkter. Syftet är dels att klarlägga *hur* Clas Rålamb och Claudius Kloot organiserar den kunskap som de vill att deras läsare ska kunna ta del av, *hur* de gör handböckerna som helheter sökbara för läsarna och *hur* de gör för att erbjuda läsarna olika läsvägar inom handböckerna, dels att försöka förklara *varför* Rålamb och Kloot utformar sina respektive handböcker som de faktiskt gör. För att klarlägga *hur* Rålamb och Kloot går till väga genomför vi också en delstudie av handböckernas materiella egenskaper – deras materialitet.

Undersökningen av *hur* Rålamb och Kloot gör visar att de båda handböckerna uppvisar ett antal likheter i fråga om kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg samt vissa skillnader i fråga om dessa övergripande jämförelsepunkter. Mer framträdande skillnader mellan handböckerna gäller dels hur författarna till dem framställer sig själva, vilka tänkta läsare som de identifierar, vilka mål som författarna kan tänkas ha med sina handböcker och vilka läsmål som läsningen av böckerna ska kunna uppfylla, dels vilka läsvägar som författarna erbjuder sina tänkta läsare på lokal nivå i handböckerna.

För att försöka förklara *varför* Rålamb och Kloot väljer de lösningar som de gör, diskuteras resultaten även ur två kontextuella perspektiv: användningen av latin och/eller svenska inom juridikens område på 1600- och 1700-talet respektive användningen av de båda språken inom olika fackområden ur ett mer generellt perspektiv under de två århundradena. Därtill utnyttjas tidigare forskning om juridiskt språk och genrer för att försöka förklara resultaten. Rapporten avslutas med en summering av resultaten och förslag på fortsatt forskning. Dessa gäller dels Rålamb's och Kloot's handböcker i deras samtid, dels handböckerna och den fortsatta utvecklingen av den genre som vi kallar *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska*.

Nyckelord

juridiska handböcker för icke-fackmän, kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet, erbjuden läsväg, Clas Rålamb, Claudius Kloot, 1600-tal, rätthistoria, civil(process)rätt, texthistoria, fackspråk, svenska, latin

Förord

Inom projektet *Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska* studerar vi Clas Rålamb's *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker* [...] och Claudius Kloots *Then Swenska Lagfarenhetz Spegel Vthi Fyra Böcker fördeelt och beskrefwen aff CLAUDIO Kloot* [...] ur språkvetenskapliga perspektiv. Den första upplagan av Rålamb's handbok utkom 1674, och den andra redan 1679, medan den enda upplagan av Kloots handbok utgavs 1676.

Inom projektet studerar vi de båda handböckerna ur såväl lexikala som textvetenskapliga perspektiv. Den här rapporten är den första publikationen från projektet där fokus ligger på Rålamb's och Kloots handböcker ur textvetenskapliga perspektiv. Under vårterminen 2016 presenterade vi delar av innehållet vid Språkbruksseminariet, som anordnas av forskningsprofilområdet Text och kontext vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Vi riktar här ett kollektivt tack till seminariedeltagarna för konstruktiva och kreativa kommentarer! Vi tackar även Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg (KVVS) för ekonomiskt stöd till projektet.

Den här studien inom *Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska* ska följas av flera med textvetenskaplig inriktning. Därför är vi tacksamma för synpunkter på och kommentarer till innehållet i den här rapporten.

Göteborg i december 2016

Hans Landqvist och Lena Rogström

<hans.landqvist@svenska.gu.se> och <lena.rogstroem@svenska.gu.se>

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Bakgrund och forskningssammanhang	1
1.2	Syfte och frågeställningar	3
1.3	Hänvisningar till och citat ur materialet	5
1.4	Disposition	6
2	Jurister, språk och juridiska handböcker	7
2.1	Johannes Loccenius, Johan Olofsson Stiernhök och David Ehrensträhle Nehrman	7
2.2	Rätt, latin och svenska	8
2.3	Clas Rålamb och Claudius Kloot	10
3	Teoretiska utgångspunkter, metodiska val och material	13
3.1	Teoretiska utgångspunkter	13
3.2	Metodiska val	17
3.3	Material	19
4	Resultat	23
<i>4.1</i>	<i>Kunskapsorganisation</i>	<i>23</i>
4.1.1	Teman för handböckerna	24
4.1.2	Tematisering på övergripande nivå	27
4.1.3	Vägar in i handböckerna	30
4.1.4	Sammanfattning av delundersökningen	34
<i>4.2</i>	<i>Materialitet</i>	<i>35</i>
4.2.1	Format	35
4.2.2	Inbindning	36
4.2.3	Omfång	36
4.2.4	Typsnitt	36
4.2.5	Illustrationer	40
4.2.6	Sammanfattning av delundersökningen	42
<i>4.3</i>	<i>Sökbarhet</i>	<i>43</i>
4.3.1	Paratexter	43
4.3.2	Numeriska inslag	46
4.3.3	Sammanfattning av delundersökningen	46
<i>4.4</i>	<i>Erbjuden läsväg</i>	<i>47</i>
4.4.1	Kohesion och linjaritet på övergripande nivå	48
4.4.2	Kohesion och linjaritet på lokal nivå	55
4.4.3	Sammanfattning av delundersökningen	66

5	Diskussion, summering och fortsatt forskning	68
5.1	Författare, läsare och läsmål	68
5.2	Materialitet och användning	71
5.3	Överblick och sökbarhet	72
5.4	Möjliga läsvägar	72
5.5	Två handböcker och två kontexter	74
5.5.1	Juridik på svenska och/eller latin	74
5.5.2	Vetenskap på svenska och/eller latin	76
5.6	Summering	78
5.7	Fortsatt forskning	83
	Referenser	85

Förteckning över bilder, figurer och tabeller

- Bild 1* Titelsidan till Rålamb (1674).
- Bild 2* Titelsidan till Kloot (1676).
- Bild 3* Sidan 75 i Rålamb (1674) med exempel på typsnitt och noter.
- Bild 4* Sidan 330 i Kloot (1676) med exempel på typsnitt och noter.
- Bild 5* Figur på sidan 269 i Rålamb (1674) vilken illustrerar en del av arvsordningen.
- Bild 6* Detalj av titelsidan i Kloot (1676).
- Bild 7* Sidan 9 med kustod i Kloot (1676).
- Bild 8* Sidan 374 med avslutande finalstock i Rålamb (1674).
- Bild 9* Förordets första sida med inledande vinjett i Kloot (1676).
- Bild 10* Sidorna 282–284 med exempel på samspel mellan verbala textelement i Rålamb (1674).
- Bild 11* Sidorna 282–283 med exempel på samspel mellan verbala textelement i Kloot (1676).
- Figur 1* Paratexter i Rålamb (1674) och i Kloot (1676) inklusive uppgifter om sidantal för de olika paratexterna.
- Tabell 1* Antal rubriker på olika nivåer i Rålamb (1674) och Kloot (1676), absoluta tal.

1 Inledning

Under 1670-talet publiceras två handböcker på svenska, som är avsedda för människor som tillämpar juridik praktiskt såsom domare, advokater och medborgare i kontakt med rättsväsendet. Handböckerna är Clas Rålamb's *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åtskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker [...]* (1674, versaler i originalet) och Claudius Kloots *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel Vthi Fyra Böcker fördeelt och beskrefwen aff CLAUDIO Klood [...]* (1676, versaler i originalet). Rålamb och Kloot måste hantera tre stora utmaningar. De behandlar fackområdet juridik, men många av deras samtida läsare saknade antagligen en formell utbildning inom området. Rålamb och Kloot skriver på svenska i stället för på latin, rättsvetenskapens traditionella språk. Och de skriver en typ av text som saknar direkta förebilder på svenska: juridiska handböcker för icke-fackmän inom juridikens område.

Därtill kommer det faktum att det svenska samhälle där Rålamb, Kloot och deras samtida läsare levde var ett annat än dagens, eftersom Sverige vid den här tiden var en europisk stormakt som omfattade de båda nuvarande staterna Sverige och Finland samt därtill områden i Baltikum och norra Tyskland. Därmed finns möjligheten att en del av deras läsare levde och verkade utanför det nuvarande Sveriges gränser. Detta innebär i sin tur att också andra språk än svenska kunde användas inom den lokala rättsutövningen och att också andra rättsregler än de som gällde inom det dåvarande svenska rikets geografiska kärnområde, dvs. den västra och den östra riksdelen, kunde ha betydelse för rättstillämpningen. En rättshistorisk översikt vad gäller Sverige ges av Inger (2010), medan bidragen i Landqvist et al. (2016) redogör för användningen av svenska (och till viss del även finska) i juridiska sammanhang i Finland under tre perioder: Finland i det svenska riket fram till 1808–1809 års krig, Finlands tid som ryskt storfurstendöme mellan 1809 och 1917 samt Finland som självständig nation sedan 1917.

Det övergripande målet för den här undersökningen är att klarlägga hur Clas Rålamb och Claudius Kloot hanterar utmaningen att skriva en typ av text som vid den här tiden saknar förebilder på svenska. Vi betraktar de båda handböckerna som de första representanterna för en genre i vardande, en genre som vi betecknar som *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska*. Valet av benämning grundar sig i det faktum att de två författarna vill sprida kunskap om juridik till domare i underrätter och andra personer som saknade formell juridisk utbildning och som inte behärskade latin (jfr Björne 1995: 33, 36).

1.1 Bakgrund och forskningssammanhang

I det här avsnittet avgränsar vi begreppet 'juridisk kunskap', ger en översikt om juridiska arbeten för fackmän och icke-fackmän i Norden ur ett diakront perspektiv och sätter in vår studie i ett övergripande forskningssammanhang.

Enligt rättsvetaren Eva-Maria Svensson (2007: 21) kan det överordnade begreppet 'juridisk kunskap' sägas innefatta de båda underordnade begreppen 'praktisk juridisk kunskap' och 'akademisk juridisk kunskap'. Utifrån dikotomin skiljer Svensson (2014: 211–212) mellan *juridik* som praktisk juridisk kunskap och *rättsvetenskap* som akademisk juridisk kunskap. Det är fråga om två kunskapsområden som ägnas samma objekt och delar utgångspunkter, men *juridik* och *rättsvetenskap* skiljer sig åt i fråga om metod(er), kravet på kritisk hållning till materialet och kraven på kritisk reflektion (se vidare Svensson 2007, 2014). Med stöd av Svensson (2014) är vår uppfattning att Rålamb och Kloot vill sprida kunskaper om *juridik* i betydelsen 'praktisk juridisk kunskap'.

Juridiska arbeten för universitetsstudenter i *juridik*, dvs. *rättsvetenskap* i Svenssons mening, börjar utkomma på danska, norska och svenska under 1700-talet, även om latinet för den skull inte helt försvinner (Björne 1995: 73, 148). Från slutet av 1700-talet ges det ut juridiska handböcker för lekmän i det förenade Danmark-Norge, medan det dröjer till 1800-talet innan sådana verk blir mer vanliga i de nuvarande staterna Danmark, Finland, Norge och Sverige (Björne 1995: 170, 189; Björne 1998: 105, 150, 197, 227).

Trots utgivningen kan företrädare för fackområdet betvivla att det är möjligt att förmedla praktisk juridisk kunskap till icke-jurister. Exempelvis hävdar den svenske advokaten Harald Lettström i början av 1900-talet att juridiken som fackområde inte lämpar sig för popularisering. Det viktigaste skälet är att rättsregler är svåra att tillämpa "för den som ej särskildt studerat ämnet", och detta gäller även om "ett lagens stadgande eller en rättsprincip framställs på klar och tydlig svenska, d. v. s. befriad från lagstilens tyngande dräkt [...]". Därtill kommer tre andra utmaningar: en enda rättsregel räcker sällan för rättstillämpning, rättsregler förändras ofta och juridiska handböcker för lekmän blir snabbt föråldrade. (Lettström 1905: 20–21) Uppfattningar som Lettströms till trots utkommer Rålamb och Kloots handböcker för praktiker på juridikens område under andra halvan av 1600-talet. Och Rålamb och Kloot får efterföljare i de nordiska länderna under de följande århundradena liksom i vår egen tid (jfr Landqvist 2016a: 96–98; Landqvist 2016b: 112, 121, 145–146).

Vad vi har kunnat utröna har Rålamb och Kloots handböcker aldrig tidigare uppmärksammats ur språkvetenskapliga perspektiv. Däremot behandlas de och deras upphovsmän i rättshistoriska arbeten som Hallberg (1934), Almquist (1946) och Björne (1995).

Genom projektet *Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska*, som ägnas Rålamb och Kloots handböcker, vill vi bidra till att täcka en forskningslucka när det gäller bruket av svenska inom juridikens område (Rogström & Landqvist 2015a: 207; Rogström & Landqvist 2015b). Härigenom vill vi även ge ett bidrag till forskningen om hur svenska etableras som alternativ till latin inom olika fackområden (jfr Lindberg 1984; Hannesdóttir 2011; Teleman 2011 och Wollin 2011 om latin och svenska som vetenskapligt språk under 1700-talet). För en översikt av utvecklingen när det gäller språkval och språkanvändning inom vetenskapen fram till vår egen tid hänvisar vi till Gordin (2015), som behandlar "The Language of Science from the Fall of Latin to the Rise of English".

Vårt projekt, och därmed även den här studien, bidrar även till att fylla en kunskapslucka i fråga om svensk sakprosa. Detta gör det, eftersom forskarna inom projektet *Svensk sakprosa 1750–2000* inte behandlar sakprosa före sjuttonhundratalets andra hal-

va och inte heller juridiska texter (Englund & Ledin 2003: 18–19; se vidare Englund & Ledin 2003: 18 om diakrona studier av icke-litterära textslag på svenska).

Vårt projekt anknyter till det tvärvetenskapliga projektet *Lag och kodex: variation i användningen av lagtext före 1734 års lag* (finansiering från Vetenskapsrådet), där historiker och språkvetare samarbetar, liksom till det språkvetenskapliga projektet *Lexisering bakom kulisserna. En undersökning av lagkommissionens språkliga arbete inför 1734 års lag* (finansiering från Riksbankens Jubileumsfond). De båda projekten presenteras av Johnson (2005) respektive Rogström (2010).

Slutligen har vårt projekt också anknytning till projektet *Populärjuridik ur ett språknormeringsperspektiv*, som befinner sig i ett planeringskede. Projektet ska studera de försök till språkstyrning som författare bakom ett antal juridiska handböcker för lekmän gör i sina verk, som är utgivna från 1700-talet till det tidiga 2000-talet. (Landqvist & Rogström 2016)

Här står således de båda handböckerna som *texter* i fokus, medan vi i andra sammanhang studerar dem ur lexikala och terminologiska perspektiv (Rogström & Landqvist 2015a; Rogström & Landqvist 2016; Rogström & Landqvist under granskning). Också sådana perspektiv är nämligen av stort intresse. Både danska och svenska jurister blev under 1600-talet och 1700-talet tvungna att utveckla en juridisk terminologi på respektive språk i stället för att använda den hävdvunna latinska terminologin inom rättsvetenskapen (Björne 1995: 378). I detta arbete handlar det inte bara om att skapa termer utan också att etablera, föra fram och standardisera termer på folkspråket.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet för vår undersökning är tudelat, där det första syftet fungerar som utgångspunkt för det andra. Vårt första syfte är att vi ska klarlägga *hur* Clas Rålamb och Claudius Kloot utformar sina respektive handböcker i fråga om några aspekter som vi betraktar som centrala i den situation som fackmän inom ett visst område generellt befinner sig i när de ska informera och instruera icke-fackmän, och i detta fall dessutom på ett språk som fackmännen inte använder i sin interna kommunikation. Vårt andra syfte är att vi ska försöka förklara *varför* Rålamb och Kloots respektive handböcker är utformade på de sätt som de visar sig vara.

De centrala aspekter som vi undersöker för att uppnå det första syftet är *kunskapsorganisation*, *sökbarhet* och *erbjuden läsväg* i de båda handböckerna (jfr Nord 2008: 18–19). För att analysera sökbarhet och erbjuden läsväg krävs därtill en analys av *materialitet* hos de aktuella handböckerna, dvs. deras fysiska egenskaper (Nord 2008: 18–19).

För att kunna uppnå det andra syftet sätter vi in resultaten i fråga om kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i ett sammanhang – en kontext. Detta kontextuella sammanhang innefattar de båda handboks författarnas angivna mål med sina verk, deras tänkta målgrupper för verken, deras eventuella möjliga förebilder för sina verk samt en övergripande samhällslig kontext som gäller användning av latin och svenska i juridiska sammanhang specifikt och i vetenskapliga sammanhang mer generellt under 1600- och 1700-talet.

Utifrån det angivna syftet är våra frågeställningar för studien därmed

- a. *hur* organiserar de båda handboks författarna den kunskap som de vill erbjuda sina läsare?
- b. *hurdan* är materialiteten hos handböckerna?
- c. *hur* gör handboks författarna sina verk sökbara som helheter för att läsarna ska finna fram till önskad information?
- d. *hur* markerar handboks författarna gränser och samband inom sina verk för att läsarna ska finna fram till önskad information inom dem?
- e. *varför* är resultaten i fråga om kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg sådana som de visar sig vara och *hur* kan olika kontextuella faktorer bidra till att försöka förklara *varför* Rålamb och Kloot väljer att utforma sina handböcker på de sätt som de gör?

Bakom formuleringen av syftet och frågeställningarna ligger givetvis olika överväganden. Dessa presenteras och motiveras i kapitel 3, men redan här måste något sägas ur ett mer övergripande perspektiv. Vi ser varje skriven text, i det här fallet en text som är skriven på papper, ”som ett led i en interaktion mellan en sändare och en mottagare, en interaktion som är medierad genom texten och dess språkliga, visuella och materiella sidor” (Nord 2008: 56). Detta innebär att en viss text alltid har en viss tänkt läsare – en adressat – och att sändaren alltid har målet att texten i fråga ska läsas (Nord 2008: 18).

I det här fallet erbjuder sändarna Clas Rålamb och Claudius Kloot svenskspråkiga domare och andra aktörer i juridiska sammanhang information om vilka rättsregler som gäller i det svenska riket på 1670-talet och vilka krav som ställs i fråga om rättstillämpningen för att olika aktörer i juridiska sammanhang ska kunna agera på juridiskt korrekt/a sätt. De tänkta adressaterna behärskade svenska, som sedan medeltiden varit det språk som använts i rättsregler och vid rättstillämpning i Sverige (jfr Mattila 2000: 277; Korpiola 2014: 33–40). Däremot behärskade de antagligen inte latin, rättsvetenskapens traditionella språk (jfr Mattila 2000). De tänkta adressaternas kunskaper om juridikens fackområde kunde variera, men kunskaperna var vanligen förvärvade genom praktisk verksamhet, inte formella studier (se vidare avsnitt 2.2 om rätt och språk i det svenska riket under 1600-talet). Sändarnas angivna mål med sina handböcker och de tänkta adressaternas kompetenser har rimligen betydelse för utformningen av handböckerna.

Valet av aspekter för undersökningen har två orsaker. Den första är att de valda aspekterna kan sägas vara centrala generellt utifrån synen på texter som kommunikativa och adressiva (jfr Nord 2008: 58–61). Den andra orsaken är att det är fråga om en typ av text som saknar direkta förebilder på svenska, och det antingen denna betecknas som en *genre* eller inte (se vidare avsnitt 3.1 angående de undersökta handböckerna och genrestatus). I den här situationen möter Rålamb och Kloot därmed en speciell utmaning. Skribenter som vill etablera en ny typ av text på ett visst språk kan givetvis försöka finna förebilder på andra språk, i det här fallet juridiska handböcker på latin eller andra folkspråk än svenska. I fråga om Rålamb och Kloots handböcker är arbeten av särskilt tre rättslärdade aktuella. Dessa är skrivna av Benedict(us) Carpzov(ius), Johannes Loccenius och Hugo de Groot/Grotius. De båda förstnämndas arbeten är skrivna på latin medan den sistnämndes är skrivet på holländska. Skribenter som vill etablera en ny typ av text kan också utnyttja arbeten som representerar närliggande typer av texter på det aktuella språket, och det antingen texterna betecknas som genrer eller inte. Ett exempel är trädgårdshandböcker, som är en typ av texter som utges på svenska under 1600-talet

(Nord 2008: 68–70). Trots dessa möjliga förebilder bör Rålamb och Kloot ändå i mångt och mycket vara hänvisade till sig själva för att lösa olika utmaningar.

Genom sina handböcker är Rålamb och Kloot alltså de första som vågar försöket att skriva juridiska handböcker för icke-fackmän på folkspråket i Norden. Och de gör detta under ungefär samma tidsperiod. En ganska självklar fråga är ifall de var medvetna om varandras pågående arbete. Detta är inte med säkerhet klarlagt, men Kloot säger i alla fall ingenting om Rålamb's bok i förordet till sin egen handbok, som utkom två år efter Rålamb's (jfr Björne 1995: 32–33). Trots osäkerheten på den punkten är det av intresse att kartlägga både eventuella likheter och eventuella skillnader mellan hur de båda författarna hanterar utmaningarna som den valda uppgiften innebär.

1.3 Hänvisningar till och citat ur materialet

Materialet för undersökningen utgörs av två tryckta verk från 1670-talet och den här rapporten är skriven runt 340 år senare. Därför är det befogat med några praktiska upplysningar om hur vi hänvisar till materialet och hur vi citerar ur det.

Vi hänvisar oftast till Rålamb's och Kloot's handböcker med respektive författares efternamn, även om Rålamb's handbok utgavs genom Antikvitetskollegiums försorg och på dess bekostnad (Almquist 1946: 150). Det är enbart den löpande texten i handböckerna som har sidpaginering medan olika paratexter som förord, innehållsförteckningar m.fl. saknar sådan (se vidare avsnitt 4.1 om paratexter). Vid hänvisningar till och citat ur handböckernas löpande text anges sidnummer, medan hänvisningar till och citat ur paratexter därför görs utan sidnummer.

Citat ur Rålamb och Kloot återges så troget som möjligt. Men vi gör vissa anpassningar, som inte bedöms ha någon betydelse för undersökningen. Anpassningarna gör sannolikt citaten mer tillgängliga för läsare i dag. Här följer vi till största delen de principer som Nord (2008: 29) anger.

Detta innebär att olika varianter för grafemet <*s*> återges som *s*. Streck över *m* och *n* för dubbelteckning skrivs ut som dubbeltecknade konsonanter. Ligaturer, dvs. flera bokstäver som förenas till ett särskilt tecken, skrivs ut. Dubbelt bindestreck, =, ersätts med enkelt bindestreck, -, respektive utelämnas i det fall som = avstavar ord i slutet av en rad. Enkelt snedstreck, /, som motsvarar kommatecken, återges som just /. Mellanslag före och efter skiljetecken normaliseras i enlighet med dagens bruk.

I Rålamb och Kloot används tre typsnitt. Detta illustreras tydligt av bild 3 och 4 i avsnitt 4.2.4. Det dominerande typsnittet är fraktur, som inte markeras särskilt i citat ur materialet. Dessutom förekommer schwabach, både i rubriker och i brödtexten, då för att framhäva vissa ord och uttryck i denna. Detta typsnitt är besläktat med fraktur. Förekomst av schwabach markeras med fet stil i citat. Det tredje typsnittet i materialet är antikva, som används vid enstaka ord, flerordsuttryck och längre citat på latin. Förekomst av antikva markeras med kursiv stil i citat. Antikva som är tryckt i fet stil återges som sådan, medan antikva i kursiv stil inte markeras särskilt. När det gäller användningen av gemener och versaler följer vi bruket i handböckerna. Kapitäl och anfanger markeras däremot inte i exempel, inte heller olika gradstorlek.

1.4 Disposition

Återstoden av rapporten är indelad i fyra kapitel. I det närmast följande andra kapitlet ger vi en bakgrund till den övergripande samhällskontext i vilken Rålamb och Kloot verkade samt presenterar dem och deras handböcker. I det därpå följande tredje kapitlet redovisar vi de teoretiska och metodiska utgångspunkterna för undersökningen samt presenterar vårt material. I det fjärde kapitlet redovisar vi resultaten av vår undersökning utifrån det första syftet. I det femte och sista kapitlet diskuterar vi resultaten ur ett övergripande perspektiv och de båda handböckerna ur ett kontextuellt perspektiv, detta för att uppnå det andra angivna syftet för studien. I det sista kapitlet presenterar vi också en summering av undersökningens resultat samt ger förslag på fortsatt forskning. Vid jämförelser av resultat i fråga om handböckerna behandlar vi först Rålamb och sedan Kloots handbok, detta utifrån handböckernas respektive utgivningsår.

2 Jurister, språk och juridiska handböcker

Det här kapitlet är uppbyggt av tre avsnitt, som sätter in vår undersökning i en samhällskontext och ger en nödvändig bakgrund till undersökningen. I avsnitt 2.1 behandlas tre betydelsefulla rättsvetenskapsmän i Sverige-Finland under 1600-talet och 1700-talet med fokus på deras val av språk i sina skrifter. Temat för avsnitt 2.2 är användningen av latin och svenska i juridiska sammanhang, särskilt i underrätters och hovrätters verksamhet. Och i avsnitt 2.3 presenteras Clas Rålamb och Claudius Kloot med sina respektive juridiska handböcker för icke-fackmän (se avsnitt 3.1 om begreppen 'fackmän' och 'icke-fackmän').

Den relativt utförliga bakgrundsbeskrivningen är motiverad med tanke på att undersökningen kan sägas höra hemma två övergripande forskningstraditioner, dels en socio-semiotisk, dels en diskursanalytisk tradition. Denna dubbla tillhörighet innebär att vi anser att språket och andra semiotiska resurser är intimt knutna till samhället och verksamheter i detta samt till förändringar i samhället och verksamheterna liksom att vi intresserar oss för såväl texter som kontexter (jfr Nord 2008: 20, 34).

2.1 Johannes Loccenius, Johan Olofsson Stiernhöök och David Ehrenstråle Nehrman

I detta avsnitt presenteras de tre svenska rättsvetenskapsmännen Johannes Loccenius, Johan Olofsson Stiernhöök och David Ehrenstråle Nehrman utifrån deras val av språk för sina vetenskapliga arbeten. För en koncentrerad översikt av rättsvetenskapens etablering och utveckling i stormaktstidens Sverige hänvisar vi till Lindroth (1975: 370–375).

Rättsvetenskapens traditionella språk är latin, och fram till 1800-talet spelade latinet en viktig roll inom rättsvetenskapen också i det förenade Sverige-Finland (Mattila 2000: 273–281). Exempelvis skrev Johannes Loccenius (1598–1677), karakteriserad som ”grundläggaren av en svensk systematisk rättsvetenskap av europeiskt snitt” (Björne 1995: 26), samtliga sina vetenskapliga arbeten på latin, även de arbeten som ägnades svensk rätt. Redogörelser för Loccenius’ liv och verk ges av Almquist (1946: 111–120), Björne (1995: 26–30) och Lindroth (1975: 305–308).

Också Johan Olofsson (1596–1675, från 1649 adlad under namnet Stiernhöök) valde latin för sitt arbete *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (1672), vilket har omtalats som ”den första vetenskapliga helhetsframställningen av svensk rättshistoria [...]” (Björne 1995: 39). Liksom Loccenius skrev Olofsson Stiernhöök alla sina rättsvetenskapliga arbeten på latin. Som framgår i avsnitt 2.2 har han därtill eventuellt publicerat en skrift på svenska som är avsedd att användas vid praktisk rättstillämpning. Beskrivningar av Olofsson Stiernhööks person och insatser återfinns i Almquist (1946: 121–149), Björne (1995: 39–40) och Lindroth (1975: 309–310) liksom i bidragen som ingår i Modéer (1996).

Genom att skriva på latin kunde Loccenius och Olofsson Stiernhöök sprida kunskap om svensk rätt utanför landets gränser och delta i den internationella rättsvetenskapliga diskussionen, vilket får antas ha varit viktigt under den svenska stormaktstiden (jfr Björne 1995: 38). Andra insatser för ett sådant arbete är Loccenius' utarbetande av en svensk–latinsk ordbok över den svenska rätten samt hans översättningar av svenska medeltida lagtexter till latin (Björne 1995: 29).

Både Loccenius och Olofsson Stiernhöök verkade vid Uppsala universitet. Den svenske rättsvetenskapsman som var först med att konsekvent använda svenska i sina vetenskapliga arbeten, liksom i sin akademiska undervisning, var däremot verksam vid Lunds universitet. Med ett enda undantag utgav David Nehrman (1695–1769, från 1756 adlad under namnet Ehrenstråle) samtliga sina rättsvetenskapliga arbeten på svenska (Björne 1995: 73). I förordet till *Then Swenska Jurisprudencia Civilis, Efter Sweriges Rikes År 1734 antagna Lag Förbättrad* (1746) meddelar Nehrman att hans val av svenska har praktiska orsaker. Visserligen är verket i första hand avsett för studenter i juridik men det kan också vara till nytta för andra ”som behöfwa weta, hwad Sweriges Lagh föreskrifwer”. (Björne 1995: 73) Redogörelser för Ehrenstråle Nehrman's liv och gärning ges av Almquist (1946: 177–194), Modéer (1979) och Björne (1995: 72–79).

Målet för Ehrenstråle Nehrman är alltså att sprida kunskap om juridik också till andra än de latinkunniga i Sverige, och därför skriver han på svenska. Till skillnad från Loccenius och Olofsson Stiernhöök tycks Ehrenstråle Nehrman därmed inte vara särskilt intresserad av att sprida kunskap om svensk rätt utanför det egna landet – om nu personerna inte råkar kunna läsa svenska. En motsvarande förändring, från internationella till nationella perspektiv, finns när det gäller den utbildning som domarna i Svea hovrätt uppvisar under två århundraden. Under stora delar av 1600-talet är det vanligt att domarna har bedrivit juridiska studier utomlands, medan det under 1700-talets första halva tvärtom är ovanligt att dessa domare har studerat på andra orter än i Lund, Uppsala och Åbo inom det förenade Finland-Sverige. (Vasara-Aaltonen 2014: 305–319) Enligt Lindroth (1978: 43) var frihetstiden som period mindre internationellt präglad än stormaktstiden, och färre svenskar reste ut i världen än tidigare. Å andra sidan kan detta förhållande tolkas som att Sverige kunde klara sig med egna resurser, särskilt i fråga om naturvetenskaperna, ”som var vår stolthet, [och som] gick på export” (Lindroth 1978: 43).

2.2 Rätt, latin och svenska

Inom olika rättskulturer har latin spelat – liksom detta språk fortfarande spelar – en större eller mindre roll när det gäller lagstiftning, rättstillämpning och rättsvetenskap. En generell översikt ges av Mattila (2013: 161–201) och en specifik översikt för Sverige-Finland återfinns i Mattila (2000). Användningen av latin inom rättskulturer kan sättas in i större sammanhang, och Lindberg (1984: 20–26) ger en koncentrerad översikt av den period som är aktuell här – stormaktstidens Sverige och dess latinkultur. Också i dag förekommer s.k. juristlatin ”i form av latinska termer och fraser som ströms in i juridisk text”, såväl på svenska som på andra språk (Mattila 2000: 281). Därtill spelar latin en roll i Norden för att markera sambanden mellan nordisk rättsvetenskap och rättstillämpning med den europeiska rättstraditionen (Mattila 2000: 281).

Alltsedan medeltiden har den inhemska lagstiftningen i Sverige avfattats på svenska, och rättstillämpningen i underrätter har skötts på svenska av lokala domare (jfr Mattila

2000: 277; Korpiola 2014: 33–40). Enligt historikern Jan Sundin saknade lagläsare och häradsdomare på landsbygden, liksom borgmästare och rådmän i städerna, i det förindustriella Sverige ofta formell juridisk utbildning. Däremot kunde de ha större eller mindre praktisk erfarenhet av rättstillämpning. Även lekmännen hade inflytande vid domstolarna under 1600-talet, och det kunde rentav vara större än under tidigare århundraden. Under 1600-talet kunde nämndemän på landsbygden och rådmän i städerna nämligen inte bara avgöra skuldfrågan utan också utdöma straffet, något som tidigare uteslutande hade varit en uppgift för domare. (Sundin 1992: 5, 12, 153–155, 412)

De lokala domstolarnas främsta uppgift var att lösa konflikter i lokalsamhället i fråga om ekonomiska förhållanden, skydda människor mot övergrepp i form av olika kriminaliserade handlingar samt säkerställa lugn och ordning på lokal nivå (Sundin 1992: 5–7). Därför var det mestadels fråga om att en förfördelad part skulle få kompensation för den skada som han eller hon lidit, inte att hela samhället skulle bestraffa enskilda individer som brutit mot olika rättsregler (Sundin 1992: 7).

Under 1600-talet inrättas sammanlagt fem hovrätter i det dåvarande svenska riket: först ut är Svea hovrätt 1614 och därefter följer hovrätterna i Åbo 1623, Dorpat (Tartu) 1630, Jönköping 1634 och Greifswald 1655 (Korpiola 2014: 26). Presidenten, vice presidenten, assessorerna och de viktigare tjänstemännen inom varje hovrätt utsågs av konungen (Thunander 1995: 22). Hovrätterna fungerade som en överinstans dit mål från underrätter kunde anvisas i stället för att alla överklaganden skulle föras till konungen, vilket var den tidigare ordningen (Thunander 1995: 21). Till hovrätternas uppgifter hörde även att kontrollera underrätternas verksamhet (Björne 1995: 376). Detta faktum innebar att ”rättskipningen [på lokal nivå] tvangs att ta större hänsyn till lagens bokstav [än tidigare]” (Sundin 1992: 449). Tillkomsten av hovrätter anses därtill ha bidragit till att advokatväsendet i det svenska riket professionaliserades (Korpiola 2014: 30–31).

Flertalet av de personer som var verksamma vid hovrätterna bör ha haft en universitetsutbildning, fast inte nödvändigtvis i juridik, och genom sina studier behärskade de säkerligen latin (jfr Modéer 2014: 403). Deras språkliga kompetens framgår bl.a. genom att hovrättsbesluten under 1600-talet skrevs ”på ett blandspråk av latin och svenska [...]”. Även i domar från underrätter förekommer ord och fraser på latin. (Mattila 2000: 277–278; se även Lindroth 1975: 373 om bruket av latin i hovrätters domar.) Översikter om formell och reell juridisk kompetens bland personer verksamma vid Göta hovrätt under 1600-talet ges av Thunander (1993: 32–34), medan Vasara-Aaltonen (2014) redovisar en studie av utbildning hos och karriärvägar för domare vid Svea hovrätt mellan 1614 och 1809.

De latinkunniga vid underrätter och hovrätter kunde ta del av den rättsvetenskapliga litteraturen oavsett om verken i fråga tillkommit i eller utanför Sverige. Men alla domare vid underrätter behärskade inte latin. Det gjorde inte heller alla personer som hade anledningar att ha kontakt med domstolar under 1600-talet. (Björne 1995: 376) Även om rättskällorna förelåg på svenska var det inte heller så enkelt för domare i det svenska riket under 1600-talet att avgöra vad de skulle bygga sina avgöranden på. Det kunde nämligen vara svårt att få en överblick över vilka rättsregler som gällde och hur de skulle tillämpas (jfr Sundin 1992: 17; Johnson 2005: 151; Korpiola 2014: 41; Modéer 2014: 405).

Från tidigt 1600-tal hade domarna tillgång till tryckta utgåvor av Magnus Erikssons landslag och stadslag från 1300-talet samt Kristoffers landslag från 1400-talet. I de tryckta utgåvorna ingick även bestämmelser från den gammaltestamentliga mosaiska

rätten, avsedda att komplettera de inhemska lagtexterna. Domarna hade även tillgång till olika medeltida landskapslagar som också gjordes tillgängliga i tryck i början av 1600-talet. (Korpiola 2014: 40–42; Modéer 2014: 405) Ett annat hjälpmedel var Olaus Petris domarregler, skrivna på svenska, eftersom de var avsedda för domare som saknade akademisk utbildning. Domarreglerna tillkom vid slutet av 1530-talet men trycktes först 1616. (Björne 1995: 20–21) Under 1650-talet utkom också den anonymt utgivna *En Kort Tractat om Morgongåfwor*, som möjligen är skriven av Johan Olofsson Stiernhöök (se avsnitt 2.1 om Olofsson Stiernhöök). I denna motiveras valet av svenska med att de tänkta läsarna är ”[t]hem enfaldigom som Domare Embetet bekläda til underwijsning” (Björne 1995: 40).

Sammanfattningsvis kunde domare under 1600-talet ha tillgång till ett antal tryckta källor till gällande rätt, även om det kunde vara svårt att bedöma deras respektive ”juridiska tyngd”. Därtill kunde domare ha tillgång till handskrivna kommentarer och anteckningar på svenska. Detta innebar i sin tur att alla domare inte hade samma källor till rätten till sitt förfogande, ett faktum som givetvis kunde ha betydelse för rättstillämpningen vid olika domstolar. (Jfr Sundin 1992: 153, 447–448; Johnson 2005: 152; Korpiola 2014: 40–41.)

Vid den här tiden kan det alltså ha funnits ett behov av informerande och instruerande skrifter för domare i deras tjänsteutövning. Dessutom blir kraven på domare i det svenska riket större från början av 1600-talet, även om det dröjer till 1680 innan varje domstol i det svenska riket ska ledas av en domare med formell juridisk utbildning (Modéer 2014: 403–404). Under andra halvan av 1600-talet kan behovet av juridisk information på svenska således öka. En redogörelse för den formella och reella juridiska kompetensen bland personer verksamma vid underrätter under 1600-talet ges av Thunander (1993: 245–250, 260–262). En uppgift för Svea hovrätt, liksom för andra hovrätter i det svenska riket, var att kontrollera underrätternas verksamhet. Detta var en viktig förändring: ”[e]n rådmän, härads hövding eller lagläsare kunde inte längre döma efter eget tycke och ansvar utmättes även för okunnighet [...]”. För de icke-latinkunniga domarna blev det därmed viktigt att kunna finna och ta del av juridisk information på svenska. (Björne 1995: 376) Möjligheterna till detta ökade under 1670-talet genom utgivningen av Clas Rålamb och Claudius Kloots handböcker.

2.3 Clas Rålamb och Claudius Kloot

I detta avsnitt presenteras Clas Rålamb och Claudius Kloot, författarna bakom de båda handböcker som vi studerar inom projektet *Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska* (Rogström & Landqvist 2015b). Den följande redogörelsen för Rålamb's liv och hans handbok bygger främst på Almquist (1946: 150–162), Björne (1995: 35–37) och Westerberg (2012), medan den motsvarande redogörelsen i fråga om Kloot och hans handbok grundar sig på Hallberg (1934), Almquist (1946: 24–25) och Björne (1995: 32–35).

Clas Rålamb (1622–1698) var verksam som jurist, diplomat, politiker och godsägare. Han studerade juridik för Loccenius i Uppsala och bedrev även studier i bl.a. juridik i både Holland och Frankrike. Rålamb innehade olika ämbeten och uppdrag där hans juridiska kompetens togs till vara, och han verkade bl.a. som riksråd, kammarråd och president för Göta hovrätt. Rålamb's enda juridiska verk är *OBSERVATIONES JURIS*

PRACTICÆ. Thet är Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker [...], som utkom i två upplagor med några få års mellanrum. Handboken anses ha en lång tillkomst-historia. Förordet är daterat 1652 och första upplagan utkom 1674. Denna trycktes genom Antikvitetskollegiums försorg och utan kostnad för Rålamb, men han och hans efterkommande fick upphovsrätten till handboken. Dateringen av förordet är dock inte helt rättvisande, eftersom Rålamb före tryckningen ”haft tillfälle att revidera sitt arbete och bringa det till överensstämmelse med dåtida rättsuppfattning” (Almquist 1946: 151–152), dvs. början av 1670-talet. Revideringarna inför den första upplagan 1674 och från den första till den andra 1679 antas dock ha varit begränsade. Storleken på den första upplagan är okänd, men den såldes slut och en andra upplaga utgavs efter bara fem år (Almquist 1946: 152; Westerberg 2012: 44).

Av handbokens fullständiga titel framgår att Rålamb avser att ge praktisk information till ”så wäl Kärandom som Swarandom til Rättelse och Vnderwijsning [...]”, men enligt rättshistorikern Lars Björne bör handboken främst ha utnyttjats av ”underrättsdomarna och den vid denna tid framväxande advokat kåren [...]” (Björne 1995: 36). Trots arbetets praktiska syfte ger Rålamb källhänvisningar, förtecknar använd litteratur och använder en hel del latin i sitt arbete, även om huvudspråket är svenska. Eftersom Rålamb gav ”den första systematiska framställningen av Sveriges civilrätt på svenska” (Björne 1995: 36), så kunde också icke-latinkunniga domare använda den i sitt arbete, och handboken anses därför ha varit mycket viktig för att höja den juridiska allmänbildningen i det svenska riket.

Claudius Kloot (cirka 1612–1690) verkade som Göteborgs stads sekreterare 1636–1647 och som rådman i staden 1647–1655, men han blev avsatt från detta ämbete år 1655 på grund av att han hade gjort sig skyldig till sedlighetsbrott. Därefter verkade Kloot som justitieborgmästare i Vänersborg mellan 1660 och 1676, då Vänersborg intogs och brändes av danska trupper. Kloot levde sina sista år i sin födelsestad Arboga. Han hade studerat juridik i Uppsala och i Franeker i Holland, och Kloot utgav flera juridiska verk på latin. Som hans huvudarbete betraktas dock *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel vthi Fyra Böcker Fördeelt och Beskrefwen aff CLAUDIO Kloot* [...] (1676). Verket har en lång tillkomsthistoria. Redan 1642 talar Kloot om att han arbetar med ett manuskript till en handbok, och 1673 anmäler han till kanslikollegiet att han har ett arbete att trycka. Därefter går det ett par år. Arbetet granskas av censuren, Kloot får kungligt privilegium att låta trycka sin handbok och den utkommer slutligen 1676, tryckt på Kloots egen bekostnad. Uppgifter om upplagens storlek saknas.

Av förordet framgår att Kloot anser att också domare och sakkörare utan kunskaper i latin behöver få juridisk information. Därför väljer Kloot att skriva på svenska men använder vissa inslag på latin i marginalerna. Rättshistorikern Jan Eric Almquist (1946: 25) anser att Rålambs arbete är överlägset Kloots, även om den senares handbok ”fortfarande har ett visst värde såsom ett uttryck för stormaktstidens rättsuppfattning [...]”. Lars Björnnes bedömning (1995: 35) är att Rålambs handbok fick en större spridning, kanske på grund av skillnaden mellan författarnas samhällsställning. Men Kloots arbete ger en helhetsbild av aktuella rättsområden, trots att det har ett mer anspråkslöst format än Rålamb. Enligt Almquist (1938: 301 med fotnot 1) är det därtill möjligt att David Ehrenstråhle Nehrman i sin undervisning vid Lunds universitet under 1721 föreläste om inhemsk rätt med utgångspunkt i just Kloots handbok.

Båda Rålamb och Kloots verk åberopades även av domstolar under 1600-talet och 1700-talet, och rättsvetaren Aleksander Peczenik gör följande bedömning när det gäller

ett antal 1600-talsjurister: "Not infrequently the courts made explicit references to the works of Loccenius, Rålamb, Kloot and others" (Peczenik 1989: 296). Härigenom kunde dessa verk därmed få betydelse för rättstillämpningen.

Både Rålamb och Kloot vänder sig alltså till praktiker inom juridikens område vilka inte behärskar latin. Härigenom antar de båda handboks författarna en stor utmaning, nämligen att informera och instruera om rättstillämpning på svenska i stället för det hävdvunna latinet och att göra detta i en typ av text, där det i alla fall saknades direkta förebilder skrivna på svenska (jfr avsnitt 2.2 om svenskspråkiga handledningar för domare). Kloot hänvisar dock till ett arbete av Hugo de Groot/Grotius, *Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleertheyt* (1631). Detta är en framställning av provinsen Hollands privaträtt (Björne 1995: 25, 35). Arbetet är skrivet på nederländska och av förordet framgår att Kloot säger sig ha tagit del av de Groots/Grotius' arbete med stort intresse. Enligt Björne (1995: 33) har de Groots/Grotius' arbete betydelse för både Kloots sätt att disponera sin handbok och hans val att använda folkspråket i stället för latin.

3 Teoretiska utgångspunkter, metodiska val och material

I det här kapitlet redovisar vi våra teoretiska utgångspunkter, anger våra metodiska val och presenterar vårt material. Detta görs i avsnitt 3.1, 3.2 respektive 3.3.

3.1 Teoretiska utgångspunkter

I inledningen till kapitel 2 redovisar vi vår syn på texter ur ett mer övergripande perspektiv genom att undersökningen hör hemma inom såväl en sociosemiotisk som inom en diskursanalytisk forskningstradition. I det här avsnittet avgränsar vi inledningsvis några begrepp som är centrala för vår undersökning, nämligen 'fackspråk' och 'allmänspråk', 'fackman' och 'icke-fackman', 'text' och 'genre'. Våra avgränsningar relateras till Rålamb och Kloots respektive handböcker. Därefter redovisar vi vår syn på handböcker i allmänhet och juridiska handböcker i synnerhet.

Gränsen mellan 'fackspråk' och 'allmänspråk' är inte skarp eller oomtvistad, och många olika definitioner har föreslagits för att avgränsa i första hand fackspråket från allmänspråket (jfr Roelcke 2005: 15–42). Lexikala egenskaper är dock en vanlig bedömningsgrund, då det har setts som något mindre problematiskt att avgöra "ordens fackspråklighetsgrad [...]" än att ange morfologiska, syntaktiska, textuella och pragmatiska särdrag för facktexter generellt (Gunnarsson 1987: 10). Därför anlägger vi inom projektet *Svenska på latinsk grund. De första handböckerna på latinsk grund* lexikala perspektiv på Rålamb och Kloots handböcker, och resultat redovisas hittills i Rogström och Landqvist (2015a), Rogström och Landqvist (2016) samt Rogström och Landqvist (under granskning).

Liksom Gotti (2005: 18) konstaterar vi att det ändå är fråga om "far more than a straightforward lexical distinction at the root of specialized discourse". Terminologin är visserligen särskilt framträdande i det juridiska språket jämfört med terminologi inom många andra fackområden (Mattila 2013: 1), men även andra karakteristika har föreslagits. Därför uppmärksammar vi även sådana perspektiv på de båda handböckerna inom projektet och därmed i den undersökning som redovisas här.

Mattila (2013: 87–136) anger de följande nio egenskaperna som utmärkande för juridiskt fackspråk, här återgivna efter de aktuella kapitelrubrikerna:

- Precision
- Information (Over)load
- Universality and Aloofness
- Systemic Character
- Structure and Formalism in Legal Texts
- Frequency of Abbreviations
- Sentence Complexity and Diversity of Elements
- Archaism and Solemnity
- Proper Use of Legal Language

Utifrån Mattilas beskrivning finns det alltså en strävan efter att juridikens fackspråk ska vara precist (Precision), något som visar sig bl.a. genom förekomsten av definitioner och uppräknings i skrivna juridiska texter. Nödvändig information ska meddelas på ett så exakt sätt som möjligt i juridiska sammanhang, även om detta ibland kan leda till en detaljrikedom som kan verka överflödigt för utomstående (Information (Over)load). Det finns en strävan efter att juridikens fackspråk ska vara generellt och upphöjt jämfört med allmänspråket (Universality and Aloofness). Detta leder bl.a. till att framställnings-sättet i juridiska texter kan ha en abstrakt och opersonlig prägel.

Texter inom juridikens område är systematiskt uppbyggda (Systemic Character), vilket är en avspiegling av att rättssystemet är systematiskt uppbyggt. Detta visar sig främst genom att många hänvisningar ges inom en och samma juridiska text (lag, dom, avtal etc.) och genom att många hänvisningar ges mellan olika texter inom juridikens övergripande område. Texter inom juridikens område följer fasta mönster i fråga om sin uppbyggnad i stort och i fråga om formuleringen av mindre enheter i dem (Structure and Formalism in Legal Texts). I juridiska texter är det mycket vanligt med förkortningar av olika slag (Frequency of Abbreviations), och en vanlig typ av förkortningar avser rättskällor, t.ex. i domstolars utslag.

Språkformen i juridiska texter utmärker sig när det gäller meningarnas längd och deras komplexitet liksom när det gäller ordförrådets egenskaper (Sentence Complexity and Diversity of Elements). Jämfört med allmänspråket kan det juridiska fackspråket uppvisa såväl arkaiska egenskaper som mer formella sådana (Archaism and Solemnity). Eftersom det juridiska fackspråket är så centralt i ett samhälle har de makthavande visat stort intresse för det och försökt att forma det på önskat sätt (Proper Use of Legal Language). Detta intresse visar sig bl.a. i det arbete som läggs ned för att göra författningstexter inom Europeiska unionen (EU) mer tillgängliga för medborgare i unionen.

För vår undersökning är vissa av Mattilas karakteristika mer intressanta än andra. Detta gäller bl.a. Rålamb och Kloots strävan efter precision, deras handböckers systematiska karaktär och de många hänvisningarna, särskilt till rättskällor, som författarna anför. I kapitel 5 återkommer vi till dessa karakteristika hos Mattila (2013) i relation till resultat av studien.

Som utgångspunkt för att definiera 'fackman' och 'icke-fackman' fungerar här den beskrivning av 'professional discourse' som Gunnarsson (2009) ger. En sådan diskurs uppträder när talat eller skrivet språk (samt eventuellt även andra modaliteter) används av "professionals" när de befinner sig i "professional contexts [...]" för "professional purposes". Definitionen av en person som "professional" är att dennes kompetens är knuten till ett arbete som ger en löneinkomst. Minst en sådan person ska ingå i diskursen för att det ska vara fråga om "professional discourse". Härigenom uppstår tre möjliga situationer: två experter ("professionals") kan kommunicera med varandra, en expert kan kommunicera med en blivande expert ("semi-professional") och en expert kan kommunicera med en icke-expert ("lay person"). (Gunnarsson 2009: 5)

Som framgår i avsnitt 2.3 hade både Rålamb och Kloot akademisk utbildning inom juridikens område, och de innehade befattningar där deras juridiska kompetenser togs till vara och som gav löneinkomster. Däremot är det lite osäkert ifall de – som författare av handböcker för icke-expert – kan sägas befinna sig i vad Gunnarsson kallar för "professional contexts" för "professional purposes". Trots denna osäkerhet anser vi att både Rålamb och Kloot kan betecknas som 'fackmän' på juridikens område vilka genom sina handböcker kommunicerar med 'fackmän', 'blivande fackmän' alternativt

'icke-fackmän' på området (jfr Nord 2008: 66 om svårigheter att avgränsa 'fackmän' och 'icke-fackmän' från varandra i fråga om trädgårdshandböcker).

Begreppet 'text' är synnerligen komplext, vilket framgår av exempelvis de redogörelser som Asdal et al. (2008: 33–68) och Nord (2008: 46–54) ger. Vår uppfattning om textbegreppet kan sammanfattas som att vi anser att texter är multimodala, dialogiska, finala och adressiva (jfr Nord 2008: 47–59). I anslutning till bl.a. Kress och van Leeuwen (2006: 15–44) anser vi alltså att även icke-verbala element i skrivna texter kan skapa betydelser, bl.a. typsnitt och illustrationer. I fråga om de båda juridiska handböckerna är t.ex. förekomsten av frakturstil och antikva ett sådant icke-verbalt element som är värt att uppmärksamma (jfr Asdal et al. 2008: 164–167).

Uppfattningen att texter ingår i kommunikationsakter, att texter är dialogiska, att texter är finala och att texter är adressiva kan föras tillbaka till bl.a. Bachtin (Nord 2008: 47–48). Vi anser att Rålamb och Kloots respektive handböcker ingår i kommunikationsakter mellan sändarna och mottagarna. Det handlar visserligen om skrivna texter, där sändare och mottagare inte ingår i en och samma fysiska situation, men sändare och mottagare "förenas i en kommunikationssituation som texten bidrar till att forma" (Nord 2008: 57). I sammanhanget är det därför intressant vad Rålamb och Kloot säger om sina tänkta läsare i handböckernas förord eller i andra partier av böckerna.

Begreppet 'genre' definieras på många olika sätt av representanter för olika discipliner. Detta framgår av t.ex. Ledin (2001), Asdal et al. (2008: 75–120) liksom Bawarschi och Reiff (2010). Som framgår av inledningen till kapitel 2 har vår undersökning en utgångspunkt vilken innefattar såväl en sociosemiotisk som en diskursanalytisk tradition. Detta medför att vi inte omfattar en syn på genrebegreppet, där begreppet definieras utifrån enbart kriterier för texters utformning (jfr Bawarschi & Reiff 2010: 4). I stället har vi en uppfattning om genrebegreppet vilken kopplar texters utformning till samhällsliga funktioner och funktioner för texter som tillhör en viss genre. En sådan syn på genrebegreppet kan formuleras på följande sätt:

Such a dynamic view of genre calls for studying and teaching [genres] beyond only their formal features. Instead, it calls for recognizing how formal features, rather than being arbitrary, are connected to social purposes and to ways of being and knowing in relationship to these features. (Bawarschi & Reiff 2010: 4)

För att operationalisera en sådan syn på genrebegreppet som Bawarschi och Reiff formulerar i relation till vårt material använder vi här den definition av genrebegreppet som Ledin (2001: 29–34) formulerar som fyra påståenden:

1. *En genre kopplar texter till en återkommande social praktik där människor samhandlar genom texter.* [– – –]
2. *En genre innefattar prototypföreställningar om textutformningen.* [– – –]
3. *En genre är normalt namngiven och på så sätt språkligt och socialt kodifierad.* [– – –]
4. *En genre är en tradition som tas i bruk i en situation, varför den förändras över tid.* (kursiv stil i originalet)

Rålamb och Kloot handböcker kan sägas uppfylla det första av Ledins krav på en ”genrekandidat”, eftersom de är avsedda att användas av personer som agerar i juridiska sammanhang, särskilt inom domstolars verksamhet, från 1670-talet och framåt och som gör detta genom talade och skrivna texter (se avsnitt 2.2–2.3). Däremot är det lite mer tveksamt ifall de båda handböckerna till fullo kan sägas uppfylla Ledins tre andra krav.

Således är vi inte beredda att tala om Rålamb och Kloots handböcker som representanter för en avgränsad och distinkt genre, förslagsvis benämnd *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska* (Ledins krav 2). Det kan dock finnas prototypföreställningar om textutformningen av sådana handböcker på andra språk än svenska, detta genom arbeten av t.ex. Carpzov(ius), Loccenius och de Groot/Grotius, som har betydelse för Rålamb och Kloot (se avsnitt 1.2). Rålamb och Kloots handböcker kan alltså sägas uppfylla Ledins andra krav om prototypföreställningar för genrer, under förutsättning att också juridiska handböcker för icke-fackmän på andra språk än svenska beaktas.

Rålamb och Kloots handböcker kan även ses som förelöpare till en sådan genre i de olika nordiska länderna, även om forskares benämningar för sådan ”populärjuridik” under 1700-talet och delar av 1800-talet varierar (Ledins krav 3). Exempelvis talar Dag Michalsen om framväxten av ”*Juridisk sagprosa for legfolk*” från slutet av 1700-talet i Danmark och Norge, medan Lars Björne använder ett antal olika benämningar när han beskriver ”populärjuridik” från slutet av 1700-talet till 1870 i de olika nordiska statsbildningarna: ”juridik för lekmän”, ”bruksjuridik”, ”populära framställningar”, ”juridiska arbeten för allmänheten”, ”juridiska hjälpredor” och ”formulärböcker” (Michalsen 1998: 264, kursiv stil i originalet; Björne 1995: 170, 376; Björne 1998: 105, 150, 197, 227; jfr även Landqvist & Rogström 2016). Trots variationen i fråga om de åberopade forskarnas benämningar kan Rålamb och Kloots handböcker eventuellt ändå sägas uppfylla Ledins tredje krav på en genre, nämligen att den ska normalt ska vara namngiven.

På motsvarande sätt som benämningarna för den föreslagna genren varierar över tid varierar sannolikt även genren som tradition över tid (Ledins krav 4). För att klarlägga hur den genre som vi benämner *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska* varierar över tid krävs det mer forskning med ett diakront perspektiv, men sådan är än så länge sällsynt. Därför kan vi inte med säkerhet säga ifall Rålamb och Kloots handböcker uppfyller Ledins fjärde krav eller inte.

De båda handböckernas status som representanter för en genre är alltså inte fullständigt oomtvistad utifrån kraven i Ledin (2001), vilket inte är oväntat med tanke på att Rålamb och Kloots handböcker är de första representanterna för den aktuella genren på svenska. Vi kommer dock att återkomma till dessa krav på ”genrekandidater” i kapitel 5, då utifrån redovisade resultat i fråga om Rålamb och Kloot.

Det förtjänar också att påpekas att handböckerna förenas av ett till stora delar gemensamt innehåll. Detta kan nämligen föras till civil(process)rättens övergripande område, vilket innefattar bl.a. frågor om rätten till egendom och tvister mellan enskilda personer (jfr Björne 1995: 33–37). Översikter av den svenska civilrättens respektive civilprocessens områden ges av Ramberg och Malmström (2016) respektive Lindell (1998). Förutom civil(process)rätt behandlar Kloot även vissa straffrättsliga frågor (Björne 1995: 34). Enligt Sundin (1992: 12) var det dock ingen stor skillnad mellan civilrättsliga och straffrättsliga mål i det förindustriella Sverige, särskilt inte i fråga om domstolar på lokal nivå. De båda handböckerna har alltså ett gemensamt övergripande innehåll (jfr Nord 2008: 18).

Med en formulering hämtad från Nord (2008: 18) kan handböcker som Rålamb och Kloots därtill sägas ha ”ett i vid mening gemensamt kommunikativt syfte som något oprecist kan formuleras som att tillhandahålla grundläggande kunskaper”, i det här fallet grundläggande kunskaper inom en del av juridikens övergripande område. Men på motsvarande sätt som Nord (2008: 81–83) resonerar i fråga om trädgårdshandböcker från 1650-talet och framåt är vi alltså inte beredda att helt utan reservationer beteckna de både juridiska handböckerna från 1670-talet som representanter för en *genre*, även om de kan sägas tillhöra samma ”typ av texter”. Denna uppfattning förstärks av den eller de funktioner som Rålamb och Kloot ska fylla.

En översikt av forskning om handböcker och instruerande prosa på svenska ges av Nord (2008: 34–41). Mårdsjö (1992: 37) understryker att handböcker har en grundläggande instruktiv funktion, och därtill kan det även komma andra funktioner eller textsyften. Grepstad (1997: 373) talar för sin del om handböcker som ”den idealtypiske sakprosaboka slik sakprosa tidlegere blei forstått, nemleg som normalprosa der form er underordna innhald. Skrivemåten er utgreijande, skildrande eller rettleiande, ofte i kombinasjon”. Mårdsjös bedömning och Grepstads beskrivning går att applicera på Rålamb och Kloots arbeten, eftersom de båda författarna genom sina handböcker vill beskriva och utreda ett antal olika möjliga juridiska situationer för att ge läsarna vägledning i hur de ska handla i de aktuella situationerna.

Vad gäller syftet att ge vägledning kan vissa handboks författare rentav ge stegvisa instruktioner till sina läsare. En vanlig typ av handbok meddelar ”handlingsföreskrifter som så å seie i minste detalj fastlegg lesarens handlingar” (Grepstad 1997: 377). I vissa fall är det precis på det här sättet som olika avsnitt i Rålamb och Kloots handböcker är uppbyggda. Exempelvis får läsaren veta vilka olika handlingar som kärande, svarande och domare ska utföra i samband med ett tvistemål, i vilken ordning de ska utföras och vilka formella krav som måste uppfyllas för att en stämning inför domstol ska vara helt laglig. Detta exempel illustrerar därtill Grepstads beskrivning av vägledande texter som texter vilka hjälper sina läsare att hantera den egna tillvaron, både i nuet och för framtiden (Grepstad 1997: 373).

Vägledande texter som ger sina läsare sådan hjälp är naturligtvis viktiga generellt sett. Ett exempel i dagens västerländska samhälle är manualer för datorer, läsplattor, mobiltelefoner och annan teknik i vardagen. Vägledande texter är emellertid speciellt viktiga i juridiska sammanhang. Om icke-fackmän på juridikens område får bistånd att agera på juridiskt korrekt sätt, så kan de utföra handlingar med juridisk kraft utan att anlita fackmän inom området. Förutsättningen är givetvis att de gällande rättsreglerna i det aktuella samhället tillåter detta. På den här punkten varierar situationen mellan olika samhällen. I exempelvis Sverige idag råder det inte något advokattvång utan en privatperson kan företräda sig själv i en domstol utan att vara tvungen att ta hjälp av en utbildad jurist (Landqvist 2016b: 112). Således är texter som är representanter för den genre som vi föreslår ska benämnas *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska* mycket viktiga texter i dagens svenska samhälle.

3.2 Metodiska val

Vår studie är till allra största delen en kvalitativ sådan, och genom närläsning försöker vi finna mönster i vårt material (jfr Nord 2008: 58–59). Som den främsta metodiska in-

spirationen fungerar Nord (2008), som erbjuder en utgångspunkt för delundersökningarna av kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i just praktiska handböcker på svenska, i detta fall trädgårdshandböcker. Härigenom får vi även tillgång till vissa empiriska resultat för en annan handboksgenre och kan jämföra dem med resultat för Rålamb och Kloot.

Utöver Nord (2008) utnyttjar vi perspektiv som presenteras av andra forskare inom språkvetenskap och litteraturvetenskap. Främst bland de senare står Genette (1997) [1987]. Temat för Genettes arbete är paratexter, dvs. olika typer av texter som kompletterar ”huvudtexten” i ett litterärt verk. En redogörelse för hur vi tillämpar Genettes teori-bildning i undersökningen återfinns i avsnitt 4.1, medan Berglund (2016: 19–24, 179–182) ger en koncis och kritisk introduktion till Genettes tankar ur ett mer övergripande perspektiv.

Också viss rättsvetenskaplig litteratur, särskilt Björne (1995), spelar en viktig roll för vår undersökning. Därtill utnyttjar vi arbeten inom historia och idéhistoria för att sätta in våra resultat i fråga om Rålamb och Kloots handböcker i ett större sammanhang (jfr kapitel 2 och avsnitt 5.5).

När det gäller val av jämförelsepunkter för Rålamb och Klott ska delundersökningen av kunskapsorganisation klarlägga vilka ämnesmässiga alternativt tematiska ingångar som läsarna av handböckerna erbjuds. Utifrån handböckernas utformning vill vi visa ”vilka läsmål och vilka kunskapsintressen som framställs som naturliga [...]” (Nord 2008: 58). I sammanhanget är handböckernas titlar, övergripande teman inom dem på avdelnings- och kapitelnivå samt explicita uttalanden om kunskap och lärande med hjälp av handböckerna, t.ex. i böckernas förord, av intresse (jfr Nord 2008: 58–59). Därtill är det också av intresse vad sändarna explicit säger om handböckernas sändare, mottagare och eventuella läsmål.

Det övergripande målet för de tre delundersökningarna av materialet, sökbarhet och erbjuden läsväg kan sammanfattas som att de ska visa

vilken användning av texten som multimodal artefakt [vilken] gynnar och framställer som naturlig genom sin utformning. Det rör hur texten genom sin materialitet, genom särskilda redskap som gör texter sökbara och genom sin visuella och i viss mån även [verbal]språkliga utformning [...] gör viss användning av vissa läs beteenden naturliga, exempelvis linjär läsning eller sökläsnings. (Nord 2008: 60)

När det gäller materialitet är t.ex. handböckernas format och omfång av intresse med tanke på hur de kan användas ”i praktiken”. I fråga om verbalspråkliga och visuella redskap som gör dem sökbara är exempelvis innehållsförteckningar, register och rubriker intressanta. (Nord 2008: 60–61) När det gäller sökbarhet kan alltså både verbalspråkliga och visuella redskap vara aktuella. Det gäller även i texter där bilderna är få eller inga, eftersom alla skrivna texter utnyttjar olika modaliteter, vilket innebär att t.ex. rubriker kan markera gränser och/eller samband i texter (Nord 2008: 60–61).

Till skillnad från Nord (2008) genomför vi ingen djupgående analys av läsroller i de båda juridiska handböckerna. Men vi diskuterar ändå möjliga *lässtrategier* och *läsmål* utifrån framlagda resultat. Här är vår utgångspunkt främst resonemang hos Josephson och Melander (2003). Med begreppet ’lässtrategi’ avses ”några övergripande sätt att läsa som i princip inte är bundna till genrer [...]”, medan ’läsmål’ är bundna ”till det

övergripande syftet med läsningen av en viss text”. Det här innebär att läsare kan använda olika lässtrategier för att uppnå olika läsmål. (Josephson & Melander 2003: 137–138)

Vi vill understryka att det är fråga om *möjliga* läsmål och *möjliga* lässtrategier utifrån vår tolkning här och nu, vilket innebär att det finns en osäkerhet i fråga om olika läsares läsningar från 1670-talet och fram till 2016 (jfr även avsnitt 3.1 med diskussionen om handböckerna i relation till Ledins fyra krav på ”genrekandidater”). I likhet med Nord (2008: 54) betraktar vi läsning som en process, där betydelser skapas, vilket innebär att en läsare intar ett förhållningssätt till den aktuella texten och läsningen ”genom läsmål, lässtrategier, förväntningar och förkunskaper”. Här möter forskare som arbetar med äldre texter några speciella utmaningar.

Josephson och Melander (2003: 129–130) understryker att det är svårt att avgöra vem eller vilka som är avsedda läsare av sakprosatexter i äldre tid. Asdal et al. (2008: 271) betonar att det är svårt att med säkerhet veta hur äldre texter har lästs och Ralph (2011: 248) konstaterar att vi som sentida läsare har svårt att bedöma stilistiska egenskaper i texter från 1700-talet. Vidare formulerar Asdal et al. (2008: 279) en fråga som är viktig för vår undersökning: ”Hvilke muligheter har leseren til i forstå meningen og meningspotentialet i historiske tekster, altså i tekster fra en tid som leseren icke selv lever i?” Ett enkelt svar på den här frågan torde vara att möjligheterna är begränsade. Ett lite mer utvecklat svar – med fokus på vår undersökning – är att vi i alla fall kan ange *möjliga* eller kanske rentav *troliga* läsmål och *möjliga* eller kanske rentav *troliga* lässtrategier i fråga om de båda juridiska handböckerna. Det kan vi göra både när det gäller läsarna som var samtida med Rålamb och Kloot och läsarna som är samtida med oss.

Våra bedömningar av möjliga läsmål och möjliga lässtrategier utgår från materialet för vår undersökning, vår kunskap om kontexten alternativt kontexterna för de båda juridiska handböckerna samt de teoretiska och metodiska utgångspunkterna i avsnitt 3.1–3.2. Naturligtvis kan andra forskare göra (delvis) andra bedömningar. Detta förhållande torde dock vara svårt att undvika helt i fråga om en kvalitativ studie, där forskarnas närläsning av materialet är ett centralt verktyg (jfr Nord 2008: 62–64).

3.3 Material

I det här avsnittet presenterar vi de fysiska exemplar av de båda handböckerna som vi undersöker. Detta är nämligen viktig information i fråga om böcker ”från den tid då bokproduktionen var en i hög grad hantverksmässig process [...]”, och det är självfallet särskilt viktigt när texters materialitet beaktas i en undersökning (Nord 2008: 79, 78). Under en längre tidsperiod kan olika verk bindas in på olika sätt, och flera olika verk kan bindas in tillsammans. För vår studie arbetar vi med två exemplar av Rålamb's handbok och två av Kloots.

Vårt primära undersökningsmaterial utgörs av exemplar av handböckerna som ägs av Lena Rogström. Det är fråga om första upplagan av Rålamb's handbok och den enda av Kloots (se Björne 1995: 35 om de små skillnaderna mellan de båda upplagorna av Rålamb's arbete). Som komplement och för kollationering använder vi exemplar av handböckerna som tillhör Göteborgs universitetsbibliotek, Humanistiska biblioteket. Detta är särskilt viktigt vad gäller Kloots handbok, eftersom det privata exemplaret saknar titelsidan och bilagan ”Några Betrachtelser om vår Skyldigheet, Emoot Gudh, Wår

Nästa, Oss sielfwa” (72 s. med separat paginering). Den senare beaktas inte i vår undersökning, eftersom den är ”närmast en religiös uppbyggelseskrift utan juridiskt intresse” (Björne 1995: 33).

Utifrån Bo-A. Wendts tredelning med begreppen ’textverk’ om en viss text som abstraktion, ’textvittne’ om ett textverks specifika uppenbarelseform och ’textbärare’ om ”ett textvittnes konkreta skepnad [...] (Wendt 2006: 272) undersöker vi de båda *textbärarna* av det *textvittne* som första upplagan av Rålamb handbok utgör samt de båda *textbärarna* av det *textvittne* som Kloots handbok utgör. De två privatägda textbärarna utgör således det primära undersökningsmaterialet, medan de två textbärarna som tillhör Göteborgs universitetsbibliotek utgör komplement.

Titelsidorna till den första upplagan av Rålamb handbok och titelsidan till Kloots handbok återges som bild 1–2 i det här avsnittet. Alla fotografier av sidor i handböckerna är tagna av medarbetare vid Reproavdelningen, Humanistiska biblioteket. Fotografierna är inte skalenliga, och skillnaden i storlek mellan Rålamb och Kloot (se avsnitt 4.2.1) framgår därför inte.

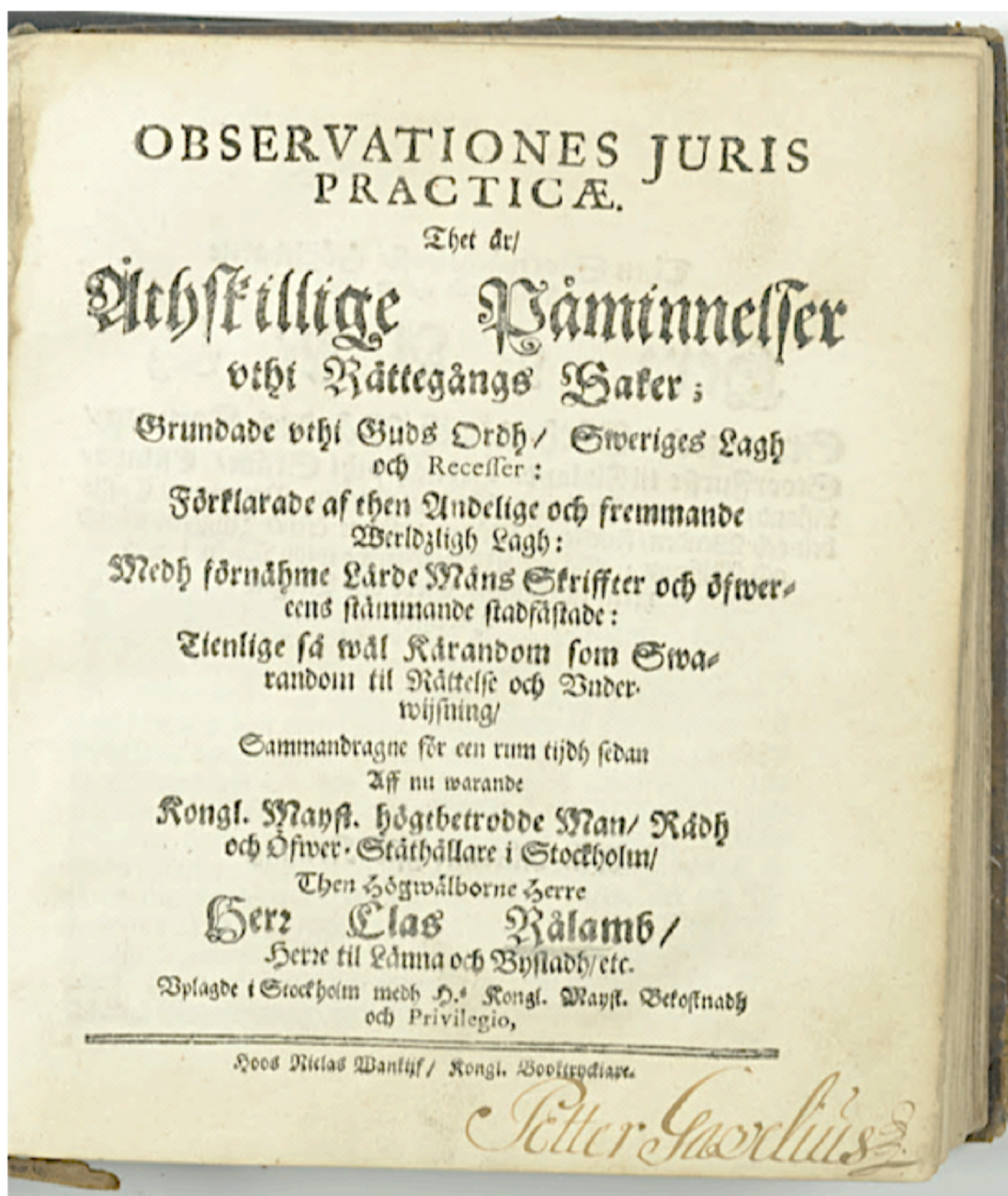

Bild 1 Titelsidan till Rålamb (1674).

Bild 2 Titelsidan till Klood (1676).

4 Resultat

I det här kapitlet presenteras resultaten av de fyra delundersökningarna som knutna till det första syftet (*hur* gör Rålamb och Kloot?) med de tillhörande fyra första frågeställningarna i avsnitt 1.2. Resultatredovisningen är därför indelad i fyra huvudavsnitt, vilka behandlar kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden i handböckerna.

4.1 Kunskapsorganisation

Som framgår i avsnitt 3.2. ska delundersökningen av kunskapsorganisation klarlägga vilka ämnesmässiga alternativt tematiska ingångar som läsarna erbjuds i de båda handböckerna. För att klarlägga hur teman etableras i Rålamb respektive Kloot undersöker vi därför genom böckernas titlar och rubriker på böckernas större avdelningar samt exempel på mönster för hur teman etableras på lokal nivå i böckerna.

Vi ansluter oss därmed till Nords uppfattning att titelrubriker och andra rubriker fungerar som markörer för ”vad som är relevanta teman för den lojala läsaren av texten” (Nord 2008: 85; jfr Genette 1997: 55–103, 294–318 om rubriker som paratexter). Ytterligare en typ av paratext som vi beaktar är författarnas förord, eftersom Rålamb och Kloot här har möjlighet att lämna upplysningar till sina läsare om hur innehållet i handböckerna är organiserat och därtill kan meddela vilka läsare som författaren i första hand vänder sig till (jfr Nord 2008: 163; se vidare Genette 1997: 161–236 om förord som paratexter). För bl.a. delundersökningen av kunskapsorganisation är Genettes teoribildning om *paratexter* viktig för vår studie, och den behöver därför presenteras lite mer i detalj än i avsnitt 3.2.

När det gäller det övergripande begreppet ’paratext’ gör Berglund (2016) några påpekanden som är relevanta för vår undersökning. Berglund (2016: 20) konstaterar att begreppet ’paratext’ inte är så väl avgränsat av Genette, eftersom ’paratext’ innefattar ”a heterogeneous group of practices and discourses of all kinds and dating from all periods [...]” (Genette 1997: 2). Vidare uppmärksammar Berglund (2016: 20–21) att Genettes syn på texter fokuserar på verbalspråkliga egenskaper, medan materiella och visuella aspekter inte uppmärksammas i särskilt hög grad.

Liksom Berglund (2016: 20) anser vi att vagheten i begreppsdefinitionen är såväl en brist som en fördel i Genettes teoribildning. Vagheten gör att begreppet ’paratext’ kan inkludera olika egenskaper som är aktuella i de material som forskaren i fråga undersöker. Vi undersöker paratexter i icke-litterära verk, vilket vagheten i definitionen ger utrymme för. När det gäller Genettes uppfattning om begreppet ’text’ framgår det av redogörelsen i avsnitt 3.1 att vi inte instämmer i denna.

Vidare påpekar Berglund (2016: 21) att många forskare inte i tillräckligt hög grad uppmärksammar att Genette (1997: 1–12) skiljer mellan två undertyper av paratexter, nämligen *peritexter* och *epitexter*. Med begreppet ’peritext’ avses ”paratexter som ingår i samma förpackning eller volym som texten (oftast i form av en bok) [...]”, medan

'epitext' innefattar "de paratexter som rör texten mer på avstånd [...]" (Berglund 2016: 21). Tre exempel på peritexter är boktitlar, dedikationer i böcker och noter (Genette 1997: 55–103, 117–143, 319–343). Till epitexterna (Genette 1997: 344–403) kan man föra exempelvis författares brev och marknadsföring för deras verk (Berglund 2016: 22).

Enligt Berglund (2016: 20) kan forskare sätta likhetstecken mellan *paratexter* och *peritexter*, vilket är mindre lyckat, eftersom 'peritext' är ett mer exakt begrepp. Bedömningen bygger på att peritexter har tydliga sändare och tydliga syften, medan situationen är mer oklar i fråga om epitexter. Sändare bakom peritexter är författare, förlag och eventuella litterära agenter, och syftena med peritexter är att de ska presentera ett litterärt verk för att locka till köp och läsning. (Berglund 2016: 20)

I det följande använder vi den mer allmänt använda termen *paratext*, men vi undersöker enbart *peritexter* som ingår i de båda handböckerna (jfr även Asdal et al. 2008: 293, fotnot 49, som i stället för *paratext* använder no. *den øvrige tekst*). De aktuella paratexterna i handböckerna har olika sändare. Bland dessa märks i första hand författarna Clas Rålamb respektive Claudius Kloot men även Antikvitetskollegium i Stockholm, juridikprofessorn Johannes Loccenius och konung Karl XI, där den sistnämnde i alla fall är formell sändare av privilegiebrev. Syftena med paratexterna varierar också. Främst vill sändare locka mottagare att införskaffa och läsa handböckerna. Genom anhållan alternativt dedikationen till konungen vill Rålamb respektive Kloot få tillstånd att trycka sina verk, och i privilegiebrev meddelar Karl XI tryckningstillstånd för böckerna och de rättigheter som författarna tilldelas.

Avsnitt 4.1 om kunskapsorganisation är indelat i fyra underavsnitt. I avsnitt 4.1.1 behandlar vi teman för handböckerna och i 4.1.2 tematisering på övergripande nivå i dem. Avsnitt 4.1.3 ägnas vägar in i handböckerna. I det avslutande avsnitt 4.1.4 sammanfattar vi kortfattat resultaten av delundersökningen av kunskapsorganisation.

4.1.1 Teman för handböckerna

I dag är det förväntat att böcker är försedda med en titelrubrik. Denna är placerad på en boks titelblad, bokens smutstitelsida, pärmens framsida, bokens eventuella omslag och eventuellt på bokens rygg. (Genette 1997: 65) Enligt Genette (1997: 76–103) kan boktitlar ha olika funktioner, varav en är att en boktitel ska ge en presumtiv läsare en första upplysning om den aktuella bokens tema. Under 1600- och 1700-talet är visserligen boktitlar inte lika konventionaliserade som idag, men också i fråga om böcker från dessa århundraden bidrar titlar till att etablera teman för böcker (Nord 2008: 85 med fotnot 65 och 66). Texten på titelbladen i Rålamb och Kloot återges i exempel (1) respektive (2), medan principerna för citat ur handböckerna redovisas i avsnitt 1.3.

- (1) *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker; Grundade vthi Guds Ordh/ Sweriges Lagh och Recesser: Förklarade af then Andelige och fremmande Werldzligh Lagh: Medh förnähme Lärde Mäns Skriffter och öfwereens stämmande Stadfästade: Tienlige så wäl Kärandom som Swarandom til Rättelse och Vnderwijsning/ Sammandragne för een rum tijdh sedan Aff nu warande Kongl. Mayst. högt-*

betrodde Man/ Rådth och Öfwer Ståthållare i Stockholm/ Then Högwälborne Herre **Herr Clas Rålamb/** Herre till Länna och By-stadh/etc. Vplagde i Stockholm medh H.s Kongl. Mayst. Bekostnadh och *Privilegio*, hoos Niclas Wankijf/ Kongl. booktryckare. (Rålamb, titelsida)

- (2) Then Svenska **Lagfarenheetz Spegel Vthi Fyra Böcker** fördeelt och beskrefwen aff *CLAUDIO* Kloot. Medh Kongl. Mayst *Special Privilegio*. Götheborg/ Tryckt hoos Amund Grefwe/ Åhr 1676. Medh egen Bekostnat. (Kloot, titelsida)

Genom boktitlarna etablerar Rålamb och Kloot temat för sin respektive handbok och de introducerar sig själva som upphovsmän. De mest uppenbara skillnaderna mellan boktitlarna är valet av språk och titlarnas omfång, mätt i antalet graford.

Trots att huvudspråket i båda handböckerna är svenska använder Rålamb alltså en huvudtitel på latin. Det enda synliga spåret av latin på titelsidan i Kloot gäller författarens förnamn. Detta upptas i dativformen ”CLAUDIO” i stället för grundformen ”Claudius”. Formen är orsakad av den föregående prepositionen ”aff”, som ursprungligen styrde dativ i svenskan (Söderwall [www], s.v. *aff*). Den svenska prepositionen leder alltså till att författarens förnamn böjs i dativ, medan hans efternamn däremot inte böjs.

Antalet graford i själva titlarna, dvs. utan uppgifter om privilegium, tryckning etc., uppgår till 92 respektive 13. Detta måste sägas vara en betydande skillnad. Texterna på titelbladen till de fyra trädgårdshandböcker från 1600-talet som ingår Nords studie omfattar 91, 53, 51 respektive 34 graford (Nord 2008: 258–261). Under 1600- och 1700-talet var konventionen med korta titlar inte etablerad, och det är därför vanligt att ”titeln spårar över i en innehållsbeskrivning” (Nord 2008: 87). Detta är Rålamb's handbok ett tydligt exempel på (jfr Westerberg 2012: 43). Kloots korta boktitel får däremot sägas vara anmärkningsvärd för den aktuella tidsperioden.

Också titlar på svenskspråkiga handböcker i praktisk juridik, utgivna under 1800-talet, kan ha titlar som sentida läsare kan anse är alltför långa och onödigt detaljerade. Två exempel från samma år är de första upplagorna av Nils Lundequists och Robert von Trapps respektive handböcker som utgavs 1833. I båda fallen följdes de första upplagorna av många senare, och von Trapps handbok översattes dessutom till finska. (Björne 1998: 197, 227) Titlarna på Lundequists och von Trapps handböcker återges som exempel (3) och (4), och de innehåller 36 respektive 46 graford:

- (3) Juridisk handbok för medborgare af alla klasser eller alfabetiskt ordnadt sammandrag af alla wiktigare lagrum, stadgar och författningar, som den enskilte behöfwer känna för behandlingen af sina juridiska angelägenheter, jemte formulärer till dithörande akter och dokumenter (Björne 1998: 197)
- (4) Den Unge Juristen, eller Juridisk Handbok för Medborgare af alla Klasser i Finland. Ett alfabetiskt ordnat Sammandrag af alla vigtiga Lagrum, Stadgar och Författningar, som den Finske Medborgaren behöfwer känna, för behandlingen af sine Juridiska angelägenheter och

deras iakttagande; jemte Formulärer till dithörande Akter och Dokumenter (Björne 1998: 227)

Kanske kan de längre titlarna också efter 1700-talet, såsom de i (3) och (4), förklaras med att författare inom den framväxande genren juridisk handbok för icke-fackmän på svenska anser att längre boktitlar har en fördel framför kortare. Genom boktitlarna meddelar både Lundeqvist och von Trapp vilka deras tänkta läsare är, hur deras arbeten är strukturerade, vad de innehåller och vad de tänkta läsarna kan få hjälp med.

En kortare boktitel ger en mindre fyllig beskrivning av handboken, vilket visas av t.ex. Kloots *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel* [...] i exempel (2). Ett mer modernt exempel är Thomas Forss' *Handbok i vardag\$juridik*, utgiven 1991, med bara tre graf-ord i handbokens titel (Landqvist 2016b: 149–150). En kortare boktitel hänvisar den presumtive läsaren till andra paratexter att få en översikt av de teman som behandlas, t.ex. bokens omslag, författarens förord, förläggares förord, bokens innehållsförteckning eller omslagets baksidestext (jfr Genette 1997 om olika typer av paratexter och deras möjliga funktioner).

En läsare som inte förstår Rålamb's huvudtitel på latin får god hjälp av texten i övrigt på titelbladet, eftersom det där framgår att temat är praktisk juridik, särskilt ”**Rättegångs Saker**”, att arbetet är avsett att informera kärke och svarande och att det bygger på tre typer av rättskällor: svensk lagstiftning, Guds lag och kommentarer till rättskällor (jfr Björne 1995: 35–36). Dessutom meddelas att det har gått en icke-preciserad tid, ”een rum tijdh”, sedan arbetet sammanställdes och att det utges med konungens tillstånd och på hans bekostnad. Slutligen framhäver Rålamb sin egen ställning som ”**Kongl. Mayst. högtbetrodde Man/ Rådth och Öfwer Ståthållare i Stockholm/ Then Högwälborne Herre Herr Clas Rålamb/ Herre till Länna och Bystadh/etc.**”.

Texten på titelbladet i Kloot meddelar att boken är en handbok inom juridikens område, nämligen en ”**Lagfarenheetz Spegel** [...]”. *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) meddelar att en av flera betydelser hos uppslagsordet **SPEGEL** är ”skrift (l. regelsamling o. d.) av pedagogiskt (o. moraliserande) innehåll avsedd att utgöra ett rättesnöre för en grupp personer [...]”. Första belägg för denna betydelse är från 1528. (SAOB [www], **SPEGEL**, artikeln tryckt 1983) Vi antar att Kloot, genom att välja just detta ord, vill ange att hans arbete har ett pedagogiskt syfte och att innehållet ska vägleda personer som söker information i olika situationer. Vidare framgår det av titelbladet att Kloot bygger på inhemsk lagstiftning, att arbetet är indelat i fyra böcker och att Kloot är upphovsman till boken. Till skillnad från Rålamb meddelar Kloot enbart sitt för- och efternamn utan några titlar eller liknande. Som framgår i avsnitt 2.3 levde Rålamb och Kloot under olika sociala och materiella omständigheter, något som får sägas avspeglas i informationen som de meddelar om sig själva på titelbladen.

Genom handböckers titlar kan författare etablera den aktuella verksamheten och/eller referera till böckernas funktion (Nord 2008: 87). Rålamb kan främst sägas lyfta fram verksamheten genom den fylliga informationen om ”**Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker** [...]”. Den korta latinska huvudtiteln anger handbokens funktion mindre tydligt än Kloots ”Then Swenska **Lagfarenheetz Spegel** [...]”, vilken anger att det är just en handbok om svensk lagstiftning avsedd för personer som kan läsa svenska. Däremot preciserar Kloot alltså inte verksamhetsområdet närmare. För att få mer exakt information om vilken kunskap som hans handbok erbjuder måste den presumtive läsaren utnyttja andra paratexter, i första hand bokens innehållsförteckning eller dess för-

ord. Utifrån titlarna på ett antal svenska trädgårdshandböcker konstaterar Nord (2008: 90) att verksamheten står i fokus under hela den aktuella perioden 1643–2005 men att ”handboksdimensionen efter hand [blir] mindre framlyft”.

Genom undertitlar till böcker kan författare framställa sina verk som relevanta för en viss målgrupp (Nord 2008: 66 fotnot 45). Med sin korta huvudtitel gör Kloot inget försök att ange en målgrupp, något som Rålamb får sägas göra genom att han nämner kärande och svarande på titelbladet. Trots denna uppgift gör Björne (1995: 36) bedömningen att Rålamb's handbok främst användes av domare vid underrätter och sakkörare.

4.1.2 Tematisering på övergripande nivå

När det gäller tematisering på övergripande nivå konstaterar vi först att båda handböckerna är indelade i fyra större enheter, kallade ”Book”. Antalet böcker i handböckerna är i linje med att äldre svenska trädgårdshandböcker ofta är indelade i tre eller fyra större avdelningar (Nord 2008: 168). Därefter konstaterar vi att Rålamb och Kloot skiljer sig åt i fråga om vilka mindre enheter som förekommer och delvis även i fråga om hur de benämns.

Den största enheten i Rålamb kallas alltså ”Book”. Den andra, tredje och fjärde boken betecknas därtill med de latinska benämningarna ”Liber II, Liber III, Liber IV”. Och den fjärde av böckerna har rentav enbart en latinsk benämning och saknar en svensk. Den näst största enheten kallas ”Caput” alternativt ”Capit.”, som kan variera i omfattning: från en del av en trycksida till en eller flera sidor. Antalet kapitel i de fyra böckerna uppgår till fyra, nio, nio respektive tre. Enheten ”Caput”/”Capit.” följs av enheten ”Observatio”, som kan omfatta en del av en trycksida, en sida eller flera sidor. I vissa kapitel uppträder en enhet mellan ”Caput”/”Capit.” och ”Observatio”, vilken benämns ”Membrum”. Den här enheten förekommer i kapitel som är jämförelsevis mer omfattande. Detta gäller t.ex. ”*CAPUT V. Om Bewijs.*”, som omfattar 35 trycksidor i den andra boken (s. 95–130). Enheterna ”Caput”/”Capit.”, ”Observatio” och ”Membrum” har numrering med romerska siffror, och numreringen löper inom respektive bok.

Liksom i Rålamb kallas den största enheten i Kloot för ”Book”. Därefter följer ”Capitel” alternativt ”Cap.”, vilka omfattar mellan en eller några trycksidor upp till ett tiotal sidor. Antalet kapitel i de fyra böckerna uppgår till elva, tretton, tjugosex respektive elva. Kapitlen har numrering med romerska siffror inom respektive bok.

I exempel (5) och (6) återges rubrikerna till de största enheterna i Rålamb respektive Kloot, dvs. bok I–IV. I exemplen ges uppgifter om första och sista sidan i varje bok. I båda handböckerna löper sidnumreringen alltså genom de fyra böckerna. Det finns mindre skillnader mellan vissa rubriker i respektive handboks löpande text och i deras innehållsförteckningar. Sådana skillnader förekommer ofta i äldre böcker (Nord 2008: 163), och i fortsättningen återger vi vanligen rubriker efter respektive handboks löpande text.

- (5) **Första Book. Om Ägande Rätt och thes Besittiande.** (s. 1–57)
- Andra Book. LIBER II. Om Rättegångs Process.** (s. 58–171)
- Tridie Book. LIBER III. Om Contracter eller Affskedh.** (s. 172–294)
- [Fierde Book.] LIBER IV. Om Testamenten Arff och Förmynderskap.** (s. 295–374) (Rålamb)

(6) **Then Första Book.** Om Lagzens Stichtelse och Rätten/ som hörer til Personernes Laga Beskaffenhed/ såsom then vthi theas åthskilliga Wilkor är begripen. (s. 1–54)

Then Andra Book. Om Rätten/ som hörer til Sakernes Laga Beskaffenhed/ effter som then i Besittelsen och Egendomen begripen är. (s. 54–129)

Then Tridie Book. Om Rätten/ som hörer til Sakernes Laga Beskaffenhed/ effter som then igenom Personernes inbördes Förplichtelse/ så vthi allehanda *Contracter*/ som Misshandel är begripen. (s. 130–329)

Then Fierde Book. Om Rätten/ som hörer til Sakernes Lagsökning/ effter som then i *Processen* är begripen. (s. 330–404) (Kloot)

Av exempel (5) framgår att Rålamb behandlar ämnen som hör hemma inom civilrätten och (civil)processrätten och att varje bok behandlar ett övergripande tema: (i) äganderätt, (ii) rättegångar, (iii) kontrakt samt (iv) arv, testamente och förmyndarskap (Westerberg 2012: 45). Utifrån en indelning i rättsområden är det fråga om (i) sakrätt, (ii) processrätt, (iii) obligationsrätt samt (iv) familjerätt och arvsrätt, medan straffrätt alltså inte alls behandlas. Förebilden för den övergripande dispositionen är hämtad från ett arbete av den tyske rättslärde Benedict(us) Carpzov(ius), även om Rålamb i några fall väljer andra dispositionslösningar inom böckerna än Carpzov(ius) gör i sitt arbete. (Björne 1995: 36–37) Främst handlar det om att Rålamb understryker adelsmäns rättigheter på bekostnad av skattebönders, vilket har betydelse för hur han disponerar sin framställning och vilket innehåll han inkluderar i den (Björne 1995: 37; jfr Almquist 1946: 152–161; Westerberg 2012: 49).

De fyra böckerna i Kloot, som redovisas i exempel (6), ägnas (i) person-, familje- och förmyndarskapsrätt, (ii) sak- och arvsrätt, (iii) obligationsrätt och straffrätt samt (iv) processrätt (Björne 1995: 33–34). Förebilder för dispositionen hämtar Kloot från ett arbete av den holländske rättslärde Hugo de Groot/Grotius och ett av Johannes Loccenius vid Uppsala universitet, båda omnämnda i Kloots förord (Björne 1995: 33). Som framgår av exempel (6) nämns begreppet 'sak' i rubrikerna till tre av fyra böcker. Här innefattar begreppet både materiella egendomar av olika slag och "s.k. okroppsliga saker, *res incorporales*" (Björne 1995: 34, kursiv stil i originalet). Härigenom kan Kloot behandla inte bara frågor som gäller egendom och arv utan även "oförytterliga ting, såsom liv, lekamen, frihet och ära" (Björne 1995: 34; jfr Hallberg 1934: 63). Till skillnad från Rålamb behandlar Kloot alltså även vissa straffrättsliga frågor. Detta bör bli klart för läsare genom kapitelrubriker som "*XIX. Cap. Om Dråpmåål medh Willia.*" (s. 264). Som framgår i avsnitt 2.2 kunde dock gränsen mellan civilrätt och straffrätt vara otydlig under 1600-talet, i alla fall när det gäller verksamheten i underrätter.

Titelrubriken till var och en av böckerna i Rålamb och Kloot ger alltså en övergripande tematisk ingång till boken i fråga (jfr Nord 2008: 90). Utifrån titelrubrikerna till böckerna bör en läsare sedan kunna finna information om den för läsaren aktuella situationen inom ett visst övergripande rättsområde, t.ex. familjerätt respektive processrätt. Med hjälp av rubrikerna till övriga enheter i respektive handbok etableras sedan teman på en lokal nivå (jfr Nord 2008: 90; jfr Genette 1997: 294–318 om intertitlar, eng. *inter(nal) titels*, i böcker).

Enligt Grepstad (1997: 379–380) kan handböcker disponeras enligt tre huvudprinciper: alfabetisk, kronologisk och systematisk disposition. Rålamb och Kloots handböcker följer en systematisk princip, som utgår från olika rättsområden. Handböckernas uppbyggnad med hjälp av enheter med olika omfång avspeglar ett typiskt drag för en central typ av texter inom juridikens område, nämligen författningstexter. Sådana är indelade i enheter av olika omfång som t.ex. kapitel, avsnitt och paragrafer (jfr Mattila 2013: 107).

Temaetableringen i de båda handböckerna är mer eller mindre tydlig. Rubrikerna till enheterna ”Book”, ”Caput”/”Capit.” och ”Observatio” i inledningen till Rålambs fjärde bok visar hur tydlig temaetableringen kan vara om en läsare söker information om ett särskilt tema (exempel 7):

- (7) [Fierde Book.] **LIBER IV. Om Testamenten Arff och Förmyndarskap.**
 |
CAPUT I. Om Testamenten.
 |
OBSERVATIO I. Hwar och een som något egit hafwer/ och är til sine
åhr och förstånd fullkommen/ kan och göra Testamente.
 (Rålamb, s. 295)

Det övergripande temat ”testamenten, arv och förmyndarskap” i (7) etableras genom rubriken till den fjärde boken. Därefter etableras undertemat ”testamenten” genom rubriken till det första kapitlet och till sist undertemat ”regler för att skriva testamente” genom rubriken till den första observationen.

Ett motsvarande exempel på tydlig temaetablering i Kloot återfinns i den fjärde boken med rubrikerna till boken och de tre första kapitlen, här i exempel (8):

- (8) **Then Fierde Book.** Om Rätten/ som hörer til Sakernes Lagsökning/ effter som then i *Processen* är begriipen.
 |
I. CAP. Om then ordentlige Rättegångz *Processen* i gemeen/ och särdeles om the Personer/ som ther til höra.
 |
II. CAP. Om Stämningen.
 |
III. CAP. Om Saakzens Föreställande inför Rätten/ emellan Käranden och Swaranden. (Kloot, s. 330, 336, 341)

Genom rubriken till boken i (8) anger Kloot först att det är fråga om tvister som ska behandlas i domstolar. Därefter meddelar han, genom de tre kapitelrubrikerna, hur processen ska genomföras och vilka personer som kan uppträda i sammanhanget, vilka krav som ställs på en stämning och hur själva domstolsförhandlingen går till.

Även den konsekventa användningen av ”Om” i rubrikerna till ”Book” och ”Capitel”/”Cap.” hos Kloot kan bidra till att markera den tematiska ingången på nästa nivå, vilket illustreras i exempel (8). Som framgår av (7) använder även Rålamb ”Om” i rubriker till enheter – men inte till alla rubriknivåer. I Rålambs handbok förekommer

”Om” i rubriker till alla böcker, alla kapitel och flertalet rubriker på nivån ”membrum”. Däremot uppträder aldrig ”Om” i rubriker till observationer.

Emellanåt är rubrikerna på den lägsta nivån i Rålamb därför mer mångordiga än rubriker på den lägsta nivån i Kloot, vilket medför att det kan i en del fall kan bli oklart för en läsare vilket tema det egentligen är fråga om. Ett exempel är rubriken till den första observationen i det andra kapitlet i den tredje boken i Rålamb (exempel 9):

(9) *CAPUT II. Om Inlags Fää* eller *Depositio*.

|
*OBSERVATIO I. Insatt godz måste fult och ofördärfwadt återgifwas/
och om ther förfares/ är skadan icke hans som thet hafwer hafft vthi
förwahrung med mindre hans wällande kan bewijsas. (Rålamb, s. 187)*

Av exempel (9) framgår att temat för det andra kapitlet i den tredje boken, som gäller ”**Om Contracter eller Affskedh.**” (s. 172), är egendom som någon annan än ägaren har tagit hand om. Men rubriken till det här kapitlets första observation sammanfattar snarare innehållet i observationen än etablerar temat för den. En mer tydlig temaetablerande rubrik skulle exempelvis kunna formuleras som ”Om ansvar för deponerat gods”, ifall Rålamb nu skulle ha valt att använda ”Om” även i rubriker till observationer.

I båda handböckerna placeras rubrikerna ovanför de aktuella enheterna. Marginalrubriker förekommer inte, något som däremot finns i en av de trädgårdshandböcker från 1600-talet som Nord (2008: 93) undersöker. Förklaringen till rubrikernas placering bör vara att författarna väljer att använda marginalerna för annan information. I dessa ger Rålamb källhänvisningar medan Kloot meddelar latinska termer. Dessa motsvarar de svenska termer eller lexikala enheter inom juridikens område som Kloot använder i den löpande texten (jfr Björne 1995: 36, 33). De båda författarnas val när det gäller att använda marginalerna för olika typer av information återkommer vi till i avsnitt 4.4.2.

4.1.3 *Vägar in i handböckerna*

Genom element som förord, efterord och läsanvisningar kan sändare visa läsare på vägar in i ett verk (jfr Nord 2008: 58; se vidare Genette 1997: 161–193). Det här avsnittet ägnas därför förord och andra paratexter som erbjuder vägar in i handböckerna.

I sitt förord, ”**Företahl til Läsaren.**”, ger Rålamb ingen tydlig ingång till läsare av boken. I stället säger han att han har skrivit arbetet för sin egen förnöjelse: ”aff blåtta behagh til *materien* thetta skrifwit/ förvthan tanckar thet at *publicera* [...]”. Rålamb uppger sig vara nöjd ifall hans vänner uppskattar boken och ifall hans barn kan få nytta av den i framtiden (Westerberg 2012: 44). Men Rålamb beskriver i förordet också sina goda kvalifikationer för att skriva ett sådant arbete; han har studerat juridik på akademisk nivå, han har företagit utrikes resor och han har praktiskt tillämpat sina juridiska kunskaper. Och Rålamb understryker även den stabila grunden för sin egen framställning. Denna bygger på inhemsk rätt, utländsk rätt – särskilt den romerska rätten – och rättsvetenskapsmäns skrifter. Rålamb's egen formulering återges som exempel (10):

- (10) Thet iagh aff wår Lagz grund och förklaring aff then Romerske sampt andre *Nationers* Lagh förmält/ hafwer iagh medh åthskillige Skiäl styrckt/ och them hämptat af the förnämste Lärde *Practicorum* Skriffter och meningar/ på thet/ hwad tilförende aff wår Lagh och Rättwijsan war bewijst/ vthaff så många Lärde Mäns samtyckie/ skulle blifwa otwifwelachtigt. (Rålamb, förordet)

I handboken visar Rålamb hur han bygger på källor genom att ge källhänvisningar med noter i marginalerna och genom att handboken innehåller en förteckning över använd litteratur (Björne 1995: 36). De böcker, författare och manuskript som åberopas representerar äldre inhemska lagstiftning, samtida svensk lagstiftning, romersk och kanonisk rätt, lagstiftning från bl.a. Danmark och Frankrike, äldre och samtida svensk och utländsk rättsvetenskap samt grekiska och latinska verk från antiken. Två av de åberopade samtida rättsvetenskapsmännen är den svensk-holsteinske Johannes Loccenius och den tyske Benedict(us) Carpzov(ius). Bland de antika auktoriteterna återfinns bl.a. Platon, Livius och Terentius. Också Bibeln upptas i förteckningen (se avsnitt 2.2 om mosaiska rättsregler i svensk rätt; se vidare Björne 1995: 36 om Rålamb's förhållande till sina åberopade källor). Utifrån uppgifter om tryckår är ”**Krögare Ordning** de Anno 1649” det nyaste arbetet. Men i förteckning över källor upptas även den medeltida Dalalagen, identifierad av Johan Olofsson Stiernhöök under 1660-talets andra halva, vilket visar att Rålamb reviderade sin litteraturförteckning inför tryckningen av handboken 1674 (Almquist 1946: 151).

Som framgår i avsnitt 4.1.2 nämner Rålamb explicit svarande och käreande i bokens titel, men dessa aktörer i rättegångar nämns inte i förordet. Möjligen talas det indirekt om en annan målgrupp, nämligen de som ska döma i olika domstolar, vilka måste ”kunna skillia olagh ifrån Lagh [...]”. För att kunna göra detta finns det ”intet annat medel/ vthan ”*juris studium*”. Med denna formulering kan Rålamb mena antingen universitetsstudier eller självstudier. Den latinska beteckningen gör det mer troligt att det är fråga om juridiska studier vid universitet. Som sägs i avsnitt 2.2 saknade dock många domare i underrätter under 1600-talet en formell juridisk utbildning. Eventuellt antyder Rålamb därmed att även domare, liksom boktitelns käreande och svarande, är en målgrupp för hans handbok. Enligt Björne (1995: 36) är det främst domare och saksförare som har använt sig av Rålamb's handbok. Däremot är det inte klarlagt i vilken mån parter i rättegångar har gjort detsamma.

När det gäller Rålamb's handbok innehåller den dessutom tre andra paratexter som är värda att uppmärksamma när det handlar om vägar in i verket: en anhållan alternativt en dedikation, ett privilegiebrev och en hyllningsdikt.

För det första innehåller handboken en anhållan alternativt en dedikation riktad till Karl XI, ”**Then Stormächtigste Högbohrne Herr CARL Sweriges/ Göthes /och Wändes Konung/ [...]**”, där Antikvitetskollegium, utgivare av handboken, beskriver såväl Clas Rålamb's förtjänster och som förtjänsterna med hans arbete. Denna mynnar ut i en förhoppning om att Karl XI ska se välvilligt på utgivning av Rålamb's handbok. Den här paratexten kan även tolkas som en dedikation, riktad till den högste i det svenska riket, dvs. den regerande konungen. Anhållan alternativt dedikationen är i så fall en offentlig sådan, där sändaren alternativt sändarna bakom texten signalerar en relation med mottagaren av anhållan alternativt föremålet för dedikationen (Genette 1997: 131; se vidare Genette 1997: 117–137 om dedikationer). I denna paratext anges också en

ganska allmän målgrupp. Dels handlar det om människor som kan behöva information i juridiska frågor: ”Såsom nu thetta Wærck hafwer af många/ höga och låga i Rijket warit myckit begärlit/ och fördenskul myckit affskrifwits til vnderwijsning för hwar och een som thet hafwer betarfwat [...]”. Dels handlar det om alla som har anledning att vända sig till domstolar, eftersom handboken antas kunna vara ”allom lagsökiandom til efterrettelse och nytta”.

För det andra innehåller verket ett privilegiebrev där Karl XI meddelar sitt tillstånd att låta trycka boken. I denna paratext anges både en ganska allmän målgrupp – studenter – och en mer speciell: personer som arbetar i domstolar. Handboken kan nämligen vara till nytta ”icke allenast [för] den studerande Ungdomen/ vthan och nyttigt för Wåre Domhafwande/ såsom thet/ hwilket medh Sweriges Lagh/ *Recesser*, Stadgar och Besluther/ sampt åthskillige *Juris Consultorum* Skriffter jämpnfördt/ jemwål och i många stycken til *praxin* emot Lagsens mörcka förstånd är lämpat och vthfördt [...]”. Antikvitetskollegium får i uppgift att låta trycka verket, men Clas Rålamb äger rättigheterna till det. Rättigheterna gäller utgivning i ”Wårt Rijke och dess vnderliggiande *Provincier* [...]” och utgivning i original eller i översättning utan att någon tidsperiod anges.

För det tredje innehåller Rålamb's handbok en kort hyllningsdikt, skriven av Johannes Loccenius, professor i juridik vid Uppsala universitet och därtill Rålamb's tidigare lärare (se avsnitt 2.1 om Loccenius). I dikten uttalar sig Loccenius i allmänt berömmande ordalag om Rålamb och hans handbok. Westerberg (2012: 32) betecknar dikten som ett förord och karakteriserar det som ”närmast lyriskt [...]”. Loccenius säger dock ingenting specifikt om målgrupp för verket, och hans text på latin fick antagligen en mer begränsad läsekrets än de övriga paratexterna på svenska. Loccenius kan även ha spelat en annan viktig roll för utgivningen av Rålamb's arbete; sedan 1642 var Loccenius preses i Antikvitetskollegium, som alltså bekostade tryckningen av handboken (Westerberg 2012: 43).

Förekomsten – och utformningen – av de här tre paratexterna kan antas ha ett samband med Clas Rålamb's ställning i samhället (se avsnitt 2.3). Genom anhållan alternativt dedikationen, privilegiebrevet och hyllningsdikten meddelar sändarna bakom dessa sin positiva inställning till Rålamb och hans verk, förmodligen i syfte att få läsarna av handboken att omfatta en likadan inställning. Och som nämns ovan använder Rålamb även handbokens förord för att framhäva sin egen lämplighet som författare av ett verk som ägnas just juridik.

Jämfört med Rålamb är Kloot mycket mer explicit i sitt förord när det gäller vilka läsare som boken är avsedd för (Björne 1995: 33). I ”**Förspråket Til then Gunstige Läsaren/ hwilket** vthwijsar/ hwad Nytto thetta författade Wærck aff sigh vthi *Justitia* Wäsendet skaffar/ effter then här i Acht tagne egentlige Ordnung och *Disposition*.” vänder sig Kloot generellt till dem som inte har studerat juridik på universitet och specifikt till ”Domare/ Saakföriare/ eller andre/ som behöfwa sigh ther vthinnan [= juridiken] at öfwa”. Även om Kloot inte nämner kårande och svarande i förordet så kan de innefattas i denna tredje mer generella grupp.

I förordet understryker Kloot att ”Lärde Mäns *Tractater* (som äre vthförligen författade til at lära in *Theoria Juris* [...]” är till nytta för studenter vid universitet och för de som redan har en juridisk utbildning: ”som beläsne och vthi *Studio Juris* öfwade äre”. För de som ska tillämpa juridik praktiskt behövs en annan typ av hjälpmedel, nämligen arbeten som förklarar lagen på folkets språk. Det är en sådan uppgift som Kloot hoppas

att handboken ska fylla. Han bygger sin framställning på ett antal källor, bl.a. ”antingen Sweriges Lagh/ *Recesser*, Affhandlingar/ Besluut/ gode loflige Bruuk och Sedvänjor/ eller vthi Gudz Lagh och Ord ther aff/ såsom en Källa aff Werldzligh Lagh flyter [...]”, medan den romerska rätten och kommentarer till den är av begränsat värde vid praktisk rättstillämpning. Bland de samtida rättslärda som Kloot nämner i sitt förord hör ”then Nampnkunnige *Author Hugo Grotius* [...]” och ”*Doct. Joh. Loccenij* Latinska *Synopsis Juris* [...]”. Till skillnad från Rålamb redovisar Kloot inte sina källor i en särskild förteckning (jfr Björne 1995: 33).

När det gäller dispositionen för sitt arbete hänvisar Kloot i förordet till den holländske rättslärde Hugo de Groot/Grotius, och han meddelar att också valet av folkspråket framför latin är inspirerat av denne (se avsnitt 2.3). Valet av svenska motiveras med praktiska skäl, men dessutom har Kloot ett mer ideologiskt grundat syfte med sitt språkval. Han avstår till stor del från latinska uttryck för att ”i staden heller wåre egne [ord] införa til vårt Språåks Öfning [...]”. Vid några få tillfällen ingår visserligen latinska ord i den löpande texten, men Kloot säger i förordet att det är vanligare att sådana placeras i marginalen. De latinska orden och uttrycken i marginalen ska dels visa möjligheten att använda svenska i juridiska sammanhang, dels underlätta för läsare att ta till sig innehållet i handboken. Kloots egen formulering återges som exempel (11):

- (11) Låtandes sålunda see/ huru vårt Modersmål icke tryter sådana eller andra Ord/ vtan at thet vthi sigh rijkt nogh är; hwilket och skaffar then Frucht aff sigh/ at the obeläsne och oöfwade [i juridikens konst] thenna *Materies* rätta Grund theste bättre effter Möijeligheeten fatta och intaga kunne. (Kloot, förordet)

Och Kloot hoppas rentav att hans läsare ska meddela honom sina reaktioner när de har tagit del av handbokens innehåll, exempel (12):

- (12) Här medh fare then Gunstige Läsaren wäl/ och ware migh bewågen/ som thetta mitt ringa/ dock wälmenta Arbete medh Tolamodh och Betänckiande wille läsa och igenomläsa/ på thet han theste närmare til een wälgrundat Meening nalkas måtte/ igenom hwilken jag gärna städes [städse?] migh vnderrätta låter. (Kloot, förordet)

Som framgår i avsnitt 2.1 hävdar David Ehrenstråle Nehrman, professor i juridik vid Lunds universitet under 1700-talet, att svenska ska kunna användas i juridiska sammanhang, både i fråga om juridik som praktisk juridisk kunskap och rättsvetenskap som akademisk juridisk kunskap (se avsnitt 1.1 om distinktionen mellan *juridik* och *rättsvetenskap*). I fråga om praktisk juridisk kunskap kan Kloot alltså sägas vara en föregångare till Ehrenstråle Nehrman. Liksom denne väljer Kloot att skriva på svenska utifrån en tydligt formulerad uppfattning om de tänkta läsarnas kompetenser och behov samt tidens uppfattning om svenskans möjligheter som vetenskapligt språk (se vidare avsnitt 5.5).

Kloots förord avslutas med ”en haltande dikt [...]”, där dispositionen av arbetet motiveras (Björne 1995: 34). Vidare innehåller Kloots handbok representanter för två typer av paratexter vilka också återfinns i Rålamb's arbete, nämligen en anhållan alternativt en dedikation till konung Karl XI och ett privilegiebrev där tillstånd att låta trycka

handboken meddelas. Däremot finns det inte någon text som motsvarar Loccenius' berömmande ord i hans dikt som ingår i Rålamb's handbok.

Detta faktum kan möjligen ha ett samband med att Loccenius formulerar en positiv bedömning av de båda arbeten på latin som Kloot utgav 1651, och dessa omdömen ingår i arbetena (Hallberg 1934: 17). De båda arbetena utkom dessutom i sina andra upplagor just 1676, dvs. samma år som den svenskspråkiga handboken utkom (Björne 1995: 18, 32, 417). Med hänsyn till detta faktum kanske Kloot ansåg att det hade varit mindre lämpligt att be Loccenius att denne även skulle rekommendera den svenskspråkiga handboken.

Anhållan alternativt dedikationen till konung Karl XI riktar Kloot till ”**Stoor-mechtigste Konung/ Allernådigste Herre**”. Men här är det alltså författaren själv som för ordet i stället för utgivaren Antikvitetskollegium i Rålamb's handbok. Karl XI tituleras mycket mer kortfattat i Kloots handbok än i Rålamb's. Karl XI redovisar dock en längre rad av titlar i sitt privilegiebrev, där tillåtelse att trycka verket meddelas. Där sägs också att Claudius Kloot och hans efterkommande får ensamrätt att låta trycka verket under en tioårsperiod.

I anhållan alternativt dedikationen talar Kloot vidare om sitt enträgna och långvariga arbete för att färdigställa boken. Redan 1658 presenterade Kloot sitt arbete för konungens fader, Karl X Gustav, men det är alltså först 1676 som handboken kan utges. Kloots förhoppning är att handboken ska kunna bidra till ordningen i riket och att konungen ska uppskatta boken. Här kan dagens läsare kanske tycka att Kloot smickrar Karl XI lite väl grovt; denne sägs ”med Högtprjiseligh Sorgfäldigheet [...]” intressera sig för ”Bokeliga Konsterns loflige Öfningar (hälst the som till *Justitien* äre rättade) [...]”. Men liksom anhållan alternativt dedikationen i Rålamb är det fråga om att sändaren demonstrerar en offentlig relation mellan sändaren och mottagaren (jfr Genette 1997: 131, 135–136; se vidare Asdal et al. 2008: 242 om ödmjukhet i dedikationer vid patron-klient-relationer).

Vi har inte lyckats finna några entydiga uppgifter om hur mycket Kloots handbok faktiskt kan ha använts av domare, sakkörare eller andra som har haft behov av praktisk juridisk kunskap under det sena 1600-talet och senare (jfr dock avsnitt 2.2.3). Hallberg (1934: 8) hävdar att Kloots två tryckta arbeten på latin, liksom hans svenskspråkiga handbok, citeras ”ganska flitigt i senare tidens juridiska litteratur [...]”. Björne (1995: 34) gör däremot en mer kritisk bedömning när det gäller eftervärldens användning av Kloot, vilken Björne formulerar som att ”[d]essa hänvisningar ingår i den dekorativa lärdom, som brukar uppvisas framför allt i doktorsavhandlingar.” Men varken Hallberg eller Björne säger något om samtidens bruk av Kloots handbok när det gäller att finna juridisk kunskap för praktisk användning.

4.1.4 Sammanfattning av delundersökningen

Delundersökningen av kunskapsorganisation i Rålamb och Kloot visar följande huvudresultat.

Både Rålamb och Kloot etablerar sina respektive teman och introducerar sig själva som sändare av de båda handböckerna genom boktitlarna. Rålamb gör detta med en tidstypiskt lång boktitel, där handbokens korta huvudtitel är på latin, medan Kloot är mer kortfattad och dessutom använder enbart svenska. Också genom paratexterna an-

hållan alternativt dedikation till konung Karl XI, konungens privilegiebrev och författarnas förord i båda handböckerna, liksom Johannes Loccenius' hyllningsdikt i Rålamb, introduceras författarna och deras kompetenser för den aktuella uppgiften anges.

Både Rålamb och Kloot etablerar teman på en övergripande nivå inom sina handböcker inom en enhet kallad "Book" (även "Liber" i Rålamb). Likaså etablerar de båda teman på mer lokal nivå. Rålamb gör detta i fråga om de tre nivåerna "Caput" alternativt "Capit.", "Membrum" och "Observatio", medan Kloot använder den enda nivån "Capitel" alternativt "Cap.". Temana på samtliga aktuella nivåer etableras med hjälp av rubriker, där "Om" ofta används i rubriker i Rålamb och alltid i Kloot.

Utifrån paratexterna anhållan alternativt dedikation till konung Karl XI, konungens privilegiebrev och författarnas förord framträder olika tänkta allmänna grupper av läsare av handböckerna. I paratexterna framträder även vissa specificerade grupper. Ett exempel är domare i privilegiebrevet i Rålamb. Som författare specificerar Rålamb två kategorier av tänkta läsare på titelsidan till sin handbok, nämligen parterna i tvistemål, medan Kloot inte gör något motsvarande på sin titelsida. När det gäller att specificera tänkta läsare i handböckernas förord, pekar Rålamb möjligen ut domare som en mer specifik tänkt målgrupp. I sitt förord är Kloot däremot mycket specifik, eftersom handboken anges vara särskilt avsedd för domare, sakkörare och andra personer som agerar i domstolar.

Det övergripande målet som de båda författarna ger uttryck för i förorden (och som även berörs i vissa andra paratexter) innebär att de tänkta läsarna ska kunna använda innehållet i handböckerna i praktisk verksamhet. Det handlar om juridiskt reglerade situationer i vilka läsarna har behov av kunskaper om de områden av civil(process)rätten som behandlas av såväl Rålamb som Kloot samt de områden av straffrätten som Kloot behandlar.

I avsnitt 5.1 diskuterar vi vissa resultat utifrån den här sammanfattade delundersökningen av kunskapsorganisation. I diskussionen ligger fokus på författarna, läsarna och läsmålen. Med detta går vi vidare till delundersökningen av handböckernas materialitet.

4.2 Materialitet

En skriven text har vissa fysiska egenskaper, och en texts materialitet kan beskrivas som "den mest konkreta sidan av de förutsättningar för läsning som textens utformning skapar" (Nord 2008: 158; se vidare Asdal et al. 2008: 135–174 om texter och materialitet). Materialitetens betydelse för läsning och läsare gör att vi granskar och jämför Rålamb och Kloot ur följande fem aspekter: format, inbindning, omfång, typsnitt samt illustrationer. Resultaten redovisas i underavsnitten 4.2.1–4.2.5. I avsnitt 4.2.6 sammanfattar vi resultaten av delundersökningen av materialitet.

4.2.1 Format

Formatet för Rålamb är 4:o, liten kvarto, medan formatet för Kloot är 8:o, liten oktavo. De traditionella formatbeteckningarna innebär att de pappersark som respektive handbok trycktes på veks i fyra respektive åtta delar inför häftningen och bindningen (Palm u. å.: 2). Rålamb är större till formatet än Kloot, vilket uppgifter i centimeter visar: 18 x

15 cm gentemot 15,4 x 9,5 cm (jfr Ridderstad 1998: [8]–[11] om format i äldre tider). Därmed får båda handböckerna sägas ha format som gör dem lätta att hantera och transportera (jfr Nord 2008: 159–160 om format hos trädgårdshandböcker och användning).

4.2.2 Inbindning

Det privatägda exemplar av Rålamb som vi främst använder är bundet i ett äldre band. På insidan av pärmen finns några namnteckningar och annan handskriven text, bl.a. årtalet ”1792”. På bandets rygg finns den handskrivna texten ”Rålamb & Stiernhöök[k]”. Det bör rimligen vara fråga om att bandet ursprungligen har innehållit såväl Rålamb's handbok som ett arbete av Johan Olofsson Stiernhöök (se avsnitt 2.1 om Olofsson Stiernhöök), men det senare arbetet har avlägsnats vid någon tidpunkt. Det privatägda exemplaret av Kloot är bundet i ett modernt band. Detta innebär att en mindre del av den ursprungliga sidytan kan ha gått förlorad. Därtill saknas alltså titelsidan i detta exemplar (se avsnitt 3.3).

4.2.3 Omfång

Den löpande texten i respektive handbok omfattar 374 numrerade sidor i Rålamb respektive 404 i Kloot. I båda handböckerna kommer därtill paratexter utan paginering vilka föregår den första boken respektive följer efter den fjärde. Som framgår i avsnitt 3.3 innehåller Kloot därtill en religiös betraktelse med egen paginering från 1 till 72. Trots det något färre antalet sidor innebär Rålamb's större format att denna handbok innehåller en större textmassa än Kloot's arbete. Även gradstorleken för de typsnitt som används är något större i Kloot än i Rålamb. Trots de uppgifter som anförs här gör Björne (1995: 35) alltså bedömningen att också Kloot lyckas ge en helhetsbild av de aktuella rättsområdena vid den aktuella tidpunkten (jfr Nord 2008: 159–160 om omfång hos trädgårdshandböcker och användning).

4.2.4 Typsnitt

I båda handböckerna används såväl fraktur, tillsammans med den besläktade schwabach, som antikva (se avsnitt 1.3 om typsnitt i handböckerna). Gemensamt för dem är vidare att fraktur är ”huvudtypsnitt” och att antikva används för inslag på latin. Enligt Ridderstad (1998: [13]) blir antikvastilar långsamt vanligare i Sverige från mitten av 1700-talet, och på 1870-talet användes ”fraktur och schwabach (det senare mer sällan) i tryck främst för psalmböcker, biblar, folkskrifter och folkliga tidningar” (se vidare Asdal et al. 2008: 164–167 om fraktur och antikva som ideologiska uttrycksmedel i Norge).

Antikva förekommer i brödtext och rubriker samt i marginalerna, där både Rålamb och Kloot placerar sina noter. Redan en översiktlig granskning visar att inslaget av antikva är klart större i Rålamb än i Kloot. Detta beror på att Rålamb flitigt citerar olika klassiska och samtida auktoriteter (Björne 1995: 36). Dessa citat är mestadels på latin, vilket syns genom språk och typsnitt. Westerberg (2012: 45, 309 fotnot 3) uppger att

latin används enbart i handbokens titel och i termer som ingår i handboken. Det här är dock inte en helt korrekt uppgift. Till latin i huvudtiteln och de latinska termerna i den löpande texten kommer inslag på latin i paratexter, löpande text och noter (se även avsnitt 4.1.3 om Loccenius' hyllningsdikt på latin).

Både Rålamb och Kloot använder termer och lexikala enheter på svenska och latin, och detta gör de i brödtexten och i rubriker. Kloot använder sedan noter i marginalerna för att ge latinska motsvarigheter till svenska termer och lexikala enheter inom juridikens område som återfinns i den löpande texten (se avsnitt 4.1.3 om Kloots principer för användning av latin och svenska). Rålamb utnyttjar noter i marginalerna för hänvisningar till svenska rättskällor och andra auktoriteter, och därför används både fraktur och antikva i noterna. I båda handböckerna finns det en viss variation när det gäller gradstorleken, vilken naturligtvis syns tydligast i fråga om noterna i marginalerna jämfört med brödtext och rubriker. Användningen av olika gradstorlek, liksom genomgående versaler i ord, kapitäl och anfanger, i handböckerna uppmärksammas i avsnitt 4.4.2.

Bild 3 och 4 visar en i sammanhanget typisk sida i Rålamb's handbok respektive en i Kloots. Bilderna demonstrerar användningen av olika typsnitt i handböckerna liksom författarnas olika sätt att utforma och använda noter i marginalerna.

CAPUT III.

Om Citationer och Ståmbningar.

OBSERVATIO I.

Een Domare måste icke vara alt förhastig
at vthgifswa Citationer och Ståmbningar.

SUMMARIA.

1. Treggehandta skal een Domare hafwa vpscende medh.	entier aff een otidigh Ståmbning.
2. Vthi thes fullbordan är honom gifwin macht til at ståmbma.	4. At han skal vara tidigh / wil hon vara aff parten fordradh och begiärd.
3. Wises trenne inconueni-	5. Och effter föregångit Domarens bespörande vthgifswin.

1. **D**et är egenteligh een Domares Embete hafwa vpscende / at Lagh och laga ordningar widh macht hållas / a at stridige parter medh förlikning eller laga Doem åthskillies / b och hwarriom och enom wedersfahrs hradh rättwijst är c hwilket at han må kunna fullgjöra och icke blifwa hindradt aff eender partens vtheblifwande / hafwer han macht at ståmbma och Cicera then ållagade / d och sedan öfwer honom döma anten han kommer til swars eller icke. e
2. Sålom nu thetta är een stoer myndigheet / så måste hon ock medh stort beskedh och betänksamheet brukas / så at icke then ållagade i någon mätto skeer sörnär / och
3. K ij
- §. 1. Ling. B. Cap. 35, Kong. 1.1. d art. 22. Rät. process Cop 2. Ling. B. Dmt. Cap. 25. v. 1. e dicto loco Rättg. process & Ling. B.
- a Rättegångs process art. 4. Cap. 4 §. 7. Kong. B. 1.1. Cap. 10 Ling. B. b art. 23. Rät. process Cap. 25. 34 Ling. B. c art. 6. Rätt process Cap. 1. 2. Ling. B. d art. 22. Rät. process Cop 2. Ling. B. e dicto loco Rättg. process & Ling. B.

Bild 3 Sidan 75 i Rålamb (1674) med exempel på typsnitt och noter.

Then Fierde Boof.

Om Rätten/som hörer til Saker-
nes Lagsökning/ effter som then i
Processen är begripen.

I. Cap.

Om then ordentlige Rättegångz
Processen i gemeen/och särdeles om the
Personer/ som thet til höra.

Sär til är Sakernes Bestaffen-
heet beskrefwen/ nu föllier Saker-
nes Lagsökning effter Processen: Til
hwilket Medel man måste grippa/ när
någon Saak genom een billigh Förlik-
ning icke kan bijläggias/ och då kallas
thet hoos oss een Lagsökning/ thet ige-
nom man sin Rätt måste medh Rätt
sökia.

*Procef-
sus judi-
cialis.

*Rättegångz Process är een Lag-
ligh skrydige Sakers Uthföring/
emellan Käranden och Swarans-
den/ thet öfwer aff Domaren
dömt warder.

Uthi en ordentligh Rättegång bör
man först och främst betrachta så Per-
sonerne/ som til Rättegången hö-
ra/

Bild 4 Sidan 330 i Kloot (1676) med exempel på typsnitt och noter.

4.2.5 Illustrationer

Verbaltexten dominerar i både Rålamb och Kloot, men det förekommer vissa icke-verbala inslag i handböckerna som helheter.

Mest intressant i Rålamb är de fem enkla figurer med cirklar och förbindande linjer som ska illustrera regler för arv och som återfinns på sidorna 269–274. I cirklarna står sedan benämningar för olika familjemedlemmar med plats i arvsordningen. I den första av figurerna återfinns fem kategorier i arvsordningen: ”Fader. 1.”, ”FaarFader. 2.”, ”FaarFaders Fader. 3.”, ”FarFaders FaderFader. 4.” och ”FarFaders Farbroder. 5.” (s. 269). Figuren återges som bild 5 nedan. I den verbalspråkliga texten förklaras sedan att en far går före en farfar i arvsordningen, vilken i sin tur går före en farfarsfar osv. Figurerna får antas vara en visuell hjälp för läsare att förstå de verbalspråkliga förklaringarna av arvsordningens mer eller mindre komplexa regler.

Bland icke-verbala element i Rålamb märks även en cirkel med texten ”Locus Sigilli.”, dvs. ’sigilletts plats’, under ”CAROLUS” i privilegiebrevet. Det icke-verbala elementet, tillsammans med det verbala, symboliserar konungens sigill som beseglar tillståndet att trycka handboken. De övriga icke-verbala elementen som förekommer i Rålamb behandlas i avsnitt 4.4.

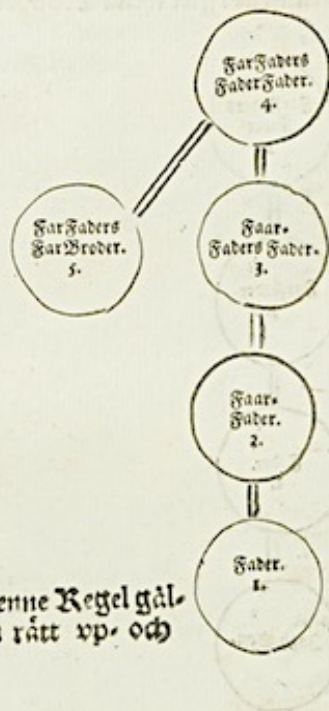
Kloot domineras i ännu högre grad än Rålamb av verbaltext. Exempelvis finns det ingen motsvarighet till illustrationerna av arvsordningen i Rålamb utan all information om arv meddelas uteslutande verbalspråkligt i Kloot (s. 100–126). Värt att nämna i fråga om icke-verbala element är dock en avbildning av en krona, antagligen avsedd att bäras av en kunglig person, på bokens titelsida. Denna återges som bild 6 nedan.

Kanske är kronan placerad där för att ge ytterligare auktoritet åt Kloots verk: det är tryckt med kungligt tillstånd, liksom Rålamb. Däremot bestrids kostnaderna för tryckningen av Kloots och Rålamb respektive handböcker på olika sätt. Kloot gav ut sitt arbete ”Medh egen Bekostnat” medan Antikvitetskollegium bekostade tryckningen av Rålamb verk (se avsnitt 2.3 om utgivningen av handböckerna). Till denna enda illustration i Kloot kommer andra icke-verbala element, vilka behandlas i avsnitt 4.4.

Om Contracter eller Affskedh. 269

från/så räkna Fader/Farfader/Farfaders Fader/Farfaders
 Farfader/ och sedan Farfaders Farbroder / så skal tu finna
 ther semb södler/ och wetha at hon är tigh wthi fembte Leedh
 ypperst i Sijdelinien skyld. Lyat tu skal räkna Farfaders
 Farfader / och gå ifrån honom wthföre / kemmer ther aff/ at
 2. tin Farfaders Farbroder är aff honom södd / thersöre han
 och måste räknas effter thetta exempel. ^a

^a Legult. 5.
 16. ff de gra-
 dibus & affi-
 nitat.

Thenne Regel gäl-
 som rätt xp. och

ler så wäl wthi sijde
 nedhstijgande linea.

Wthi

Bild 5 Figur på sidan 269 i Rålamb (1674) vilken illustrerar en del av arvsordningen.

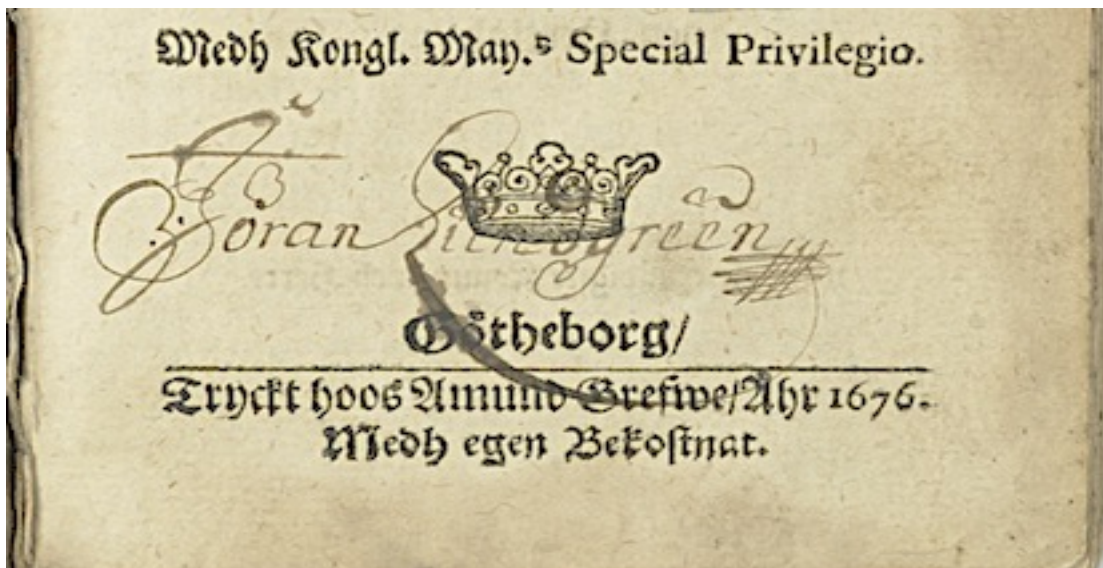

Bild 6 Detalj av titelsidan i Kloot (1676).

4.2.6 Sammanfattning av delundersökningen

Delundersökningen av materialitet hos Rålamb och Kloots handböcker visar följande huvudresultat.

Både Rålamb och Kloot har format som gör handböckerna lätta att hantera och transportera. Detta bör underlätta användningen av dem jämfört med om de hade varit i större format som t.ex. folio.

Tre av de fyra fysiska exemplar av handböckerna som vi studerar är bundna i äldre band, medan ett exemplar är bundet i ett modernt band. Inbindningen i ett modernt band innebär att en mindre del av sidytan kan ha gått förlorad.

Båda handböckerna får sägas ha ett relativt stort omfång, något under 400 respektive något över 400 numrerade trycksidor. Handböckerna innehåller löpande text med rubriker, brödtext och noter, vilken är försedd med sidnumrering. Därtill kommer ett antal paratexter såväl före som efter den löpande texten. Paratexterna saknar dock sidnumrering, vilket innebär att antalet trycksidor är fler än antalet paginerade sidor.

I både Rålamb och Kloot används tre olika typsnitt, nämligen huvudtypsnittet fraktur, det beslätade schwabach samt antikva. Det sistnämnda typsnittet används för inslag på latin i rubriker, brödtext och noter i den löpande texten liksom i olika paratexter.

Verbaltexten dominerar nästan helt i båda handböckerna. De i sammanhanget mest intressanta illustrationerna är de fem enkla figurer som ingår i Rålamb. Dessa visuella inslag kompletterar den verbalspråkliga redogörelsen för den samtida arvsordningen.

I avsnitt 5.2 diskuterar vi vissa resultat utifrån delundersökningen av materialitet med fokus på Rålamb och Kloots handböckers materiella egenskaper och deras användning. Med detta går vi vidare till delundersökningen av handböckernas sökbarhet.

4.3 Sökbarhet

En texts materiella gränssnitt innefattar möjligheter att söka i och överblicka den aktuella texten. Sådana möjligheter är viktiga för hur texten kan användas och hur den kommer att användas. För detta är språkliga redskap – paratexter – som visar en texts uppbyggnad liksom numeriska inslag – främst paginering av sidor – viktiga. (Nord 2008: 160–161)

Liksom i avsnitt 4.1 avser vi med *paratexter* alltså enbart olika *peritexter* enligt den betydelse som Genette (1997) anger. Det här avsnittet i rapporten ägnas således sökbarhet i handböckerna som *helheter*, och det är indelat i två underavsnitt, där 4.3.1 ägnas paratexter i handböckerna och 4.3.2 gäller numeriska inslag i dem. I avsnitt 4.3.3 sammanfattar vi de resultat som framkommer i delundersökningen av sökbarhet.

4.3.1 Paratexter

Både Rålamb och Kloot innehåller ett antal paratexter. Delvis är det fråga om samma typer av paratexter, och exempel på detta ges redan i avsnitt 4.1.3. Båda handböckerna innehåller en titelsida, en anhållan alternativt en dedikation riktad till Karl XI, ett förord och ett privilegiebrev. Därtill kommer innehållsförteckningar och erratalistor. Delvis handlar det om tre paratexter som finns i enbart Rålamb's handbok, nämligen Johannes Loccenius' hyllningsdikt, förteckningen över använda arbeten samt och registret.

I figur 1 ges en översikt av paratexterna i de båda handböckerna. Där anges också antalet trycksidor för varje paratext. Som framgår av figuren är ett antal av paratexterna placerade före den paginerade löpande texten, medan andra är placerade efter denna. De paratexter som förekommer i båda handböckerna är markerade med kursiv stil i figuren.

Rålamb (1674)	Kloot (1676)
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Titelsida</i> (1 s.) • <i>Anhållan/dedikation</i> (4 s.) • <i>Privilegiebrev</i> (2 s.) • Hyllningsdikt (1 s.) • <i>Förord</i> (7 ¼ s.) • Förteckning över använda arbeten (7 ½ s.) • <i>Innehållsförteckning</i> (11 s.) [text i två spalter] 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Titelsida</i> (1 s.) • <i>Anhållan/dedikation</i> (4 s.) • <i>Förord</i> (12 s.) • <i>Privilegiebrev</i> (2 s.)
	Löpande text (404 s.)
Löpande text (374 s.)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Innehållsförteckning</i> (6 s.) • <i>Erratalista</i> (2 s.)
<ul style="list-style-type: none"> • Register (38 s.) [text i två spalter] • <i>Erratalista</i> (1 ¼ s.) 	

Figur 1 Paratexter i Rålamb (1674) och i Kloot (1676) inklusive uppgifter om sidantal för de olika paratexterna.

Figur 1 visar att både Rålamb och Kloot inleds med respektive boks titelsida, som följs av anhållan alternativt dedikationen till Karl XI. I Rålamb följer sedan privilegiebrevet, Loccenius' hyllningsdikt och författarens förord. Ordningen mellan förord och privilegiebrev är den omvända i Kloot, och någon motsvarighet till hyllningsdikten ingår alltså inte i denna handbok. I Rålambs handbok följer sedan ytterligare två paratexter före den löpande texten, nämligen författarens förteckning över de arbeten som han har utnyttjat och innehållsförteckningen till verket. Efter den löpande texten följer två paratexter i båda handböckerna. Gemensamt är att respektive författare avslutar med en erratalista med upptäckta tryckfel. Före denna lista återfinns ett register med uppslagsord på latin och/eller svenska i Rålamb, medan innehållsförteckningen till Kloot alltså är placerad efter den löpande texten och före listan med rättelser.

Vad gäller omfånget på olika paratexter kan en titelsida, en anhållan/dedikation, ett privilegiebrev och en erratalista knappast tillåtas vara alltför omfångsrika. Det kan finnas större utrymme för variation när det gäller förord, förteckningar över använda arbeten, innehållsförteckningar och register. Förordet är mer omfångsrikt hos Kloot, medan innehållsförteckningen är mer omfångsrik hos Rålamb. Det senare förhållandet avspeglar sig också i delundersökningen av tematisering på övergripande nivå i avsnitt 4.1.2.

De paratexter som främst är aktuella när det gäller att få en överblick över handböckerna och att söka i dem är de båda innehållsförteckningarna. Därtill kommer registret i Rålamb (jfr Nord 2008: 162). Innehållsförteckningarna skiljer sig åt, mer eller mindre, på tre punkter: placeringen av innehållsförteckningen i relation till den löpande texten, utformningen av rubrikerna till innehållsförteckningarna och informationen som ges i rubrikerna.

Rålambs innehållsförteckning i början av boken bär rubriken ”**Förteckning Af the Påminnelser vthi thenna bok finnas.**”. I förteckningen anges rubrikerna till var och en av de fyra böckerna, de kapitel som ingår i varje bok (liksom nivån ”membrum”) och de observationer som ingår i varje kapitel. Inga sidnummer till början av böcker, kapitel (och ”membrum”) eller observationer meddelas, vilket får sägas minska användbarheten hos innehållsförteckningen. Som framgår i avsnitt 4.1.2 kan rubrikerna vara mer eller mindre varierande till sin språkliga form, även om många av dem inleds med ”Om”. En kortfattad kommentar om strukturen ger också Antikvitetskollegium i anhållan alternativt dedikationen till konung Karl XI, dvs. en annan paratext i handboken (jfr Nord 2008: 162). I denna sägs nämligen att Rålambs verk är indelat i ”Böcker/ Capitel och Observationer [...]”. Däremot sägs alltså ingenting om nivån ”Membrum” (se avsnitt 4.1.2).

Kloot rubricerar sin innehållsförteckning i slutet av boken som ”**Register Öfwer Kapitlen vthi thenna Lagfarenheets Spegel.**”. Där anges rubrikerna till var och en av de fyra böckerna och de kapitel som ingår i varje bok. Sidnummer till första sidan av varje kapitel meddelas också, vilket underlättar möjligheten för läsare att gå från innehållsförteckningen till löptexten. Som framgår i avsnitt 4.1.2 är rubrikerna utformade på ett konsekvent sätt med ett inledande ”Om”. Även ”**Rijmdicht/ Ther igenom thetta Wärk och Innehåld vthwijsar.**” om $\frac{3}{4}$ trycksida, vilken avslutar författarens förord, får sägas vara en översiktlig innehållsförteckning (jfr Björne 1995: 34). I fråga om funktionen kan man kanske jämföra Kloots rimdikt i förordet med en trädgårdshandbok från 1690, där författaren i sitt förord meddelar en översiktlig beskrivning av innehållet (Nord 2008: 163).

I fråga om ett antal trädgårdshandböcker utgivna från mitten av 1600-talet fram till det tidiga 2000-talet finner Nord (2008) att innehållsförteckningar kan placeras antingen i början eller slutet. Detta gäller fram till 1900-talet, då enbart placeringen i början används. (Nord 2008: 162–163) Genom att läsaren får uppgifter om på vilken sida som ett visst kapitel börjar är Kloots innehållsförteckning till större nytta än Rålamb's för de läsare – samtida eller sentida – som söker information i en viss fråga. Liksom i andra äldre böcker finns det vissa skillnader mellan språklig form, interpunktion m.m. i innehållsförteckningarna och i den löpande texten i de båda handböckerna (jfr Nord 2008: 163). Det är dock svårt att bedöma i vad mån dessa skillnader spelar någon roll för läsare som söker information i en viss fråga.

Register förekommer under hela den tidsperiod som Nords undersökning av trädgårdshandböcker omfattar. Ett register kan kanske sägas vara ”det mest kraftfulla redskapet för sökning eftersom det pekar ut ett antal teman och den sida i boken [i fråga] där temat behandlas”. Register måste vara systematiskt ordnade, och i de aktuella trädgårdshandböckerna används mer eller mindre konsekvent alfabetisk ordning. (Nord 2008: 162) I Rålamb's handbok ingår ”**Register/** Öfwer the förnämste ting som i denne Book warda framförde och effter Lagh slitjtne.”, medan Kloots handbok saknar en motsvarighet. Registret i Rålamb är alfabetiskt ordnat med uppslagsord på latin eller svenska – ibland med hänvisningar mellan uppslagsord på båda språken, förklaringar av uppslagsorden samt hänvisningar till aktuell sida eller aktuella sidor i den löpande texten (se även Rogström & Landqvist 2015a: 201).

Registret i Rålamb får sägas vara ett bra hjälpmedel för den som söker upplysningar om specifika uppslagsord – givetvis under förutsättning att de faktiskt finns upptagna där. Det får också sägas vara ett utmärkt verktyg för läsare som vill gå vidare från registret till den löpande texten i handboken. I sammanhanget är Grepstads kommentar om behovet av register i systematiskt ordnade handböcker intressant:

Stoffet [i handbøker] er lagt til rette slik at lesaren fort kan finne dei opplysningane han eller ho treng. Den er som regel skriven for å bli lesen eller brukt stykkevis og delt. Bruken står og fell med at lesaren finn fram til det rette punktet raskt. Handbøker som er ordna systematisk, treng difor som regel eit alfabetisk register. (Grepstad 1997: 380)

Med tanke på registers betydelse för översikt och sökbarhet är det svårt att finna någon entydig förklaring till varför Kloot avstår från ett sådant i sin handbok. En möjlig förklaring är dock att Rålamb, med sin sociala ställning och genom Antikvitetskollegiums ansvar för utgivningen, hade bättre möjligheter att förse sin handbok med ett register än vad Kloot hade. Det krävs en stor arbetsinsats för att utarbeta ett register manuellt, inte minst arbetet med att ange sidhänvisningar från uppslagsord till löpande text i så pass omfattande verk som Rålamb's och Kloots handböcker får sägas vara med tanke på innehåll och omfång (se avsnitt 4.1.2 respektive 4.2.3). Rålamb's möjligheter att engagera personer för att bistå med sådant arbete torde ha varit större än Kloots.

4.3.2 Numeriska inslag

Numrering av olika enheter i handböckerna uppmärksammas i avsnitt 4.1.2. Siduppgifterna i innehållsförteckningen i Kloot och sidhänvisningarna i registret i Rålamb, liksom avsaknaden av siduppgifter i innehållsförteckningen i Rålamb, kommenteras i det närmaste föregående avsnitt 4.3.1. Men sidnumrering i skrivna texter är också ett verktyg för att underlätta för en läsare som vill orientera sig i en viss text, vilket påpekas av t.ex. Nord (2008: 161).

Sidnumreringen av den löpande texten i de fyra böckerna i Rålamb respektive de fyra böckerna i Kloot kommenteras i avsnitt 4.1.2 och 4.2.3. Också numreringen av böcker, kapitel (liksom enheten ”membrum”) och observationer i Rålamb respektive böcker och kapitel i Kloot kan bidra till sökbarhet och översikt.

Det finns ingen paginering av de element i handböckerna som här betecknas som *paratexter* (se avsnitt 4.1 om paratexter). Däremot är flertalet av dem försedda med *arksignaturer*, vilket innebär att varje ark har en bokstavssignatur från A till Z och numrering inom den aktuella bokstavssignaturen. Exempelvis har det första arket i en bok i kvartoformat beteckningen A1, det andra A2, det tredje A3 och det fjärde A4. (Palm u.å.: 2) Som exempel väljer vi paratexten ”**Förteckning aff the Böcker och Auctores, vthur hwilke thenne Tractat är bewist.**” i Rålamb, vilken är försedd med de tre signaturerna ”b” (alltså inte ”b1”), ”b2” och ”b3” medan en förväntad signatur ”b4” saknas. Också den löpande texten i både Rålamb och Kloot är försedd med arksignaturer, och därtill kommer alltså pagineringen. Arksignaturer är främst avsedda för bokbindaren så att arken skulle bindas i korrekt ordning (Palm u.å.: 2), medan de knappast bidrar till att underlätta för läsare av ett visst tryckt verk vilken söker viss information.

4.3.3 Sammanfattning av delundersökningen

Delundersökningen av sökbarhet utifrån paratexter och numeriska inslag i Rålamb och Kloot som helhet visar följande huvudresultat.

I båda handböckerna finns det ett antal paratexter. Bland paratexter som främst bidrar till sökbarhet märks innehållsförteckningar och register.

Innehållsförteckningarna i handböckerna har olika placering. I Rålamb finns denna före den löpande texten och i Kloot efter. Förteckningarna har delvis olika utformning genom att författarna väljer olika rubriker till dem och genom att Rålamb mestadels – men inte alltid – inleder rubrikerna på de olika nivåerna med ”Om” i förteckningen (och i den löpande texten), medan Kloot konsekvent gör detta. Innehållsförteckningen i Rålamb innehåller inte sidnummer för de olika enheterna i den löpande texten, medan Kloots gör detta.

Rålamb handbok innehåller ett alfabetiskt register med uppslagsord på latin eller svenska. Uppslagsorden förklaras, hänvisningar ges till aktuella sidor i den löpande texter och ibland meddelas hänvisningar mellan uppslagsord på svenska respektive latin. Kloot saknar ett motsvarande register.

I båda handböckerna är den löpande texten paginerad, medan paratexterna saknar sidnumrering. Sidnumreringen, tillsammans med upplysningar om sidor i Rålambs register och i Kloots innehållsförteckning, kan bidra till sökbarhet i handböckerna som

helheter. Även numreringen av olika enheter av den löpande texten, dvs. böcker, kapitel osv., kan bidra till sökbarheten.

I avsnitt 5.3 diskuterar vi vissa resultat utifrån delundersökningen av sökbarhet med fokus på möjligheterna att få överblick över och att söka uppgifter i Rålamb och Kloot. Med detta går vi vidare till delundersökningen av erbjuden läsväg i handböckerna.

4.4 Erbjuden läsväg

Ämnet för avsnitt 4.3 är sökbarhet i Rålamb och Kloot som *helheter*, men koherens (eller samband) kan naturligtvis markeras även *inom* texter. I avsnitt 4.4 undersöker vi därför hur de båda handböckerna är uppbyggda, kan överblickas och göras sökbara samt kan vara tänkta att läsas (jfr Nord 2008: 166).

Olika slags texter kan erbjuda antingen en enda möjlighet eller flera olika möjligheter för hur texten i fråga ska läsas. Med andra ord kan olika läsare välja olika lässtrategier (jfr Josephson & Melander 2003: 136–137). Ibland erbjuds läsaren dock knappast någon valfrihet alls. En roman som är skriven på något västerländskt språk kan egentligen inte läsas på något annat sätt än från början till slut, från den första trycksidan till den sista, dvs. läsaren måste genomföra en linjär läsning. När det gäller en tryckt ordbok läser läsaren sannolikt enbart det som står att finna om det eller de uppslagsord som är aktuellt/aktuella, dvs. läsaren genomför en sökläsning. I fråga om trädgårdshandböcker kan sådana, på en övergripande nivå, beskrivas som ”multisekventiella [texter] [...]” som inte alltid erbjuder ”en kanonisk läsordning”, som en läsare måste följa för att läsningen ska bli meningsfull (Nord 2008: 167). Med andra ord har läsaren ett mått av valfrihet när det gäller läsordningen och trädgårdshandböcker.

Vi antar att även Rålamb och Kloots respektive handböcker är multisekventiella texter. Detta innebär att läsare inte måste följa en förutbestämd läsordning, eftersom handböcker med en systematisk disposition inte är avsedda att läsas från första sidan till den sista (Grepstad 1997: 380). En läsares utgångspunkt är att han eller hon vill söka, finna och ta del av den information som han eller hon har behov av, vilket resulterar i en icke-linjär läsning. Vi vill dock inte helt utesluta möjligheten att det även finns läsare som vill orientera sig om ett, flera eller rentav alla rättsområden som behandlas i en viss juridisk handbok för icke-fackmän. Ett sådant läsmål kan i sin tur resultera i en helt linjär läsning av delar av eller hela den aktuella handboken.

Vidare utgår vi från att läsvägar kan markeras med såväl verbalspråkliga som visuella (alternativt multimodala) markörer (jfr Nord 2008: 166; se vidare Kress & van Leeuwen 2006 om visuell kohesion). Liksom Nord (2008: 167) undersöker vi de aspekter av koherens i vårt material som vi bedömer ”kan forma läsningen och skapa överblick [för läsaren] [...]” i stället för att undersöka alla tänkbara aspekter på koherens.

I detta sammanhang är det intressant att klarlägga hur de två handboks författarna går till väga på såväl en mer övergripande (eller global) nivå som en mer lokal nivå (jfr Nord 2008: 167). Därför undersöker vi först in- och utgångar i Rålamb och Kloot på en övergripande nivå samt sådana verktyg som markerar gränser och samband i texterna och därmed anger in- och utgångar i dem (Nord 2008: 167). Ämnet för underavsnitt 4.4.1 är således kohesion och linjaritet på en övergripande nivå, dvs. handböckerna som helheter. Därefter undersöker vi markeringar för kohesion och linjaritet på mer lokal nivå, dvs. inom enheterna böcker, kapitel (och ”membrum”) samt observationer i

Rålamb respektive inom böcker och kapitel i Kloot. Resultaten redovisas i underavsnitt 4.4.2. De olika aktuella markeringarna för kohesion och linjaritet presenteras när de introduceras. I avsnitt 4.4.3 sammanfattar vi resultaten av delundersökningen som ägnas erbjuden läsväg.

4.4.1 Kohesion och linjaritet på övergripande nivå

På en övergripande nivå utnyttjar både Rålamb och Kloot visuella medel för att markera gränser och för att visa strukturen i sina respektive handböcker. Sådana markeringar visar på en utgång genom det som gränsen avslutar och en ingång genom det som gränsen inleder. Som visuella markeringar för gränser fungerar rubriker, radbrytning, indrag och blankrader (Nord 2008: 168). Av dessa är rubriker på olika nivåer särskilt viktiga. Här är det alltså på sin plats att påpeka att rubriker i skrivna texter har dubbla funktioner; som framgår i avsnitt 4.1.2 fungerar rubriker även som verbala verktyg för att etablera teman. Som visuella markeringar visar rubriker på gränser, men de markerar även samband genom att de textenheter som återfinns under en viss rubrik får antas bilda en helhet. Rubriker kan markeras genom avvikande form hos själva rubriken, genom avvikande form i den följande brödtexten och/eller genom fast placering av rubriker på aktuella sidor. (Nord 2008: 168; se vidare Genette 1997: 294–318 om andra rubriker än titelrubriker, intertitlar – eng. *inter(nal) titles*, i böcker.)

En intressant jämförelsepunkt är hur många rubriker på olika nivåer som uppträder i Rålamb och Kloot. Antalet rubriker på olika nivåer i materialet för undersökningen, utifrån innehållsförteckningarna i handböckerna, redovisas i tabell 1:

Tabell 1 Antal rubriker på olika nivåer i Rålamb (1674) och Kloot (1676), absoluta tal

Rubriknivå	Rålamb (1674)	Kloot (1676)
Bok	4	4
Kapitel	25	61
Membrum	8	–
Observation	130	–
Totalt	167	65

Som framgår av tabell 1 gör de båda handboks författarnas delvis olika val i fråga om rubriknivåer. Härigenom ställs det troligen större krav på läsare, både samtida och sentida, att kunna uppfatta ut- och ingångar utifrån rubriker i Rålamb med fem rubriknivåer än i Kloot med tre. Antalet rubriknivåer visar sig också ha betydelse för antalet rubriker: 167 rubriker i Rålamb gentemot 65 i Kloot.

I båda handböckerna fungerar rubrikerna till böckerna respektive kapitlen som visuella övergripande utgångar och ingångar till de aktuella enheterna. Förutom rubriker till böcker och kapitel används dessutom konsekvent rubriker till observationer i Rålamb. I den andra och den tredje boken i Rålamb, där vissa kapitel omfattar ett i sammanhanget större antal sidor än ”normalkapitel”, används därtill rubriknivån ”Membrum” (se avsnitt 4.1.2).

Av tabell 1 framgår att antalet kapitelrubriker är mer än dubbelt så många i Kloot som i Rålamb, nämligen 61 gentemot 25. Den tätare kapitelindelningen kan innebära att behovet av rubriknivåer under kapitelnivån är mindre i Kloot. Som framgår i avsnitt 4.1.2 är Rålamb ensam om indelningen av brödtexten i observationer, försedda med rubriker som markerar visuella ingångar och utgångar till de tillhörande textenheterna. Och det är rubrikerna på denna nivå som svarar för 130 av de totalt 167 rubrikerna i Rålamb.

I såväl Rålamb som Kloot markeras rubrikerna typografiskt genom att de i många fall är helt eller delvis satta i schwabach respektive antikva. Vidare är rubrikerna centrerade i förhållande till brödtexten. Rubriker markeras alltså genom både sin utformning och sin placering (jfr Nord 2008: 168). Dessa egenskaper hos rubrikerna illustreras av bild 3 och 4 i avsnitt 4.2.4.

När det gäller placeringen av rubriker på sidor inleder samtliga fyra rubriker till böcker en ny sida i Rålamb, medan detta gäller rubrikerna till tre av fyra böcker i Kloot. Undantaget är att den första boken avslutas och den andra inleds på samma sida i den löpande texten (s. 54). Rubriker på övriga aktuella nivåer verkar inte vara placerade efter någon särskild princip på sidorna i handböckerna, utan tanken verkar vara att utnyttja sidytan så effektivt som möjligt.

En särskild verbal gränsmarkering, i form av ordet ”**FINIS.**” – ’slut’, avslutar registret i Rålamb. Den återstående paratexten, listan med rättelser av upptäckta tryckfel, räknar författaren uppenbarligen inte som en del av det egna verket. Särskilda verbala gränsmarkeringar används också i Kloot. Dessa återfinns i avslutningarna av de fyra böckerna, bl.a. ”Ände på then Första Boken” (s. 54) och ”**FINIS.**” (s. 404) vid avslutningen av den fjärde boken. Även innehållsförteckningen avslutas med en särskild verbal gränsmarkering: ”**Ände på Registret.**”. Liksom Rålamb räknar Kloot tydligen inte den följande listan med rättelser av upptäckta tryckfel till det egna verket. Kanske kan en sentida läsare anse att dessa gränsmarkeringar är lite onödigt pedantiska, medan en samtida läsare kan ha en annan uppfattning och se markeringarna som tydliga utgångar ur de aktuella textenheterna.

Också överst på enskilda sidor eller uppslag får läsaren veta var han eller hon befinner sig i den helhet som Rålambs handbok utgör. Förordet är försett med texten ”**Företahl.**” överst på samtliga aktuella sidor. Förteckningen över använda arbeten har texten ”**Förteckning af Böcker**” på vänstersidor och ”**och Auctores.**” på högersidor (samt ”**Förteckning af Böcker och Auct.**” på den avslutande vänstersidan). Innehållsförteckningen har texten ”**Förteckning aff thenne**” på vänstersidor och ”**Books påminnelser.**” på högersidor. Inom varje bok ges sedan uppgift om vilken bok det är fråga om på vänstersidor och den aktuella bokens titelrubrik meddelas på högersidan, t.ex. ”**Andra Book**” – ”**Om Rättegångs Process.**” (s. 62–63). Slutligen är registret försett med texten ”**Register.**” på samtliga sidor, och den enda hela sidan med rättelser är försedd med texten ”**ERRATA.**”. De här verbala markeringarna för ut- och ingångar är centrerade, och de framhävs även genom att typsnittet är schwabach respektive antikva.

Också i Kloots handbok finner läsaren information om i vilken paratext eller i vilken enhet av de fyra böckerna som han eller hon befinner sig genom att se överst på sidorna eller uppslagen. Anhållan alternativt dedikationen till konung Karl XI markeras med ”**DEDICATIO.**” och förordet med ”**Förspråket.**”. När det gäller de fyra böckerna, anges det på varje vänstersida vilken bok och på varje högersida vilket kapitel som det är fråga om, t.ex. ”**Then Tridie Boken/**” – ”**Thet tiugonde första Capitel.**” (s. 282–283). Inne-

hållsförteckningen är utrustad med texten ”Register.” högst upp på samtliga aktuella sidor och den enda hela sidan med rättelser med ”ERRATA.”. De här verbala marker- ingarna för ut- och ingångar är centrerade, och dessutom avgränsas de med en enkel linje från den övriga sidytan.

De verbala gränsmarkeringarna överst på sidorna fungerar också som in- och utgång- ar till olika delar av helheten. Gemensamt för Rålamb och Kloot är att paratexterna markeras på ett likartat sätt, som anger innehållet i aktuell paratext. En tydlig skillnad gäller hur innehållet i de fyra böckerna i respektive handbok markeras. I Rålamb's hand- bok får läsare alltså uppgift om aktuell bok och övergripande tema för boken i fråga, vilket bör vara ett tydligt sätt att visa på in- och utgångar på boknivå. Den som läser Kloots handbok får i stället upplysning om den aktuella bokens och det aktuella kapit- lets plats i boken i fråga. Därför behöver läsaren av Kloot sannolikt utnyttja det aktuella partiet i den löpande texten eller bokens innehållsförteckning för att få veta att t.ex. ”Then Tridie Boken/” – ”Thet tiugonde första Capitel.” har rubriken ”Om Hoor och andra Lägersmåål” (s. 282).

Möjligen kan en annan verbal gränsmarkering, nämligen *kustoder*, också spela en viss roll för att visa samband i de båda handböckerna. Kustoder utgörs av ett ensamt ord – eller en del av ett ord – som är placerat längst ner på sidor på en egen rad och som hänvisar till första ordet på nästa sida (Palm u.å.: 14). På sidan 9 i Kloot, som återges på bild 7 nedan, utgörs kustoden av ”Lagh”, och den följande sidan 10 inleds av just ordet ”Lagh”. Kustoder är i första hand ett hjälpmedel för boktryckare och bokbindare, men de kanske också kan vara till någon nytta för läsare när det gäller att se samband över sidgränser i den aktuella boken.

I böcker tryckta till och med 1700-talet kan gränser i texter också markeras med and- ra medel än verbala medel, bl.a. gränslinjer och typografiska detaljer (Nord 2008: 168– 169). Sådana typografiska detaljer kan indelas i de tre typerna *huvudlister*, *finalstockar* och *vinjetter*. Den första typen, huvudlister, placeras i inledningen av ett textparti och täcker hela satsytans bredd, medan den andra, finalstockar, sätts in efter brödtext och fyller ett utrymme som annars skulle vara tomt. Dessa båda huvudtyper kan vara anting- en abstrakta eller föreställande. Den tredje huvudtypen, vinjetter, är bildelement som placeras i anslutning till inledningen av ett textparti. Vinjetter är vanligen föreställande, inte abstrakta. Både huvudlister och vinjetter markerar inledningar till textpartier, medan finalstockar indirekt markerar slutet på sådana. (Nord 2008: 169)

I Rålamb's handbok förekommer huvudlister mellan avsnitten om böckerna i inne- hållsförteckningen samt mellan registret och listan med rättelser. Den första boken in- leds med en vinjett, medan finalstockar finns i avslutningarna av första, andra och fjärde boken, där dessa fyller ut satsytan. Bild 8 nedan visar finalstocken som avslutar den fjärde boken i Rålamb (s. 374). Denna följs av handbokens register, annonserat med kustoden ”**Register**” längst ner till höger på sidan.

I Kloots handbok används samma vinjett i anhållan alternativt dedikationen till konung Karl XI, i förordet och på första bokens första sida. Bild 9 nedan visar vinjetten överst på första sidan i förordet i Kloot. Värt att notera är att en krona ingår i vinjetten. En sådan återfinns även på titelsidan, återgiven som bild 6 i avsnitt 4.2.5.

Huvudlister markerar gränsen mellan den första och den andra boken på sidan 59 i Kloot, uppträder i inledningen till innehållsförteckningen, markerar gränserna mellan avsnitten om de olika böckerna i innehållsförteckningen samt inleder erratalistan. Final-

stockar avslutar den andra, tredje och fjärde boken, innehållsförteckningen samt errata-listan.

Av ovanstående följer att de angivna typografiska detaljerna används i båda handböckerna men att de används jämförelsevis mer i Kloot. Eventuellt kan det finnas ett samband mellan den flitigare användningen av sådana detaljer och det mindre antalet rubriknivåer i Kloot enligt tabell 1. För de läsare som uppfattar de typografiska detaljerna som just ut- och ingångar i texten som helhet fyller dessa troligen en kommunikativ funktion, medan andra läsare kan betrakta sådana typografiska detaljer som uteslutande dekorativa utsmyckningar som inte har någon tydlig kommunikativ funktion (jfr Nord 2008: 169, fotnot 178). Här bör samtida läsare lättare kunna identifiera kommunikativa funktioner för de typografiska detaljerna än sentida läsare – om dessa nu inte råkar vara bekanta med en äldre tids sätt att använda sådana detaljer.

Rijkzens Bästa vthi gemeen; Lijkwäl såsom Lagen medh Laga Stadgar tilhopa förståndue/ binda samptlige Rijkzens Undersätare (Högre och Lägre) til sin Hörsamheet och Observantz/ vthi alla Rättegånger och thet gemeena Lefwernet; Alltså äre the vthi ett allmanneligit Bruuk vthöfwer heela Riket. Men Privilegier något särdeles Stånd/Städer eller Personer förvnte/ sträckia sigh til Bruket icke så wijdt/vtan angår them allenast/ hwilkom the äre gifne/äre och intet annat än särdeles Frij- och Rättigheete/ som äre någorlunda ifrån Lagzens och Laga Stadgars Innehåld/the ther allment (såsom nu sagt är) brukas/ affskilte wordne.

Then obestrefne Lagen är Landens Sedwänjo/ hwilken är förmedelst ett långligit/ öfweligit och skäligit Bruuk införd.

Landzens Sedwänjo föllier man efter/vthi sådana Saker/som anten ingen bestrefwen Lagh finnes vppå/ eller och wäl bestrefwen/men obrukelig/hwadann och Domare Reglorne så förmåla: Ther man hafwer icke bestrefwen

B iij Lagh

Bild 7 Sidan 9 med kustod i Kloot (1676).

374 *Sier. Book om Test. Urff och Förm.*

I Johan.
Loccen. Sy-
nops. jur.
Svecan. dis-
sert. 4. Carpz
jurisp. for-
part. 2. const.
II. usque ad
finem. Resp.
jur. Elect.
lib. 5. toto
tit. 8. Fodo-
cus Dam-
haudertus
lib. qui in-
scribitur pa-
trocinium
pupillarum;

vt hwidga vthöfwer then anledning mig aff Sweriges Lagh/
eller Landzens wissa bruk/ är gifwen / alltså hafwer iagh och
thet måhl vthi thenne materie icke welat öfwerfrijda / i be-
trachtande / at vthi wårt Fädernesland til dato icke hafwer
warit någon wisß praxis vthi Förmynnder Skap/ så at ther vthi
offta och på åthskullige rum mycket är och blifwer försunt-
madt/ til the Ömyndigas stora skada och förderff/ förthen skul
och Öfwerheten Ordningar ther om hafwer låtit författa/ och
thet på Rijckz dagar Ständerne föreslagit/ men såsom the än
icke hafwa blifwit publicerade/ hafwer iagh her med studzat/
i betänckande at thet är förswarligare thenne och annat nå-
got affstumpadt at igenomlöpa / än aff förmåtenheet vthi thet
som Öfwerhetens myndigheet allena tilstår/ något at statu-
ra/ vthan wil then/ som är begiärlich at wetha hwadh her v-
thi är tillbörligit och råthwißi/ til them som thet wäl
hafwa nagelsarit/ wijsa. ¹

Register

Bild 8 Sidan 374 med avslutande finalstock i Rålamb (1674).

Förspråket

Til then Gunstige Läsaren/ hwilket
 vthwijsar/ hwad Nyttio thetta för-
 fattade Wärcck aff sigh vthi Justitiæ Wä-
 sendet skaffar/ effter then här i Acht tagne
 egentlige Ordnung och Disposition.

Månge låta sigh fuller hoos
 och tyckia/ at the ingen Under-
 wijsning och Öfning tarswa grundeli-
 gen at låra förstå hwad Lagh och Rätt
 är/ utan förnehna sigh hafwa Förstånd
 nogh ther på/ och wara stickelige til at
 beklåda Domare Embetet/ när the alles
 nast kunne låsa och förstå thet gamla
 Swenska Språket/ såsom thet vthi La-
 gen är författat och thet til Orden lyder.
 Men them allom som vthi een slijk In-
 billing fara willse/ är aff Nöden sigh på
 rätta Wägen ledsaga/ och til Skåds
 förmana låta aff then märckelige Regu-
 la Juris så lydande: Scire leges, non est
 captare verba, sed tenere mentem & sen-
 tentiam. Här på see och Domare Reg-
 lorne/ thet så märckeligen förmålt står:

A ij

Säs

Bild 9 Förordets första sida med inledande vinjett i Kloot (1676).

4.4.2 Kohesion och linjaritet på lokal nivå

Temat för det här avsnittet är alltså kohesion och linjaritet på lokal nivå, och med *lokal nivå* avser vi avsnitt, uppslag eller sida i de båda handböckerna (Nord 2008: 171). Som framgår i avsnitt 4.1.2 varierar omfånget för kapitel i Rålamb och Kloot, liksom omfånget för observationer i Rålamb. Någon tydlig avgränsning av enheten *avsnitt* görs inte av Nord (2008). I vårt fall kan enheten *avsnitt* därför sammanfalla med de rubricerade enheterna *observation* i Rålamb eller *kapitel* i Kloot, även om den inte alltid gör det.

I de trädgårdshandböcker som Nord (2008) studerar är handböckerna fram till mitten eller slutet av 1900-talet icke-linjära på en övergripande nivå, medan de är linjära på en lokal nivå (Nord 2008: 171). Också Rålamb och Kloot passar in i ett sådant mönster. Utifrån resultatet i avsnitt 4.4.1 kan läsare välja sin läsväg i fråga om böcker och kapitel, kanske också i fråga om observationer i Rålamb. Men läsare kan knappast välja någon annan läsväg än den linjära i fråga om avsnitt, uppslag, sidor eller stycken i handböckerna.

På lokal nivå är brödtexten central för texters kohesion, och Nord (2008: 171) betecknar brödtexten som ”en huvudaxel som binder samman boken [i fråga] [...]”. Med begreppet ’brödtext’ avses här ”längre sjok av sammanhängande skrift [...]”, ofta placerad på ett återkommande sätt på satsytan. Brödtexten motverkar den uppdelning av den tryckta texten som spaltbrytningar och sidbrytningar åstadkommer, och i trädgårdshandböcker på svenska blir det från 1900-talet därtill vanligare att sidor eller uppslag bildar gränser för sammanhängande enheter av brödtext. (Nord 2008: 171)

I både Rålamb och Kloot spelar brödtexten en central roll för sambanden på lokal nivå och för möjligheten till en linjär läsning. Brödtext kan generellt sägas markera samband visuellt utan att brödtexten för den skull bidrar till att ge läsare överblick av textmassan (Nord 2008: 170). Liksom i svenska trädgårdshandböcker före 1850-talet är det främst rubrikerna på olika nivåer som bryter upp textmassan i Rålamb och Kloots handböcker. Brödtexten i Rålamb är tryckt i en spalt, och detsamma gäller andra element i handboken, med undantag för innehållsförteckningen och sakregistret, vilka är tryckta i två spalter. Också i Kloot är brödtexten – liksom samtliga andra textelement i handboken – tryckt i en spalt. I båda handböckerna bör brödtexten således markera samband på lokal nivå visuellt.

I likhet med de äldre trädgårdshandböcker som Nord (2008: 177) undersöker är illustrationer sällsynta i Rålamb och Kloot. De få illustrationer som ändå finns i den löpande texten, nämligen de tidigare omtalade figurerna i Rålamb vilka beskriver arvsordningen (se avsnitt 4.2.5 om dessa), är inordnade i brödtexten. Det finns dock inte någon motsvarighet till sådana paratexter som förbinds med en illustration i sin helhet eller en del av en illustration i vissa av de trädgårdshandböcker som Nord (2008: 177) undersöker.

Däremot kan man tala om en slags ”hypertextstruktur” i Rålamb handbok där olika verbala textelement samspelar med varandra på lokal nivå (se t.ex. Gunder 2007 om digitala hypertexter, hypertexter på papper och läsning av hypertexter). Detta samspel illustreras av bild 10, som återger de tre första sidorna i det åttonde kapitlet i den tredje boken:

CAPUT VIII.

Om Morgongåswor / Hemgiffte och
Förning.

OBSERVATIO I.

Swad äthskilnad som är emellan Morgongåswor och andre gåswor / medh then äthskillige wårkan the hafwa effter Landz Lagen / fram för Stadz Lagen them tilågnar.

SUMMARI.

1. Gåswor deklas aff the Lärde vthi äthskillige slagh.
2. På thetta stället / tablas om gåswor som stee i anseende aff Gifftermåhl.
3. Äre twäggehanda.
4. Förste äthskilnan emellan these och Morgongåswor är vthi tyden.
5. Andre äthskilnaden / vthi slaget och mydenheten.
6. Heemfölgd giffz så wäl i fast som löst.
7. Tridie äthskilnaden vthi maneret och sättet til at gifwa.
8. äthskillig wårkan aff then Morgongåswor som giffz effter Landz Lagen och then effter Stadz Lagen *mm. 9. II.*
10. Morgongåswor rådnas cy til Bondens Boo.
12. Orsaken til thesse äthskillige wårkan aff Morgongåswor.

^a David
Meynus ad
jus Lubec. lib.
1. tit. 9.
^b Vid. Da.
vid. Mey. ad
jus Lubec.
lib. 1. tit. 9.

Såsom Skäncker och Gåswor äre vthaff äthskilligt 1. vphof / aliså warda the och aff the Lärde vthi äthskillige slagh fördeelte / somblige stee för infallne Dödytanckar / somblige aff annan särdeles benågenheet och frisksigheet / somblige til wedergåldning och tacksamheet ^a. Thesse 2. hafwa alle sina särdeles Regler vthi Lagen / och äre icke the som man årnar med Morgongåswor jämbnföra / vthan alla the som stee i anseende aff Gifftermåhl ^b / Som äre för 3. nembli-

Bild 10 Sidorna 282–284 med exempel på samspel mellan verbala textelement i Rålamb (1674).

Om Contracter eller Uffskedh. 283

- nembliggen twäggiehanda/ the som skee emellan sielfwe Con-
 trahenterna/vthi wår Lag kallad Jörning ^c. Och the som skee
 emellan Brudh och hennes Jöräldrar/och Jänder ^d/ blifwer
 kalladh Heemsölgd ^e. Thesse Skillia ifrån Morgongåfwor
 til sielfwa tiden/ at the gifwas för Bröllopet/ vthi eller strar
 effter Jästning ^f/ eller å förste Bröllops dagh ^g. Men
 Morgongåfwo gifwes icke vthan å rättan Hinderdagh/
 hwilken är/ När the hafwa **Natt sammanlegat** ^h/
Hinderdags om Morgin / tå åger **Bondi**
Hustro sine hedra / och henni **Morgongåff**
 gifwa ⁱ. Item, Skillia the til slaget och myckenheet / Så
 at vthi Morgongåfwa gifwes mehra än vthi Jörning ^k/ och
 Morgongåfwa gifwes vthi fast och löst/ men Jörning vthi
 löst ^l/ som thes namn lyder / tagit aff förande / eller som
 andre willia/ aff föråhrande.
6. Heemsölgd kommer vthi thetta stycket med Morgon-
 gåfwo öfwerrens / at han kan gifwas vthi Jordh eller Löss-
 öra ^m: Morgongåfwa hafwer och ett särdeles sätt at gif-
 was/ och skeer med andre solenniteter. ⁿ
8. Then åthskillige wårctan som Morgongåfwa hafwer
 effter LandzLagen emoot StadzLagen/ består ther vthi/ at
 effter LandzLagh blifwer hon Barnomen för Mødderne o/
 men i StadzLagen för Jäderne ^p.
9. För thet Andra/ tager Hustrum sin Morgongåfwa
 full vth/ fast Mannens Gudz cy råcker til qidldz fulle åth-
 nöwe/ hwilket ther aff bewijses / **At Geldh mans skal**
geldas aff Hoo hans. ^q
10. Nu är Morgongåfwo icke hans / vthan Hustrums ^r/
 N n iij vthaff
- ^c Cap. 6. 7. Giff. B. l. l. cap. 6. eod. tit. St. l. cap. 1. §. 18. Erf. B. Vpl. l. d. Cap. 7. Giff. B. l. l. cap. 6. 13. eod. tit. St. l. e. Cap. 12. 13. 14. Giff. B. l. l. cap. 8. Erfd. B. Vpl. l. f. Cap. 6. 7. Giff. B. l. l. cap. 1. §. 1. Erf. B. Vpl. l. cap. 4. Giff. B. l. l. §. 1. g. Cap. 9. §. 2. Giff. B. St. l. h. Cap. 9. 6. 10. §. 3. in fin. Giff. B. l. l. i. Cap. 4. Erfd. B. Vpl. l. in princip. k. Cap. 7. 10. Giff. B. l. l. cap. 6. cap. 9. Giff. St. B. l. l. Cap. 10. §. 1. cap. 7. Giff. B. l. l. cap. 6. §. 2. eod. tit. St. l. m. Cap. 12. Giff. B. l. l. cap. 8. Erfd. B. Vpl. n. Cap. 6. §. 3. Giff. B. l. l. cap. 4. Erfd. B. Vpl. l. cap. 10. Giff. B. l. l. §. 1. o. Cap. 10. Giff. B. l. l. leg. Saxonum antiqua cap. 7. p. Cap. 10. §. 5. cap. 13. eod. tit. St. l. q. Cap. 12. Erfd. B. l. l. r. Cap. 10. §. 1. Giff. B. l. l.

^f Cap. 11. vthaff hwilken hon icke bör betahla sin triding / ty then som
 Giffi B. 1. 1. David. Me. hafwer fördelen bör och hafwa beswäret / Nu är hon icke vthi
 vius ad Lub. fördelen med arfwande (ty til Morgongåfwo är hon giffi /
 lib. 1. tit. 10. och icke arfftagen) theföre må hon icke heller hafwa beswä-
 Art. 6. n. 25. ret / effter Lagens klare ordh / Och arfwa skiptin thet
 1 Cap. 28. äther är. ^c

^u Cap. 17. Men vthi StadzLagen går thet tvärt emot / Är ey ^{11.}
 Giffi B. St. godz til / tå geldis geldit / och Morgongåfwo
 Komme thet til / och gifwes enckte vth them
 thet aff som thet war gifwit. ^u

^x Cap. 5. Orsaken och dchskildnaden är 1. then som i begynnelsen
 Giffi B. St. aff samma Capitel står: Tå galdis geld aff beggis
 thet affskipto. ^{12.}

^y Cap. 5. Sedan then som D. Johannes Loccenius thet til låg-
 eod. tit. 1. 1. ger / at effter StadzLagen arfwer Hustrun meer / än effter
 LandzLagh / ty hon arfwer alt halfft ^x / Men effter Landz-
 2 Job. Loc- Lagh allenast een triding ^y / Theföre och icke obilligt / at hon
 cen. Synops. i galdiz betahlning lijder större beswår / än the effter Landz-
 jur. differ. 7. membr. 2. Lagen. ^z
 thes. 12.

OBSERVATIO II.

Til hwadh ånda Morgongåfwa giffz / och at
 hon hafwer särdeles solennia vthi Lagen förestress-
 ne / vthan hwilke hon ey blifwer Barnomen för Mo-
 derne: Och huruledes thetta är nu wedh
 thenne tijden förändradt

SUMMARIA.

1. åndorsaken til Morgongåf-
 wor / draga somblige aff Man-
 nens kärleek til sin Hustru.
2. Nättewården aff Ehta kärleek.
3. The gamble hafwa wait noga
 at bewara och bewissa Jung-
 fruens Rostheet.
4. Hwarföre thet är steds
5. Natta

När det gäller de återgivna sidorna 282–284 i bild 10 kan läsare välja att först läsa den löpande texten med rubriker på olika nivåer, här kapitelrubriken ”Om Morgongåfwor/ Hemgift och förning.” och rubrikerna till den första och andra observationen inom kapitlet, och den tillhörande brödtextern. Vidare kan läsare ta del av de noter som åter-

finns i marginalerna – eller avstå från att göra detta. I noterna hänvisar Rålamb till rättskällor, rättslärdar eller andra auktoriteter som han bygger det aktuella resonemanget på (se avsnitt 2.2 om rättskällor under 1600-talet).

Hänvisningarna ges med många förkortningar, och hänvisningar från brödtexten till noterna ges med gemener i alfabetisk ordning, i det här fallet från ”a” till ”z”. Enligt idéhistorikern Sten Lindroth (1975: 374) ”vänder sig [Rålamb's handbok] till enkelt folk men är ändå fylld av tidens rättsvetenskapliga lärdom”. Detta framgår tydligt av just de många, innehållsrika och koncentrerade noterna. På de återgivna sidorna 282–284 är det fråga om arbeten av den tyske rättslärd David Mevius (not a–b, not s) och den svenskholsteinske Johannes Loccenius (not z). Därtill kommer många hänvisningar till rättskällor (not c–q, not t–y).

Det finns inte någon ”nyckel” i Rålamb där förklaringar till förkortningarna meddelas. I stället hänvisas läsaren till förteckningen med åberopade arbeten för att få veta att t.ex. ”David Mevius ad jusLubec. [...]” och ”David.Mev. ad jus Lübec [...]” i noterna a och b på sidan 282 avser ”*David Moevii Commentarii in jus Lubecense [libri quincue]*” (1642–1643). Det är fråga om en kommentar till den lybska rätten, och Mevius’ arbete användes mycket i det förenade Sverige-Finland under 1600-talet (se Björne 1995: 25 om Mevius och jfr Mattila 2013: 104–106 om fördelar och nackdelar med att meddela referenser genom förkortningar i juridiskt fackspråk).

Ytterligare ett återkommande textelement, rubricerat som ”*SUMMARIA.*”, bidrar till ”hypertextkaraktären” hos Rålamb's handbok. I dessa textelement ger Rålamb korta sammanfattningar av den aktuella observationens innehåll. På sådan 282 i bild 10 är det fråga om observationen ”**Hwad åthskilnad som är emellen Morgongåfwor och andre gåfwor/ medh then åthskillige wärckan the hafwa effter LandzLagen/ fram för StadzLagen them tilägnar.**”. Sammanfattningarna innehåller numrerade punkter, formulerade som satser eller fraser. Hänvisningar från brödtext till sammanfattningar ges med siffror i brödtexten, här från ”1” till ”12”. Dessa siffror är vanligen placerade i den marginal (vänster- eller högermarginalen) som inte är upptagen av noterna, men siffrorna kan även vara placerade inne i brödtexten.

Genom att använda textelementet ”*summaria*” gör Rålamb innehållet i observationer tillgängligt i två versioner: dels en inledande komprimerad sammanfattning, dels en mer utförlig i brödtexten. Med hjälp av ”*summaria*” kan läsare få en överblick av den information som ges i observationer. Enligt vår uppfattning kan läsare ta del av ”*summaria*” som en självständig enhet, att läsa före och/eller efter brödtexten i den aktuella observationen. Men läsare bör också kunna röra sig mellan brödtexten och sammanfattningen under läsningen av brödtexten för att härigenom kontrollera att han eller hon får med sig de centrala upplysningarna som Rålamb meddelar i den utförligare brödtexten.

Vi kan inte med säkerhet avgöra ifall Rålamb har utvecklat denna ”hypertextstruktur” helt självständigt eller om han har haft en eller flera förebilder. Däremot påpekar Björne (1995: 37) att Rålamb använder samma övergripande struktur som den tyske rättslärd Benedict(us) Carpzov(ius) gör i sin *Responsa juris electoralia in Serenissimi ac Potentissimi Archiprincipis Electoris Saxon [...]*. Detta arbete är utgivet 1642, återfinns i Rålamb's litteraturförteckning och åberopas flitigt i den löpande texten med tillhörande noter (jfr Björne 1995: 36). Ordningföljden mellan de största enheterna – böcker – är densamma i de båda verken, men Rålamb behandlar processrätten i en bok och Carpzov(ius) i tre. Dessutom är ”en inverkan av ’*Responsa*’ märkbar också i detaljer”, då i fråga om innehållet. (Björne 1995: 37) Vid en jämförelse med Carpzov(ius)

(1642) kan vi notera en tydlig likhet i fråga om ett textelement i Rålamb, eftersom också Carpozov(ius) använder ”summaria”, som inleder avsnitt i brödtexten. Därför antar vi att detta arbete antingen är Rålamb's enda förebild för de summerande ingångarna till observationerna eller en av flera förebilder.

Om man också tar hänsyn till registret i Rålamb, och därmed talar om en övergripande nivå i handboken, kan det finnas ytterligare ”hypertextdrag” och ”hypertextuella kopplingar”. Exempelvis upptas uppslagsordet ”**Morgongåfwa**”, som återfinns i kapitelrubriken som återges på bild 10, i registret, och där ges hänvisningar till bl.a. de aktuella sidorna i den löpande texten. Likaså kan upplysningar i andra paratexter, t.ex. upplysningar om åberopade källor som meddelas i förordet (se avsnitt 4.1.3), sägas bidra till sådana ”hypertextdrag” och ”hypertextuella kopplingar”.

Jämfört med Rålamb finns det klart mindre av ”hypertextstruktur” hos Kloot med olika verbala textelement som samspelar på lokal nivå. Det samspel som ändå finns illustreras med hjälp av bild 11, som återger de två första sidorna i det tjugoförsta kapitlet i den tredje boken, som ägnas ”Hoor och andra Lägersmåål.”.

5. När man dräper Ciuff/ som
 står til Wårn/ I 3. C. Ciuff.
 Ll.

XXI. Cap.

Om Hoor och andra Lagers-
 måål.

¹ *Adulterium duplex.*
² *Simplex.*

Hoor är egentligen effter slaget
 Etwägghanda/ ¹ twesfalt och
² eensfalt/ som man så kallar.

Twesfalt Hoor är/ när twänne
 ächta Personer beblanda sig til
 samman/hwilket är Lijffzstraff pålagt
 effter Gudz Lagh/Levit. 20. v. 10. Deut.
 22. v. 22. såsom vthi Appendice til L.
 Lagen/ Domaren til Rättelse/ är in-
 fördt/ hwilket Straff och vthi thenna
 Tijdh så på Hoor karlen som Hoor
 Konan effter Rijtzens Sedwånjo är i
 Bruk.

Eensfalt Hoor är/ när then eena
 Personen (Mañen eller Husstrun)
 är gifte och then andra ogifte/ som
 sig tilsamman blanda; Hvilketz
 Straff och Gudz Lagh talar om vthi
 föreskrifne Skriftenes Språåk i Ap-
 pendice til Ll. införd. Men vthi then
 ne

Bild 11 Sidorna 282–283 med samspel mellan verbala textelement i Kloot (1676).

ne Tjdh straffas så then brotliche Mans-
 som Qwins Personen effter Rijzens
 Sedwånjo til store Penninga Bøter/
 dock then gifte Personen emoot then o-
 gifte til dubbelt Bøter/ samnaledes
 skärpas och Straffet/ när en Person
 thet oftare begår; Ja/ til Lifswet/ när
 then samna kommer fierde gången igen/
 effter som och Straff-Ordnungen
 aff Åhr 1653. medh mehra wijdare
 innehåller/ och Bøterne förbtan/mister
 Hustru effter Lagh sin Morgongåswa/
 10. C. 11. C. Giffterm. St. 2.
 11. och Mannen then Fördeel han skul-
 le hafwa aff ofkipto Godze/ §. 2. förbe-
 målte 10. Cap. Dock må ingen and-
 drom (ware sikh Man eller Qwinna/
 som gifft är) Saak för Hoor gifwa/ v-
 tan Bonde och Hustru allena måge thet
 sin emellan göra: Medh mindre the
 Brotliche medh troowårdige Witnen
 warda innetagne/ som theas Dmgänge
 slynt och seedt hafwa/ 10. C. Giff-
 term. St. 2. 17. C. Erffd. 11.
 16. C. Kyrck. B.

Til the andre Lågersmålen ¹Incestus
 rådfnas ¹Blodskam/ ²Wåldtäkt/ ²Violentië
 T v Qwin- stuprum.

Också i Kloots handbok kan en läsare läsa den löpande texten med rubriker på olika nivåer, vilket i det här fallet innebär kapitelrubriken och den tillhörande brödtexten på sidan 282–283 i bild 11. Vidare kan läsaren ta del av de noter som återfinns i vänsteralternativt högermarginalen – eller avstå från att göra detta. I noterna ger Kloot latinska motsvarigheter till vissa juridiska termer eller andra lexikala enheter inom juridikens område på svenska. På sidan 282 i bild 11 är det fråga om ”twefalt hoor” och ”enfalt hoor” i brödtexten och ”*Adulterium duplex*.” och ”[*Adulterium*] *Simplex*.” i noterna. Hänvisningar till latinska motsvarigheter ges med siffror, numrerade sida för sida, här ”1” och ”2”.

En kontroll mot den holländske rättslärde Hugo de Groot/Grotius’ inledning till holländsk rätt från 1639 (ursprungligen 1631) visar att också denne handboks författare, som liksom Kloot skriver på folkspråket, meddelar latinska motsvarigheter till vissa termer eller andra lexikala enheter med fotnoter i vänster- eller högermarginalen (se avsnitt 2.3 om Kloots relation till de Groot/Grotius’ arbete). Ett annat exempel erbjuder Sigfrid(us) Aron(us) Forsius, som skriver på svenska i sin *Physica* från 1611 och anför latinska termer i marginalen, eftersom svenska termer inom området saknades vid den här tiden (Nilsson 1974: 52; se Lindroth 1975: 148–152 om Forsius). Det finns således andra författare till facktexter än Kloot som placerar latinska motsvarigheter till termer och lexikala enheter på folkspråket, vilka återfinns i löptexten, i noter i marginaler till skrivna texter.

Medan Rålamb alltså ger hänvisningar till rättskällor, rättslärda och andra auktoriteter med noter, arbetar Kloot i stället in sina hänvisningar i brödtexten. På sidan 282, som återges som bild 11, hänvisar Kloot bl.a. till 3 Mosebok (Leviticus 20 kap., 10 v.) och 5 Mosebok (Deuteronomium 22 kap., 22 v.), medan han på sidan 283 bl.a. hänvisar till ”**Straff-Ordningen** aff Åhr 1653.”. Liksom Rålamb använder även Kloot förkortningar för rättskällor, t.ex. ”**St.L.**” – (Magnus Erikssons) stadslag på sidan 283 i bild 11 (se avsnitt 2.2 om rättskällor under 1600-talet). Också när det gäller åberopade rättsvetenskapliga verk använder Kloot förkortningar i brödtexten. Exempelvis ges en hänvisning till ”*Loccen. Dissert. 20* [...]” på sidan 234. Härmed avses antagligen Johannes Loccenius’ arbete *Dissertationum Politicarum Syntagma* från 1644 (Björne 1995: 418). Frånvaron av en ”nyckel”, där förklaringar till förkortningarna meddelas, liksom frånvaron av en förteckning över åberopade arbeten gör att en hel del av Kloots hänvisningar antagligen blir svåra att uttyda för såväl samtida som sentida läsare (jfr Mattila 2013: 104–106 om fördelar och nackdelar med att meddela referenser genom förkortningar i juridiskt fackspråk).

Vi kan naturligtvis inte med säkerhet bedöma hur samtida läsare uppfattade Rålamb’s icke-linjära ”hypertextstruktur” med dess samspel mellan brödtext, rubriker, jämförelsevis många noter, summeringar av observationer på lokal nivå (samt register och andra paratexter på övergripande nivå) kontra Kloots mer ”linjära struktur” med brödtext, rubriker och jämförelsevis få noter på lokal nivå (samt förord och andra paratexter på övergripande nivå). Olika samtida läsare kan ha föredragit den ena strukturen framför den andra eller ansett dem likvärdiga.

Ur ett sentida perspektiv kan vi dock konstatera att Rålamb’s valda struktur på lokal nivå ger intryck av att han vill visa upp juridiska lärdom också när han ska informera praktiker – och lekmän – inom juridikens område. Stöd för tanken finns i Rålamb’s beskrivning av handboken i dess förord (se avsnitt 4.1.3). Kanske är det perspektiv som framträder i strukturen även en avspiegling av Rålamb’s verksamhet inom Göta hovrätt

och i andra uppgifter där han arbetade med juridiska frågor i andra sammanhang än i underrätter (se avsnitt 2.3). Samtidigt kan den konsekventa användningen av textelementet ”summaria” vara ett försök från Rålamb:s sida att underlätta för praktiker och lekmän att ta till sig den information och de instruktioner som han vill meddela sina läsare. Vi kan dock inte med säkerhet avgöra hur samtida läsare uppfattade dessa sammanfattningar, inte heller i vilken omfattning som de faktiskt var till hjälp för just läsare utan en formell juridisk utbildning.

Kloots valda struktur på lokal nivå ger intryck av att han gör det som han utlovar i sitt förord till handboken (se avsnitt 4.1.3), dvs. han skriver för praktiker och för lekmän, inte för att visa upp all sin egen kunskap inom juridikens område. Därför ger han hänvisningar till olika rättskällor, inklusive Bibeln, och till vissa samtida rättslärda. Däremot ger Kloot inte några hänvisningar till äldre auktoriteter inom rättsvetenskap eller inom andra områden. Kloot arbetar in sina hänvisningar i brödtexten i stället för att meddela dem i mer eller mindre omfångsrika noter. Latinska motsvarigheter till vissa juridiska termer eller lexikala enheter ges dock genom noter. Härigenom kan Kloot visa att det i vissa fall finns både svenska och latinska uttrycksätt. Detta innebär i sin tur att en läsare som är bekant med latinska uttrycksätt kan ta del av båda, medan en läsare som inte behärskar latin kan avstå från att läsa noterna. Kanske är det övergripande perspektiv som framträder i strukturen – och i fråga om erbjuden läsväg – också en avspeglning av Kloots verksamhet i underrätter. I dessa fungerade han bl.a. som domare i mål som sannolikt gällde många av de teman som han behandlar i sin handbok och i sitt arbete mötte han sannolikt människor som inte var så kunniga inom juridikens fackområde eller behärskade latin särskilt bra (se avsnitt 2.3).

Ovan framgår brödtextens centrala roll för samband och linjaritet på lokal nivå. Också typografiska medel kan visa på ingångar till brödtexten. Exempelvis kan vissa ord eller flerordsuttryck markeras med fet stil, kursiv stil eller ett i sammanhanget avvikande typsnitt. Visuella markeringar framhäver nyckelord eller annan information av särskild vikt i brödtexten. (Nord 2008: 174) Visserligen skapar sådana markeringar ”inte regelrätta ingångar [till brödtexten], men [de] gör vissa ord mer framskjutna och ger dem högre upptäcktsvärde vid en skanning av sidan och fungerar därmed som en slags innehållsetikett” (Nord 2008: 174–175).

Som framgår i avsnitt 4.2.4 framhävs enstaka ord och flerordsuttryck i både Rålamb och Kloot i rubriker på olika nivåer och i brödtexten med typografiska medel. Detta sker genom att schwabach respektive antikva används i stället för fraktur. Härigenom framhävs inslag på svenska respektive latin visuellt. Detta framgår av t.ex. bild 3 och 4 i avsnitt 4.2.4.

Variation i gradstorlek kan användas för att visa fördjupning eller detaljinformation, och denna variation kan även användas för att skilja ut en särskild enhet. I fråga om sin funktion liknar denna visuella markering härigenom en paratext. (Nord 2008: 175). Både i Rålamb och Kloot finns en variation i fråga om gradstorleken, och detta framgår bl.a. av titelsidorna till de båda böckerna, återgivna som bild 1 och 2 i avsnitt 3.3. Också i rubriker kan en större gradstorlek användas för att framhäva viss information framför annan. Som ett medel för att förmedla detaljinformation framträder gradstorlek mest tydligt i noterna i handböckerna, vilket illustreras genom bild 10 och 11 i det här avsnittet.

Genomgående versaler i ord förekommer i båda handböckerna. Exempel finns på titelsidan till Rålamb, där huvudtiteln är skriven med versaler, och titelsidan till Kloot,

där författarens förnamn är skrivet med genomgående versaler. Här hänvisar vi åter till bild 1 och 2 i avsnitt 3.3. Likaså är ordet ”errata” skrivet med versaler i rubriken till denna paratext i båda handböckerna: ”**ERRATA.**” i Rålamb respektive ”**ERRATA Kunna sålunda rättas.**” i Kloot. Även kapitäl förekommer. Ett exempel återfinns i förordet i Kloots handbok. Där är personnamnen ”Hugo Grotius” och ”Joh. Loccenij” satta i kapitäl när Kloot nämner ”then Nampnkunnige *Author Hugo Grotius [...]*” och ”*Doct. Joh. Loccenij Latinska Synopsis Juris [...]*”. Ord skrivna med versaler respektive kapitäl framhävs i verbalspråklig text som en helhet.

Också anfangar förekommer i både Rålamb och Kloot. Ett gemensamt exempel är det inledande <W> i paratexten Karl XI:s privilegiebrev: ”**W**ij Carl med Gudz Nåde Sweriges/ Göthes och Wändes Konung [...]”. I Rålamb handbok inleds varje observation med anfang, medan det i Kloots i stället är varje kapitel som inleds med anfang. Det är således brödtexten under den lägsta rubriknivån i respektive handbok vilken inleds med anfang och markerar att brödtexten tar sin början.

I de trädgårdshandböcker som Nord undersöker är fotnoter sällsynta, men sådana är intressanta, eftersom fotnoter är en typ av paratext som kan sägas vara brödtextanknuten (Nord 2008: 178). Genette (1997: 319–320) jämför särskilt förord med noter och konstaterar att båda dessa paratexter står i en relation till det aktuella verkets huvuddel men att de skiljer sig åt i fråga om formen: ”the preface dealing with general considerations and the notes taking responsibility for points of detail” (se vidare Genette 1997: 319–343 om noter som paratexter generellt).

Som framgår ovan i det här avsnittet används noter i båda handböckerna – men Rålamb och Kloot använder noterna för olika sorters upplysningar. Rålamb meddelar hänvisningar till olika källor i sina noter, medan Kloot ger läsare möjlighet att ta del av latinska termer och lexikala enheter för att koppla samman dem med svenska termer och lexikala enheter i brödtexten. Med andra ord handlar det om två av de funktioner för författares ursprungliga noter i diskursiva texter som Genette (1997: 325) urskiljer: genom noter kan författare ge hänvisningar till arbeten som författaren utnyttjar respektive meddela definitioner eller förklaringar av termer (se vidare Genette 1997: 325–328 om funktioner för författares ursprungliga noter i diskursiva texter).

Samband mellan olika enheter som har semiotisk betydelse kan komma till uttryck på olika sätt. Detta kan ske visuellt och/eller verbalspråkligt. Explicita symboliska markeringar av sådana samband benämner Nord *länkning*. Genom sådana symboliska markeringar kan sändare visa på en – mer eller mindre starkt – rekommenderad läsordning. (Nord 2008: 180–182)

En visuell möjlighet, som dock inte innebär någon länkning i sig, är själva kompositionen, där enheter som står tillsammans i en text kan uppfattas som sammanhörande, även om det inte behöver innebära att en viss läsordning rekommenderas. I vårt material handlar det, återigen, om illustrationerna av arvsordningen i Rålamb. Den fem figurerna på sidorna 269–274 är inplacerade i brödtexten, vilket framgår av bild 5 i avsnitt 4.2.5. Härigenom antyds ett samband mellan figurerna och den omgivande brödtexten. Därtill kommer en typ av explicit verbalspråklig förankring av i alla fall en av figurerna.

Det finns inte några paratexter som beskriver figurerna och inga verbala markörer i brödtexten av typen ”se figur 1”. Däremot finns det några förekomster av mer allmänna markörer i brödtexten av typen ”se bilden” (jfr Nord 2008: 181–182). Ett av dessa fall gäller den femte och sista av figurerna. På sidan 274 utreds först en del av arvsordningen med en verbalspråklig beskrivning, därefter följer den aktuella figuren och sedan av-

slutas den verbalspråkliga utredningen på sidan 275. Och det finns en explicit länkning mellan den inledande verbala beskrivningen och figuren genom meningen ”Thet andre fallet aff Sidiolinien är vthi olijka Leedh nembl. om iagh medh min Faders eller Moders Syskonebarn må ingå Echtenskap/ effter som fölliande tafla vthwijser.” med den avslutande formuleringen ”fölliande tafla vthwijser.” (s. 274).

Samband mellan olika enheter i texten kan alltså etableras verbalspråkligt, och de är därmed exempel på länkning (jfr Nord 2008: 180). Sådana kopplingar kan bl.a. göras med indexala markörer i form av bokstäver och/eller siffror (Nord 2008: 181).

I vårt material handlar det i första hand fråga om noterna. Som framgår i det här avsnittet med bild 10 länkas brödtext och källhänvisningar i noterna till varandra med bokstäver i Rålamb. Bild 11 visar att siffror används i Kloot för att länka latinska uttryck i noterna till svenska uttryck. Till noterna kommer textelementet ”Summaria” i Rålamb, vilket också beskrivs i det här avsnittet. Liksom i fråga om noterna länkas uppgifter i ett element utanför brödtexten till brödtexten. Detta görs med siffror, som återfinns i båda textelementen. Det är dock svårt att bedöma hur styrd läsordningen blir av dessa markörer. Både samtida och sentida läsare kan antingen välja att följa de explicita markeringarna eller att låta bli att göra det.

4.4.3 Sammanfattning av delundersökningen

Delundersökningen av erbjuden läsväg i Rålamb och Kloot som helheter visar följande huvudresultat.

Vad gäller kohesion och linjaritet på en övergripande nivå fungerar rubriker som viktiga visuella markeringar för ut- och ingångar till olika enheter i både Rålamb och Kloot, även om antalet rubriker är klart fler i Rålamb. Rubrikerna framhävs typografiskt och genom sin placering på sidytan. Gemensamt för de två handböckerna är vidare att verbala gränsmarkeringar, som är placerade överst på sidorna, visar i vilken paratext eller i vilken enhet inom bok I–IV i handboken i fråga som läsaren befinner sig. Gränsmarkeringarna framhävs ytterligare genom typografi och placering i Rålamb respektive placering och en visuell markering i form av en enkel linje i Kloot. Slutligen förekommer det typografiska detaljer i båda handböckerna, detta i form av huvudlister, finalstockar och vinjetter. Dessa fungerar som visuella markeringar för in- och utgångar i delar av handböckerna som helheter, och de aktuella typografiska detaljerna används jämförelsevis mer i Kloot.

På en lokal nivå spelar brödtexten en central roll i båda handböckerna, eftersom den fungerar som en visuell markering för samband på lokal nivå. Brödtexten gynnar en linjär läsning. En sådan läsning kan däremot motverkas av noterna i marginalerna, vilka i stället kan gynna en icke-linjär ”hypertextläsning”. Det är dock stor skillnad på hur mycket Rålamb och Kloot använder noter för att meddela upplysningar och vilken information som de meddelar i noterna.

Medan Rålamb lämnar många och utförliga hänvisningar till rättskällor, rättslärdar och andra auktoriteter i noterna, använder Kloot sina jämförelsevis få noter för att meddela latinska motsvarigheter till svenska termer och lexikala enheter inom juridikens område vilka ingår i brödtexten. Kloot ger i stället sina hänvisningar till källor i brödtexten. Vid läsningen av Kloot kan läsare välja ifall de vill bortse från noterna och enbart läsa de aktuella rubrikerna med tillhörande brödtext, dvs. en linjär läsning, eller om

de vill röra sig mellan rubriker och brödtext samt noter, dvs. en icke-linjär ”hypertextläsning”. Antalet noter och utförligheten i dem hos Rålamb gör att utmaningen att hantera en ”hypertextläsning” är större än en sådan läsning av Kloot.

Också textelementet ”summaria” i Rålamb, som är placerat efter rubriker till observationer och som sammanfattar innehållet i observationer, kan leda till olika lässtrategier. Läsare kan välja en linjär läsning och läsa enbart rubriker, eventuellt även ”summaria”, och brödtext i den aktuella observationen. Läsare kan även välja en icke-linjär ”hypertextläsning”. Den senare lässtrategin skulle innebära att läsaren rör sig mellan samtliga aktuella element, dvs. rubriker, ”summaria”, brödtext och noter i marginalerna, inom den aktuella observationen. Det finns också ytterligare möjligheter vad gäller läsningen av just ”summaria”. En tänkbar möjlighet är att läsare väljer att använda detta textelement som en introduktion till den övriga texten inom den aktuella observationen och sedan läser återstoden av textelementen. En annan tänkbar möjlighet är att läsaren använder ”summaria” som just en sammanfattning efter att ha tagit del av övriga textelement inom observationen i fråga.

På grund av förekomsten av fler typer av textelement i Rålamb, tillsammans med det större antalet noter och den mer utförliga information som meddelas i noterna, har Rålamb handbok mer karaktären av icke-linjär ”hypertext” än vad Kloot har. Kloots handbok har mer karaktären av linjär text, där det främst är de jämförelsevis få och begränsade noterna som kan motverka en linjär läsning.

I båda handböckerna används tre typsnitt: fraktur, schwabach och antikva. Genom de båda senare framhävs inslag på svenska respektive latin visuellt. Likaså kan andra typografiska medel som fet stil eller kursiv stil framhäva vissa ord eller flerordsuttryck. Härigenom framhävs information som sändaren anser är särskilt viktig.

Gradstorleken varierar i båda handböckerna. I första hand bidrar mindre gradstorlek till att visa att viss information är mindre central än annan. Mest tydligt blir detta i noterna. Vissa enstaka ord och flerordsuttryck i handböckerna skrivs med genomgående versaler respektive kapitäl, och härigenom framhävs de visuellt. Också anfangen används i handböckerna, och anfängerna markerar ingångar till olika delar av brödtexten.

Även verbalspråkliga explicita kopplingar mellan olika enheter i de båda handböckerna förekommer. I de båda handböckerna görs verbalspråkliga explicita kopplingar mellan olika enheter – länkningsar – med hjälp av indexala markörer i form av bokstäver och/eller siffror. Länkningarna görs mellan löpande text och noter i både Rålamb och Kloot samt mellan löpande text och ”summaria” i Rålamb, och länkningarna kan inverka på läsordningen.

I avsnitt 5.4 diskuterar vi vissa resultat utifrån delundersökningen av erbjuden läsväg med fokus på både kohesion och linjaritet på såväl övergripande som på lokal nivå i Rålamb och Kloot. Med detta går vi över till det femte och sista kapitlet i rapporten, där vi för en sammanfattande diskussion om resultaten i kapitel 4 och försöker förklara dem, summerar resultaten av undersökningen och ger förslag till fortsatt forskning.

5 Diskussion, summering och fortsatt forskning

I det här avslutande kapitlet i rapporten diskuterar vi resultat som redovisas i kapitel 4. Diskussionen av resultat är knuten till det andra syftet (*varför* gör Rålamb och Kloot som de gör?) och den femte och sista frågeställningen för undersökningen (se avsnitt 1.2). Denna diskussion förs i avsnitt 5.1–5.4. I avsnitt 5.5 diskuterar vi sedan Rålamb och Kloots respektive handböcker ur ett kontextperspektiv, då med utgångspunkt i kapitel 2. Också denna diskussion är knuten till det andra syftet och den femte och sista frågeställningen. I avsnitt 5.6 summerar vi de övergripande resultaten av studien. Slutligen presenterar vi, i avsnitt 5.7, några förslag till fortsatt forskning utifrån resultaten och diskussionen av dem.

5.1 Författare, läsare och läsmål

Som framgår i avsnitt 4.1 ska delundersökningen av kunskapsorganisation klarlägga vilka ämnesmässiga alternativt tematiska ingångar som läsarna erbjuds i Rålamb och Kloots handböcker. Resultaten i fråga om teman för handböckerna, tematisering på övergripande nivå och vägar in i handböckerna sammanfattas i avsnitt 4.1.4. Utifrån resultaten jämför och diskuterar vi i det här avsnittet hur Rålamb och Kloot framträder som författare i sina handböcker, vilka tänkta läsare som de säger sig skriva för, vilka mål som författarna kan tänkas ha med sina arbeten och vilka mål som läsningen av handböckerna kan tänkas vara avsedda att uppfylla.

I handbokens förord väljer Rålamb alltså att uppträda som en mycket anspråkslös författare som inte söker ekonomisk vinning eller personlig ära genom att publicera sitt arbete (jfr Linderborg 2004: 163–164 om måttfullhet, lat. *temperantia*, som eftersträvsansvärd kvalitet under olika historiska perioder). Samtidigt målar Rålamb i förordet upp en bild av sig själv som en författare med synnerligen goda kvalifikationer för den självvalda uppgiften och som en författare med ett stabilt underlag för det egna verket. Genom sin utbildning och erfarenhet, och därtill sina många redovisade källor i den löpande texten, noterna och bokens förteckning över åberopade källor, får Rålamb sägas ha goda grunder för sin positiva bedömning av den egna kompetensen. För en sentida läsare kan de båda bilderna kanske vara svåra att förena, medan det för samtida läsare kan ha varit ett förväntat sätt att framträda för en författare som tillhör samhället högre skikt. En sentida läsare skulle kanske förvänta sig att Rålamb även skulle peka på sina praktiska erfarenheter av juridik, bl.a. som president i Göta hovrätt, för att övertyga läsare om den egna kompetensen för att skriva just en handbok i praktisk juridik. Men det gör han alltså inte.

Utifrån olika paratexter finns det flera tänkbara grupper av läsare som Rålamb – och andra aktuella sändare – pekar ut. Läsarna är dels mer allmänna grupper, dels mer specifika. I anhållan eller dedikationen till Karl XI talar Antikvitetskollegium om att många kan behöva Rålamb's handbok. Där sägs att ”thetta Wärcck hafwer af många/ höga och

låga i Rijket warit mycketit begärlit/ [...]”, och handboken antas kunna vara till nytta för alla som vänder sig till domstolar. I privilegiebrevet hävdar Karl XI att handboken är till nytta för bl.a. den studerande ungdomen (se avsnitt 4.1.3). När det gäller mer specifika läsare vänder sig Rålamb enligt titelsidan till parter i rättegångar, ”**så wäl Kärandom som Swarandom** [...]”. Enligt Karl XI:s privilegiebrev är en grupp som kan ha nytta av handboken ”Wåre Domhafwande [...]”, och möjligen pekar också Rålamb i förordet på domare som en specifik grupp läsare (se avsnitt 4.1.3). Som framgår i avsnitt 3.3 poängterar Josephson och Melander (2003: 129–130) att det är svårt att avgöra vem eller vilka som är avsedda läsare av sakprosatexter i äldre tid. Trots att Rålamb, Antikvitetskollegium och konung Karl XI anger ett antal målgrupper är det svårt att bedöma ifall någon eller några av grupperna ska ses som viktigare än någon eller några andra.

Vi anser att Rålamb's primära mål med handboken är att hans läsare ska få ökad kunskap om svensk rätt inom de aktuella rättsområdena vid den här tiden. Vår bedömning av läsmål bygger på innehållet i Rålamb's handbok och innehållets koppling till ett antal mer specifika rättsområden inom civil(process)rättens övergripande område. Med hjälp av sådan kunskap kan läsarna hantera ett antal juridiska situationer inom detta område. Därmed kan vi identifiera ett troligt primärt läsmål i fråga om Rålamb's handbok; genom att läsa valda delar av handboken (eller hela boken) ska läsare som inte är fackmän inom juridikens område tillägna sig den kunskap som läsaren i fråga behöver i en viss situation eller i flera olika situationer (jfr Grepstad 1997: 373 om vägledande texter som hjälper sina läsare att hantera situationer i nuet och i framtiden).

Ett indicium för att detta är det läsmål som författaren vill att hans läsare ska uppnå är titelsidans upplysning att Rålamb's handbok innehåller ”**Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker** [...]” och att dessa påminnelser är avsedda ”til Rättelse och Vnderwijsning [...]”. Intressant nog säger Rålamb däremot ingenting explicit om valet att låta svenska vara huvudspråk i handboken, men valet kan – i alla fall indirekt – vara en följd av att han identifierar vissa tänkta läsare som inte behärskar latin. Valet av språk i handboken är därmed ett bidrag till att läsmålet ska kunna uppnås.

Med tanke på några passusar i handbokens förord är vår bedömning att Rålamb också kan ha ett möjligt sekundärt mål med sin handbok. Detta innebär att han vill övertyga sina läsare om att den svenska rätten inte är underlägsen utländsk rätt, särskilt inte den romerska rätten. Detta mål ska i så fall uppnås genom att läsaren tar del av den löpande texten, noterna och förteckningen över åberopade arbeten i handboken och att läsaren därefter instämmer i Rålamb's bedömning som han presenterar i förordet.

I förordet till sin handbok framträder Kloot som en kompetent person inom juridikens fackområde. Detta gör han inledningsvis genom att förklara vilka hjälpmedel, i form av skrivna texter, som universitetsutbildade jurister kan utnyttja och vilka som personer som ska tillämpa juridik praktiskt kan utnyttja. Härigenom illustrerar han den distinktion mellan *rättsvetenskap* och *praktisk juridik* som Svensson (2007, 2014) introducerar. Kloots identifiering av sina tänkta läsare får konsekvenser, vilka kommer till uttryck i förordet och handboken som helhet, i första hand Kloots val att skriva på svenska.

Av hänsyn till läsarna avstår Kloot från att visa upp sin egen rättsvetenskapliga kompetens genom att åberopa ett stort antal källor. Kloot arbetar i stället in hänvisningar till i första hand rättskällor i den löpande texten, men han ger inte sådana upplysningar i noter. Till skillnad från Rålamb's handbok innehåller Kloots inte heller någon förteckning över utnyttjade källor. Härigenom avstår han från att placera sitt eget arbete i en tradition för rättsvetenskapliga verk vid den här tiden i fråga om källor (jfr Björne 1995:

26–30, 32–36). Kunskap om olika auktoriteter, mer eller mindre förväntade i juridiska verk på 1600-talet, demonstreras däremot i Kloots båda arbeten på latin med många hänvisningar och citat (Hallberg 1934: 61–62). I sin handbok hänvisar Kloot ändå till både världsliga rättskällor och ”Gudz Lagh och Ord [...]” men däremot inte till romersk rätt eller utläggningar av denna (se avsnitt 4.1.3). En sentida läsare skulle kanske förvänta sig att Kloot skulle understryka sin egen praktiska erfarenhet av rättsskipning i underrätter i Sverige. Men det gör han alltså inte.

När det gäller tänkta läsare talar Kloot i sitt förord dels om personer som inte har studerat juridik på universitet, dels om ”Domare/ Saakföriare/ eller andre/ som behöfwa sigh ther vthinnan [= i juridiken] at öfwa”. Med andra ord är det fråga om två grupper av tänkta läsare: dels en mer allmän, dels en mer specifik. Tack vare Kloots explicita formuleringar är därför Josephsons och Melanders påpekande om svårigheter att avgöra vem eller vilka som är avsedda läsare av sakprosatexter i äldre tid inte särskilt aktuellt (Josephson & Melander 2003: 129–130). Förutsättningen är givetvis att Kloot är ärlig när det gäller sina tänkta läsare, men vi ser inga rimliga skäl till att betvivla hans ärlighet på den här punkten.

Vi anser att Kloots primära mål med handboken är att hans läsare ska få ökad kunskap om gällande rättsregler inom främst den svenska civil(process)rättens område och därtill vissa rättsregler inom straffrättens område. Vår bedömning av läsmål vilar på förordets formuleringar om tänkta läsare, tillsammans med innehållet i Kloots handbok och innehållets koppling till ett antal rättsområden. Därmed kan vi identifiera ett troligt primärt läsmål i fråga om Kloots handbok; genom att läsa valda delar av handboken (eller hela boken) ska läsare som inte är fackmän inom juridikens område tillägna sig den kunskap som läsaren i fråga behöver i en viss situation eller i flera olika situationer (jfr Grepstad 1997: 373 om vägledande texter som hjälper sina läsare att hantera situationer i nuet och i framtiden). Även titelsidan kan ses som ett indicium för detta läsmål. Kloot rubricerar nämligen sin handbok som en *svensk lagfarehetspiegel*, dvs. en vägledning när det gäller svensk rätt.

Utifrån Kloots förord är vår bedömning att han också har två sekundära mål med sin handbok, vilka gäller val av och användning av språk. Det första av dessa mål är att Kloot vill fylla ett behov som han anser finns i det samtida Sverige. Kloot vill nämligen ge icke-latinkunniga läsare kunskap om ett antal juridiska situationer på den inhemska rättens språk, dvs. svenska, i stället för på rättsvetenskapens traditionella latin. Det andra sekundära målet som gäller språkanvändning är att Kloot vill visa att svenska fungerar lika bra som latin för att hantera juridiska frågor, även om han också använder vissa termer och andra lexikala enheter på latin.

Genom titelsidorna slår båda författarna fast det övergripande temat för sina respektive handböcker och de introducerar sig själva som författare till dem. Båda författarna framträder med auktoritet, i första hand utifrån sina kunskaper inom juridikens fackområde, och de förutsätter sannolikt att deras läsare accepterar deras auktoritet. En jämförelse erbjuder här Englund et al. (2003: 162–162) och Nord (2008: 187) som uppmärksammar sändare med kunskapsauktoritet, medan Englund et al. (2003) behandlar olika möjligheter för texter (och sändare bakom texter) att få auktoritet. Jämfört med Rålamb ger Kloot intryck av att vara en författare som har en mera tydlig plan för sin handbok, som tydligare har definierat kategorier av läsare för den och som har definierat målet alternativt målen för läsares läsning av handboken.

Båda handböckerna är systematiskt uppbyggda med rubricerade enheter av olika omfång. Liksom vad gäller svenska trädgårdshandböcker bedömer vi att det primära läsmålet, eller vad Nord (2008: 235) kallar för ”naturligt läsmål”, är att det lästa ska kunna användas praktiskt, även om det finns en möjlighet att läsningen kan leda fram till att läsaren både kan *göra* något eller orientera sig om hur man *kan* göra något, i det här fallet hantera en viss juridisk situation. När det gäller innebörden i formuleringen ”använda praktiskt” kan fackområden skilja sig från varandra, och Nord (2008: 17) påpekar att ”vissa kunskaper kan vara mycket svåra att fånga i [skrivna] texter”. Här är juridikens fackområde speciellt, eftersom det är språket som är det primära verktyget för att göra något ”praktiskt” i tal eller skrift (jfr Strömholm 1988: 50). Utöver ett gemensamt primärt läsmål i fråga om Rålamb och Kloots handböcker går det alltså även att diskutera förekomsten av möjliga sekundära läsmål som författarna formulerar för sina läsare.

5.2 Materialitet och användning

Som framgår i avsnitt 4.2 ägnas delundersökningen av handböckernas materialitet åt deras format, inbindningen av dem, deras omfång, de typsnitt som används i dem samt illustrationer kontra verbalspråk i dem. Resultaten sammanfattas i avsnitt 4.2.6. I det här avsnittet diskuterar vi materialitetens möjliga inverkan på användningen av de två handböckerna.

Med tanke på att Rålamb och Kloot utgavs under andra halvan av 1600-talet anser vi att resultaten i fråga om materialitet får sägas vara i stort sett de förväntade, när det gäller handböckernas format, de olika typerna av inbindning, handböckernas omfång, förekomsten av och användningen av olika typsnitt samt de få illustrationerna (jfr Nord 2008: 158–160 om materialitet och trädgårdshandböcker). För samtida läsare bör Rålamb och Kloot inte ha varit uppseendeväckande i fråga om handböckerna materiella egenskaper. För sentida läsare är säkerligen användningen av fraktur som huvudtypsnitt, liksom inslagen av schwabach och antikva, främmande och typsnittet kan rentav vara ett hinder för läsning av de båda handböckerna (jfr Ridderstad 1998: [13]).

Materialitetens betydelse för läsares möjligheter att använda handböcker för att lösa olika praktiska uppgifter diskuteras av Nord (2008). I hans undersökning är det fråga om olika trädgårdshandböcker vid praktiskt arbete i trädgårdar, vilka kan ha olika karaktär. De situationer där juridiska handböcker kan komma till användning är knappast helt jämförbara med situationerna för trädgårdshandböcker. Trots det kan Nords konstaterande att många av de undersökta trädgårdshandböckerna ”framstår som mest lämpade för en relativt skyddad läsning” (Nord 2008: 160) vara aktuellt även i fråga om de båda juridiska handböckerna.

När det gäller materialitet och användning av handböckerna är vår bedömning att domare, sakförare, kärande, svarande och andra samtida användare knappast har använt Rålamb och Kloot under pågående domstolsförhandlingar. Däremot kan de ha gjort det både före och efter sådana förhandlingar. Handböckerna bör ha kunnat vara till nytta när olika aktörer skulle förbereda, utarbeta och kontrollera sina skrivna handlingar och förbereda sina muntliga anföranden inför domstolsförhandlingar. Därtill bör handböckerna ha kunnat vara till nytta för att granska skrivna handlingar från andra sändare när det gäller att bedöma handlingarnas juridiska korrekthet. Sådana granskningar bör ha skett både inför och efter domstolsförhandlingar.

5.3 Överblick och sökbarhet

Som framgår i avsnitt 4.3 ägnas delundersökningen av sökbarhet åt betydelsen av paratexter, särskilt innehållsförteckningar och register, och numeriska inslag för de läsare som vill få överblick och som vill söka – och förhoppningsvis också finna – olika särskilda uppgifter i Rålamb och Kloot. Resultaten sammanfattas i avsnitt 4.3.3. Utifrån resultaten diskuterar vi i det här avsnittet överblickbarhet och sökbarhet i handböckerna.

De aktuella paratexterna och de numeriska inslagen i de båda handböckerna får sägas vara en god hjälp för både samtida och sentida läsare som vill få en översikt av handböckernas innehåll och som vill få hjälp att söka sig fram till viss önskad information. Såväl Rålamb som Kloots handböcker är utrustade med innehållsförteckningar, löptexten i dem är paginerad och olika enheter inom den löpande texten är numrerade. Det faktum att innehållsförteckningen i Rålamb saknar siduppgifter minskar dock användbarheten hos just denna paratext.

Rålamb är utrustad med ett sakregister, som är en värdefull hjälp för en läsare som vill få koncentrerad information om ett visst uppslagsord och ha möjlighet att gå vidare till den löpande texten för mer fyllig information. Som sentida läsare kan vi visserligen sakna ett systematiskt alfabetiskt ordnat register i Kloot, medan vi inte med säkerhet kan bedöma ifall en samtida läsare känner ett mindre behov av ett sådant register.

Nord (2008: 166) konstaterar att trädgårdshandböcker på svenska redan från slutet av 1600-talet erbjuder sina läsare en god sökbarhet genom innehållsförteckningar och register. Utifrån Nordts iakttagelse får läsares möjlighet att söka information inom de båda juridiska handböckerna sägas ligga i linje med de möjligheter som läsare av samtida handböcker inom ett annat område än juridikens har tillgång till.

5.4 Möjliga läsvägar

Som framgår i avsnitt 4.4 ägnas delundersökningen av erbjuden läsväg åt koherens och linjaritet på två nivåer – övergripande och lokal nivå – i de båda handböckerna, och resultaten sammanfattas i avsnitt 4.4.3. I det här avsnittet diskuterar vi möjliga läsvägar i Rålamb och Kloot utifrån resultaten från delundersökningen av erbjuden läsväg.

Vi anser att båda handboks-författarna erbjuder sina läsare en icke-linjär läsning på en övergripande nivå, dvs. i fråga om de olika paratexterna och den löpande texten. Både samtida och sentida läsare börjar dock rimligen sin läsning med den paratext som titelsidan utgör. Därefter kan olika läsare välja att läsa andra paratexter eller (delar av) den löpande texten. För en läsare som väljer att läsa andra paratexter kan i första hand antingen innehållsförteckningarna eller förordet vara av intresse, detta för att få en överblick av den aktuella handboken eller för att få veta vilka överväganden som Rålamb och Kloot har gjort i arbetet med den egna handboken.

Vår uppfattning är att Rålamb erbjuder två möjliga läsvägar på lokal nivå. Läsare kan följa en linjär läsning med rubriker på olika nivåer och brödtext, medan sammanfattningarna till observationerna och noterna lämnas utan avseende (jfr Nord 2008: 185–186).

Läsare kan även tillämpa en icke-linjär ”hypertextläsning” där läsaren rör sig mellan å ena sidan rubrikerna och brödtexten och å andra sidan textelementet ”summaria” och noterna. En jämförelse erbjuder Josephson och Melander (2003: 148) som behandlar

lässtrategier där läsare ”surfar” eller ”zappar” mellan olika element i digitala texter respektive texter på papper. En sådan icke-linjär läsning kan också utvidgas till en övergripande nivå, och de paratexter som i första hand blir aktuella är antagligen förteckningen över åberopade arbeten (i relation till noterna) och registret (i relation till rubrikerna, textelementet ”summara” och brödtexten).

Eftersom de olika paratexterna och textelementen trots allt ingår i Rålamb, anser vi att den läsväg som Rålamb som sändare i första hand anvisar ändå är en icke-linjär ”hypertextläsning”. Det utgivande Antikvitetskollegium eller privilegieutfärdaren Karl XI har alltså knappast kunnat inverka på handboken eller dess författare när det gäller de här angivna paratexterna och textelementen i relation till lässtrategier.

Vår bedömning är att en samtida läsare, som inte har någon juridisk utbildning på universitetsnivå, dock får svårigheter att tillämpa en ”hypertextläsning” av Rålamb. Läsare kan i stället föredra en linjär läsning av rubriker och brödtext, eventuellt föregående av översiktsläsning eller sökläsning med hjälp av antingen en av paratexterna innehållsförteckningen och registret eller av de båda (jfr Josephson & Melander 2003: 138 om *översiktsläsning* och *sökläsning*). Här kan dock Rålamb jämförelsevis flitiga användning av latin, dels i form av termer och andra lexikala enheter med hemortsrätt inom juridikens område, dels i citat från olika källor som ofta är på latin, ställa till problem. Rålamb kan nämligen sägas illustrera en form av *kodväxling*, som Lars Wollin (2011: 125) beskriver som ”a procedure typical [...] of scientific writers who do not feel entirely at home with their mother tongue in contexts where it is still unusual [...]” (se vidare Wollin 2011: 125–126 om kodväxling mellan latin och folkspråk på 1700-talet). Som sentida läsare konstaterar vi att vi får problem med en icke-linjär ”hypertextläsning” på både lokal och övergripande nivå i Rålamb. Vi har också svårigheter med den linjära läsvägen på lokal nivå, och orsaken är främst de många och ofta längre inslagen på latin som Rålambs kodväxling resulterar i.

Vi anser att den läsväg som Kloot erbjuder på lokal nivå till största delen är linjär. Det enda textelement som kan bryta en linjär läsning är noterna i marginalerna till den löpande texten. Men dessa är mycket få jämfört med noterna i Rålambs handbok. Dessutom är noterna i Kloot jämförelsevis begränsade till sitt omfång.

De läsare som inte kan – eller som inte vill – ta del av noterna i Kloot kan följa en helt linjär läsning på lokal nivå med rubriker på olika nivåer och brödtext. De läsare som i stället både kan och vill ta del av noterna kan göra detta. Läsare som rör sig mellan rubriker och brödtext å ena sidan och noter å andra sidan kan sägas tillämpa en slags icke-linjär ”hypertextläsning” på lokal nivå. Till skillnad från Rålamb är det knappast aktuellt med någon ”hypertextläsning” på övergripande nivå, eftersom vi anser att det är svårt att koppla läsningen på lokal nivå till de paratexter som ingår i Kloot. Liksom i fråga om Rålamb kan en översiktsläsning eller sökläsning föregå läsningen på lokal nivå, antagligen då med hjälp av innehållsförteckningen.

Vår bedömning är att en samtida läsare, som inte har någon juridisk utbildning på universitetsnivå, bör kunna genomföra en linjär läsning av Kloot utan större svårigheter. Beroende på läsarens språkkunskaper kan en icke-linjär ”hypertextläsning” på lokal nivå, med beaktande av noterna, vara mer eller mindre av en utmaning. Som sentida läsare kan vi genomföra både en linjär läsning och en icke-linjär ”hypertextläsning” av Kloots handbok, i det senare fallet med större eller mindre beaktande av noterna på latin.

5.5 Två handböcker och två kontexter

I avsnitt 5.1–5.4 diskuterar vi Rålamb och Kloots respektive handböcker utifrån vissa resultat från de fyra delundersökningarna av kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i avsnitt 4.1–4.4 med särskilt fokus på samtida och sentida läsare av handböckerna. Utifrån vår syn på texter ur ett mer övergripande perspektiv, både ett sociosemiotiskt och ett diskursanalytiskt perspektiv, är enbart en språklig analys av aktuella texter dock inte tillräcklig, utan det krävs också en analys av kontexten eller kontexterna för de aktuella texterna (se kapitel 2 och avsnitt 3.1). Härigenom kan vi försöka förklara resultaten i avsnitt 4.1–4.4 och sätta in diskussionen i avsnitt 5.1–5.4 i ett samhälleligt sammanhang.

Som framgår av inledningen till kapitel 1 måste Rålamb och Kloot hantera tre stora utmaningar: att behandla fackområdet juridik i texter för icke-fackmän, att skriva om fackområdet juridik på svenska och att skriva om fackområdet i form av en typ av text som saknar direkta förebilder på svenska. Vår diskussion av kontexten för handböckerna i det här avsnittet gäller den andra av de tre utmaningarna, dvs. valet av språk. Under både 1600- och 1700-talet är frågor om latin kontra folkspråk viktiga i många europeiska samhällen, också det dåtida Sverige. Därför diskuterar vi i det här avsnittet Rålamb och Kloot i två sammanhang där fackspråk kommer till användning under 1600- och 1700-talet i dåtidens Sverige.

I underavsnitt 5.5.1 diskuterar vi de båda handböckerna utifrån en specifik samhällskontext när det gäller användningen av svenska och latin inom juridikens fackområde under 1600- och 1700-talet, och då både praktisk juridik och rättsvetenskap utifrån Svensson (2007, 2014). I underavsnitt 5.5.2 vidgas perspektivet genom att vi diskuterar Rålamb och Kloots handböcker och deras författare utifrån en mer allmän samhällskontext när det gäller svenska och latin som vetenskapens språk under 1600- och 1700-talet.

5.5.1 Juridik på svenska och/eller latin

Som framgår i avsnitt 2.2 finns det en lång tradition i Sverige att avhandla juridiska ämnen och att hantera juridiskt reglerade situationer i samhället på såväl svenska som latin. På ett sätt är Rålamb och Kloots val av svenska inte så omvälvande, eftersom svenska har använts i skrivna rättsregler och vid muntliga domstolsförhandlingar sedan medeltiden. Inom svensk rättsvetenskap och i skrivna texter från domstolar i Sverige har däremot latin använts, i det senare fallet ofta i en form av ”blandspråk” med svenska och latin i en och samma text.

Rålamb och Kloot redovisar mer eller mindre tydliga skäl för att skriva på svenska. Möjligen väljer Rålamb svenska av hänsyn till läsare som inte har studerat juridik och som inte behärskar latin. Men Rålamb har ändå många latinska inslag i sin handbok. Såväl en samtida läsare som inte behärskar latin alls liksom en sentida läsare som inte behärskar latin tillräckligt bra har därför större svårigheter att ta del av Rålamb verk än Kloots. Till skillnad från Rålamb verkar Kloot aktivt sträva efter att minimera inslagen av latin, och han placerar dessutom mestadels inslagen i noter i marginalerna i stället för i brödtexten.

Som framgår i avsnitt 4.1.3 och 5.1 är Kloot mycket mer explicit än Rålamb med varför han skriver på svenska. Detta gör Kloot för att visa hänsyn gentemot de tänkta läsarna och för att visa svenskans möjligheter för att avhandla juridiska ämnen. Till detta kommer att Rålamb förankrar de egna resonemangen i tre typer av källor: rättskällor, rättslärdas skrifter och andra auktoritetens skrifter. I alla tre typerna är det till en del fråga om romersk rätt, och många av texterna är skrivna på latin. Kloot sätter däremot svensk rätt i fokus. Utöver de inhemska rättsreglerna är det egentligen bara den mosaiska rätten, inkorporerad i den inhemska svenska rätten på 1600-talet, som Kloot uppmärksammar i någon större omfattning (se avsnitt 2.2 om mosaisk rätt i svensk rätt).

Rålamb's handbok ger ett intryck av att han inte riktigt har klart för sig vilka hans tänkta läsare är, vilka kompetenser de besitter och vilka de saknar. En jämförelsemöjlighet erbjuder Nord (2008: 186), som konstaterar att vissa författare till trädgårdshandböcker under 1600- och 1700-talet inte alltid verkar vara helt klara över vilken information som deras läsare efterfrågar och hur läsarna kan tänkas vilja få informationen strukturerad. Rålamb's ambition är att skriva ett arbete inom praktisk juridik. Vår undersökning visar dock att Rålamb's ambition kolliderar med traditionen att skriva rättsvetenskap i stormaktstidens Sverige (se kapitel 2 och avsnitt 4.1.3). Däremot verkar Kloot vara helt på det klara med att han ska skriva en handbok i praktisk juridik och vilka hans tänkta läsare är. Därför motiverar Kloot i sitt förord varför han frigör sig från den tradition som företrädare för den universitetsförankrade rättsvetenskapen hade utvecklat vid den här tiden. Och Kloot lyckas klart bättre med detta än vad Rålamb gör.

Vi anser att Rålamb's handbok kan sägas ingå i en tradition, väl etablerad i det svenska riket på 1600-talet och representerad av bl.a. Johannes Loccenius och Johan Olofsson Stiernhöök (se avsnitt 2.1). Inom traditionen behandlas den inhemska rätten under jämförelser med den romerska rätten (samt eventuella iakttagelser i fråga om andra rättssystem), och både äldre och samtida auktoriteter åberopas. Dessa kan vara verk samma inom rättsvetenskap eller inom andra områden. Förutom de inhemska rättsreglerna utgörs grunden för Rålamb's framställning till stor del av texter på latin. Trots att Rålamb skriver på svenska för icke-fackmän använder han en hel del latin i den löpande texten, i noterna och i registret; det är fråga om termer och lexikala enheter inom juridikens område samt hänvisningar till och citat från olika auktoriteter.

Vi anser att Kloot's handbok kan sägas vara en förelöpare till en annan tradition inom juridikens övergripande område, både när det gäller rättsvetenskapens innehåll och fackmännens val av språk. Denna andra tradition innebär att rättsvetenskapsmän studerar den inhemska rätten som just inhemska rätt och att fackmännen inom juridikens område skriver på svenska. Traditionen utvecklas främst under 1700-talet och den representeras av bl.a. David Ehrenstråle Nehrman (se avsnitt 2.1). Här ska också två andra uttryck för traditionen nämnas. I protokollen från 1686 års lagkommission återges diskussioner om hur man på bästa möjliga sätt skulle kunna ersätta latinska termer och lexikala enheter i juridiska sammanhang med svenska motsvarigheter (Rogström 2010: 189). Under 1600- och 1700-talet arbetade både danska och svenska jurister för att utveckla en juridisk terminologi på folkspråket i stället för att fortsätta att använda den hävdvunna latinska terminologin inom rättsvetenskapen (Björne 1995: 378).

Kloot skriver en svenska som har få inslag på latin, och flertalet av dessa inslag återfinns i noterna i marginalerna i stället för i den löpande texten. Som framgår i avsnitt 2.3 publicerar Kloot inte bara en handbok på svenska utan också två juridiska verk på latin. Således kan han genom sina tre utgivna juridiska arbeten sägas peka både bakåt

mot en tradition som representeras av bl.a. Johannes Loccenius och Johan Olofsson Stiernhöök och framåt mot ett synsätt som bl.a. David Ehrenstråle Nehrman omfattar.

David Ehrenstråle Nehrman anses vara en av de första svenska juristerna som påpekar hur viktigt det är att jurister behärskar såväl sitt modersmål alternativt förstaspråk som andra språk. Han bedöms vara den främste juristen i Sverige, inklusive Finland, under 1700-talet, och även under delar av 1800-talet betraktades han som en rättsvetenskaplig auktoritet. Därtill var Ehrenstråle Nehrman den förste juristen i det svenska riket som använde svenska i stället för latin i sina rättsvetenskapliga verk och i sin undervisning vid Lunds universitet. (Björne 1995: 72–80) När det gäller språkkunskaper understryker Ehrenstråle Nehrman att en jurist i det svenska riket måste behärska både svenska och latin, det senare eftersom latin är juridikens traditionella språk. Därtill bör juristen gärna ha kunskaper i ”the mäst brukelige Europæiske Språken”. (Nehrman 1979: 11)

Om vi tillåter oss att spekulera något, så skulle förmodligen både Rålamb och Kloot ha kunnat instämma i Ehrenstråle Nehrman's uppfattning, formulerad under 1700-talets första halva, att en jurist måste behärska både svenska och latin. Antagligen skulle dock Kloot anse att juristens förmåga att använda svenska i tal och skrift i ”professional contexts” för ”professional purposes” (Gunnarsson 2009: 5) är viktigare än vad Rålamb skulle anse. Grunden för vår bedömning är dels de båda författarnas sätt att använda svenska och latin i handböckerna, dels deras resonemang i handböckernas förord.

5.5.2 Vetenskap på svenska och/eller latin

Både Rålamb och Kloot kan sägas föra fram svenskan inom juridikens fackområde redan genom att de skriver på svenska, även om det kan diskuteras ifall Rålamb faktiskt skriver svenska eller snarare ett ”blandspråk” med svenska och latin (jfr Lindroth 1975: 373; Mattila 2000: 277–278). Kloot formulerar dessutom explicita mål för att skriva på svenska och för att undvika latin så mycket som möjligt i sin handbok. Också andra personer, verksamma inom andra fackområden är juridik, försöker föra fram svenskan under 1600-talets andra halva. Som ett tydligt exempel väljer vi Georg Stiernhielm (1598–1672), verksam som diktare, filosof, språkforskare och matematiker (Lindroth 1975: 161–165, 267–274, 476–481).

I en av sina matematiska skrifter uppmärksammar Georg Stiernhielm termer på latin kontra termer på svenska. Det är fråga om den otryckta *Baculus Carolinus – Carlstaf*, som behandlar längd- och rymdmått i relation till varandra samt rymd- och viktmått i relation till varandra. Skriften föreligger i flera versioner på latin och en på svenska. I förordet till den svenska versionen från 1663 för Stiernhielm principiella resonemang om termer på olika språk. (Nilsson 1974: 149–156) Förordet återges i sin helhet av Nilsson (1974: 169–172), och här uppmärksammar vi två passusar som av särskilt intresse i det här sammanhanget.

I den första av dessa talar Stiernhielm för att latinska och grekiska ”Märkis-ord” som inte är vedertagna ska ersättas av svenska motsvarigheter:

Så hafuer Mig tykts sämligit wara, och, lända vårt Ur-gamble, här til dags obeblandade Tungomåål til prijs, och Effterkommandom til een synnerbar Nyttå, och Lätta; om man opfunne och i bruk satte, i ställe för *Latin* och

Grekeske, några Swänske, bequäme, och af sig sielf förståndlige konst-mätige Märkis-ord. (Nilsson 1974: 170, kursiv stil i originalet)

Ett sådant arbete är alltså till fördel för svenska språket, såväl i samtiden som i framtiden, liksom för människor som använder svenska.

I den andra passusen motiverar Stiernhielm användningen av svenska ”Märkis-ord” framför latinska med en explicit hänvisning till olika texter och deras mottagare liksom till olika mottagares kompetenser och behov:

Skeer intet för the Lärdas skull, huilke wäl kunne förblifua wid theres öflige Ord, them the hafue lärt; Vtan för Soldater som gerna bära min Carl-Staf, och andre, som intet hafua studerat, til at låta see, at ett gott Swenskt hufvud, däruthi ingen Latijn är kommen, äfven så snart förmedelst sitt Modersmål skall kunna fatta, och lära thesse konster och wetenskaper, som En gammal vthi *Latin* genom-kokat *Academicus*. (Nilsson 1974: 171, kursiv stil i originalet)

Enligt Stiernhielm kan alltså personer som behärskar latin gärna fortsätta att använda ”theres öflige Ord, them the hafue lärt [...]” för att ta del av ”konster och wetenskaper [...]”. Men genom att skriva på svenska vill Stiernhielm göra det möjligt för soldater och andra som inte har studerat latin att använda hans ”Carl-Staf [...]” för praktiska mätuppgifter. Stiernhielm anser därtill att villkoret för att ta del av ”konster och wetenskaper [...]” ska vara kunskaper i modersmålet, inte kunskaper i latin.

Stiernhielms argument för att använda svenska termer framför latinska kan jämföras med Kloots, vilka han redovisar i förordet till sin handbok. Stiernhielms språkpolitiska program är uppmärksammat av forskare (Lindroth 1975: 271–272), medan Kloot däremot tycks vara fullständigt okänd i sådana här sammanhang.

Både Stiernhielm och Kloot levde och verkade under 1600-talet. Det är emellertid en vanlig beskrivning att 1700-talet är det århundrade då svenskan etableras som ett samhällsbärande språk inom alla områden, inklusive olika vetenskapliga fält, och att behovet av svensk fackterminologi härmed ökar (jfr Gunnarsson 2011: 3–7). Samtidigt används latin fortfarande inom vetenskapen, även om bruket av latin och svenska varierar inom olika områden (jfr Lindberg 1984: 65–127; Wollin 2011).

Latin och olika folkspråk, bl.a. danska, engelska och svenska, har kompletterat varandra också före 1700-talet (jfr Gunnarsson 2011: 6). Exempelvis har folkspråken använts i Danmark och Sverige sedan medeltiden för att informera i medicinska frågor. I sådana läkeböcker försöker fackmän förmedla en del av sin kunskap till icke-fackmän. (Wollin 2011: 125) Ett annat exempel är handböcker inom trädgårdsskötselns område på svenska, i original eller översättning, och den äldsta handboken som Nord undersöker är från 1643 (Nord 2008: 68–69). En översikt av användningen av latin och olika folkspråk i vetenskapliga sammanhang ges av Gordin (2015).

Under 1600- och 1700-talet kan enskilda fackmän använda både latin och svenska i sin professionsutövning. Claudius Kloot är ett exempel med sina två juridiska skrifter på latin och sin juridiska handbok på svenska. Ett mer välkänt exempel är Carl von Linné (1707–1778). I sina vetenskapliga skrifter använder han latin, medan han i sina reseberättelser skriver på svenska, även om svenskan innehåller en hel del inslag på latin. (Gunnarsson 2011: 9–11) Visserligen deltog inte Linné eller hans elever aktivt i

diskussionen om vetenskapens språk, men indirekt kom Linné ändå att spela en viktig roll för svenskan som vetenskapligt språk. Detta gjorde han genom att han blev en förebild för sina elever när det gällde att skriva om vetenskapliga ämnen på svenska. Bo Ralph (2011: 253) beskriver Linnés betydelse för vetenskapligt skrivande på svenska på följande sätt:

It can, however, be argued that Linnaeus's published documentation of his own travels through different parts of Sweden in the 1730s and 1740s was taken as a model by his "apostles" when, later on, they reported from their own expeditions all over the world. Thus, a homogeneous type of factual prose for scholarly purposes was developed, characterized by Linnaeus's own stylistic ideals and, of course, by his own manner of detailed reporting.

Ytterligare ett exempel på hur en och samme forskare använder både svenska och latin är Torbern Bergman (1735–1784), främst känd som kemist (se Lindroth 1981:68–83). Bergman publicerade vetenskapliga arbeten på båda språken, och hans arbeten på svenska översattes till danska, ryska och tyska. Bergman korresponderade med andra forskare på ett antal språk: danska, franska, latin, svenska och tyska. (Gordin 2015: 43–49). Bergmans val att använda också svenska gjorde att några av hans kollegor rentav ville lära sig svenska för att kunna läsa svenskspråkiga arbeten av Bergman och andra forskare inom naturvetenskaperna (Gordin 2015: 45).

Men inte bara individer utan också institutioner i samhället är viktiga för svenskans etablering inom vetenskapen på 1700-talet. En sådan institution är Kungliga Vetenskapsakademien (Teleman 2011: 63–64). Det ursprungliga målet för dess arbete innebar att Vetenskapsakademien skulle "i Sverige upparbeta och kringspida kunskaper i matematik, naturkunnighet, ekonomi, handel och nyttiga konster och manufaktur" (KVA [www]). Genom att svenska blev språket för *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens handlingar* fick svenskan en starkt ställning i vetenskapliga sammanhang i Sverige, även om handlingarna inte enbart kan sägas representera texter av en vetenskaplig karaktär. Eftersom en del av läsarna av handlingarna var icke-fackmän, kan handlingarna i alla fall delvis sägas ha en populärvetenskaplig karaktär. (Teleman 2011: 64, 68)

Sammanfattningsvis var Rålamb och Kloot inte de första som skrev om ett fackområde för icke-fackmän på svenska under 1600-talet. Inte heller var Kloot ensam om att ha formulerat tankar om varför svenska ska användas inom ett fackområde i stället för latin. Men Rålamb och Kloot har inte tidigare uppmärksammats från språkvetenskapliga utgångspunkter när det gäller valet att använda svenska och/eller latin inom ett fackområde och motiveringar för att – i så hög grad som möjligt – använda svenska i stället för latin när det gäller att sprida kunskap om ett fackområde.

5.6 Summering

Undersökningens första syfte är alltså att klarlägga *hur* Clas Rålamb och Claudius Kloots juridiska handböcker för icke-fackmän är utformade i fråga om kunskapsorganisation, materialet, sökbarhet och erbjuden läsväg. De slutsatser som vi drar utifrån undersökningens resultat summeras nedan.

När det gäller hur kunskapen i handböckerna organiseras etablerar Rålamb och Kloot teman för sina handböcker och introducerar sig själva som sändare genom boktitlarna och med hjälp av olika paratexter. Teman etableras på både övergripande och lokal nivå med hjälp av rubriker. Rålamb använder dock fler rubriker på lokal nivå än Kloot. Genom paratexter framträder tänkta läsare av handböckerna, både allmänna och mer specifika. Här är Kloot den mer precisa av de båda handboks författarna. Såväl Rålamb som Kloot meddelar att de tänkta läsarna ska kunna använda handböckernas innehåll i praktisk juridisk verksamhet.

I fråga om Rålamb och Kloots handböckers fysiska egenskaper har de undersökta textbärarna ett format som gör dem lätta att hantera och transportera, vilket bör ha underlättat deras användning i olika fysiska rum och förflyttningen av dem mellan olika fysiska rum. Handböckernas omfång får sägas vara relativt stort, då löptexten i Rålamb omfattar lite under paginerade 400 trycksidor och lite över 400 i Kloot. Till detta kommer ett antal paratexter i varje handbok, vilka saknar sidnumrering. I båda handböckerna används huvudtypsnittet fraktur, det besläktade schwabach samt antikva. I både Rålamb och Kloot dominerar verbaltexten nästan helt. Intressanta visuella inslag är de fem enkla figurerna i Rålamb, vilka där kompletterar den verbalspråkliga redogörelsen för arvsordningen vid den här tiden.

När det gäller sökbarhet är både Rålamb och Kloots respektive handböcker utrustade med innehållsförteckningar. De färre rubriknivåerna, den mer konsekventa utformningen av rubrikerna till olika enheter och utsatta sidnummer i innehållsförteckningen gör Kloots handbok mer lättillgänglig än Rålamb. Sökbarheten i Rålambs handbok ökar dock genom ett alfabetiskt register med uppslagsord på latin eller svenska. I registret förklaras de upptagna uppslagsorden, hänvisningar ges till aktuella sidor i den löpande texten och ibland meddelas hänvisningar mellan uppslagsord på svenska respektive latin.

I fråga om erbjuden läsväg i handböckerna på en övergripande nivå fungerar rubriker som visuella markeringar för ut- och ingångar till olika enheter. Detta gäller för både Rålamb och Kloot, men antalet rubriker och rubriknivåer är klart fler i Rålambs handbok. Rubrikerna framhävs typografiskt och genom sin placering på sidytan. Också andra medel som verbala gränsmarkeringar, typografisk utformning och typografiska detaljer i form av huvudlister, finalstockar och vinjetter används i båda handböckerna för att visa på läsväg(ar).

Vad gäller erbjuden läsväg på lokal nivå spelar brödtexten en central roll som visuell markering för samband. Brödtext och få andra element på sidytan kan gynna en linjär läsning. Här gäller detta särskilt Kloot. Läsare kan välja ifall de vill bortse från de jämförelsevis få noterna och enbart läsa de aktuella rubrikerna med tillhörande brödtext eller om de vill röra sig mellan rubriker och brödtext samt noter, dvs. en icke-linjär "hypertextläsning". Rålamb använder många och mer utförliga noter än Kloot. Därtill kommer textelementet "summaria" i Rålambs handbok. Sammantaget innebär detta att Rålambs handbok mer har karaktären av icke-linjär "hypertext" än vad Kloots har, vilket i sin tur gynnar en "hypertextläsning" framför en linjär läsning. Även verbalspråkliga explicita kopplingar mellan olika enheter i de båda handböckerna förekommer. Kopplingarna görs med indexala markörer i form av bokstäver och/eller siffror, och dessa kan inverka på läsordningen.

Genom användning av typsnitten schwabach respektive antikva i båda handböckerna framhävs inslag på svenska respektive latin visuellt på sidytan. Likaså kan andra typo-

grafiska medel som fet stil eller kursiv stil framhäva vissa ord eller flerordsuttryck. Härigenom framhävs information som sändaren anser är särskilt viktig. Även gradstorlek, versaler, kapitåler och anfanger kan framhäva viss information och markera ingångar till olika delar av brödtexten.

Vårt andra syfte med undersökningen är att vi ska försöka förklara *varför* Rålamb och Kloots respektive handböcker är utformade på de sätt som de visar sig vara. De slutsatser som vi drar utifrån undersökningens resultat summeras nedan.

Jämfört med Rålamb ger Kloot intryck av att vara en författare som har en mera tydlig plan för sin handbok, som tydligare har definierat kategorier av läsare för den och som har definierat målet alternativt målen för läsares läsning av handboken. Det är svårt att avgöra ifall Rålamb väljer någon eller några speciella målgrupper bland alla de grupper som omtalas i handbokens paratexter. Kloot identifierar däremot dels en mer allmän målgrupp, dels en mer speciell, och den senare utgörs av personer verksamma vid domstolar.

Det primära läsmålet för läsare av båda handböckerna bör vara att de ska tillägna sig den kunskap som de behöver i en viss juridiskt reglerad situation eller i flera sådana situationer. Ett möjligt sekundärt läsmål för Rålamb är att han vill övertyga sina läsare om att den inhemska svenska rätten inte är underlägsen främmande rätt. Två möjliga sekundära läsmål för Kloot är att han vill ge icke-latinkunniga läsare tillgång till information på svenska och att han vill visa att svenska fungerar lika bra som latin för att hantera juridiska frågor, även om Kloot också använder vissa termer och andra lexikala enheter på latin.

Med tanke på tidpunkten för utgivningen, och jämförelser med resultat för trädgårds-handböcker från andra halvan av 1600-talet, får de framlagda resultaten i fråga om handböckernas fysiska egenskaper, deras materialitet, sägas vara i stort sett de förväntade, när det gäller handböckernas format, de olika typerna av inbindning, handböckernas omfattning, förekomsten av och användningen av olika typsnitt samt de få illustrationerna

De båda juridiska handböckerna bör ha kunnat vara till nytta både i samband med kommunikation i tal och skrift. De kan fungera som stöd för att förbereda muntliga anföranden vid domstolsförhandlingar liksom för att förbereda, utarbeta, kontrollera egna handlingar och för att granska andras handlingar

De två handboks-författarna får sägas ge sina läsare god hjälp att överblicka innehållet i handböckerna och att söka i dem. Både Rålamb och Kloots handböcker är utrustade med innehållsförteckningar, löptexten är paginerad och olika enheter inom den löpande texten är numrerade. Frånvaron av siduppgifter i Rålamb's innehållsförteckning minskar dock användbarheten hos just denna paratext. Å andra sidan är Rålamb försedd med ett sakregister, medan Kloot saknar ett sådant. Sakregistret i Rålamb erbjuder koncentrerad information om de upptagna uppslagsorden och en möjlighet att gå vidare till den löpande texten för mer fyllig information.

Både Rålamb och Kloot erbjuder sina läsare en icke-linjär läsning på en övergripande nivå, dvs. i fråga om de olika paratexterna och den löpande texten. Titelsidan utgör dock en rimlig utgångspunkt. Därefter kan olika läsare välja att läsa andra paratexter eller (delar av) den löpande texten.

Vår uppfattning är att Rålamb erbjuder två möjliga läsvägar på lokal nivå. Läsare kan följa en linjär läsning med rubriker på olika nivåer och brödtext, medan sammanfattningarna till observationerna och noterna lämnas utan avseende. Läsare kan även

tillämpa en icke-linjär ”hypertextläsning” där läsaren rör sig mellan å ena sidan rubrikerna och brödtexten och å andra sidan textelementet ”summaria” och noterna. Eftersom de olika paratexterna och textelementen trots allt ingår i Rålamb, så anser vi att den läsväg som Rålamb som sändare i första hand anvisar ändå är en icke-linjär ”hypertextläsning”. Men en läsare utan kunskaper i juridik och/eller kunskaper i latin får dock svårigheter att tillämpa en ”hypertextläsning” av Rålamb på grund av textens innehåll och Rålambs användning av latin i den svenska texten.

Vi anser att den läsväg som Kloot erbjuder på lokal nivå till största delen är linjär, då det enda textelement som kan bryta en linjär läsning är de jämförelsevis få och korta noterna i marginalerna till den löpande texten. Läsare som rör sig mellan rubriker och brödtext å ena sidan och noter å andra sidan kan sägas tillämpa en slags icke-linjär ”hypertextläsning” på lokal nivå. Till skillnad från Rålamb's handbok är det knappast aktuellt med någon ”hypertextläsning” på övergripande nivå, eftersom vi anser att det är svårt att koppla läsningen på lokal nivå till de paratexter som ingår i Kloot.

För att diskutera *varför* Rålamb och Kloot gör de val som de visar sig göra enligt resultaten i kapitel 4 jämför vi även resultat av undersökningen med uppgifter från Mattila (2013) om juridiskt fackspråk och Ledin (2001) om ”krav” på genrer.

I avsnitt 3.1 redovisar vi de nio egenskaper som enligt Mattila (2013) utmärker juridiskt fackspråk. Som framgår av samma avsnitt anser vi att Rålamb och Kloot genom sina handböcker kan betecknas som fackmän, som befinner sig i vad Gunnarsson (2009) kallar för en ”professional context” och har ”professional purposes” i kommunikations-situationen i fråga. Därför anser vi att vissa av resultaten i fråga om Rålamb och Kloot kan förklaras utifrån vissa anförda egenskaper för juridiskt fackspråk, som används av fackmän (”professionals”) i yrkesmässiga sammanhang och för sådana syften. Här kopplar vi därför vissa resultat till egenskaper som Mattila (2013) anger, och vi gör detta med hjälp av Mattilas engelska benämningar på egenskaperna.

Båda handboks-författarna strävar efter att vara precisa genom att de anför definitioner och gör uppräknings (Precision). Detaljrikedomen i handböckerna kan ibland vara stor (Information (Over)load). Detta gäller särskilt för Rålamb genom hans många och långa citat från olika auktoriteter och hans många, långa och omfångsrika noter. En strävan efter ett generellt och upphöjt språkbruk framträder mer hos Rålamb än hos Kloot (Universality and Aloofness). Detta blir särskilt tydligt genom Rålamb's till synes mer oreflekterade användning av både latin och svenska gentemot Kloots mer konsekventa val av och användning av i första hand svenska språket.

Båda författarna väljer en systematisk uppbyggnad för sina handböcker med enheter av olika omfång (Systemic Character). Rålamb och Kloot använder dock lite olika lösningar. Vidare ger båda handboks-författarna hänvisningar till olika texter inom juridikens övergripande område, men Rålamb gör detta i större utsträckning än Kloot.

Genom att Rålamb och Kloot är de första som skriver juridiska handböcker på svenska finns det inga fastslagna mönster för texternas uppbyggnad i stort (Structure and Formalism in Legal Texts). Däremot kan de hämta förebilder från handböcker på latin (Kloot, Rålamb) och andra folkspråk (Kloot). Både Rålamb och Kloot använder många förkortningar för rättskällor (Frequency of Abbreviations), och Rålamb använder även förkortningar för andra arbeten som han hänvisar till och citerar ur.

I den här studien undersöker vi inte tre av de egenskaper som enligt Mattila utmärker juridiskt fackspråk. Dessa rör meningars längd och komplexitet liksom ordförrådets egenskaper (Sentence Complexity and Diversity of Elements). Också frågan om arkaiska

drag och formella drag i handböckerna avstår vi från att undersöka (Archaism and Solemnity). Inte heller studerar vi det eventuella intresse som de makthavande i det svenska riket vid den här tiden hade för det juridiska fackspråket med utgångspunkt i de båda handböckerna (Proper Use of Legal Language). Däremot behandlar vi lexikala egenskaper i ett parti i Rålamb respektive i ett parti i Rålamb och ett i Kloot i några tidigare studier (Rogström & Landqvist 2015a; Rogström & Landqvist 2016; Rogström & Landqvist (under granskning)).

I avsnitt 3.1 diskuterar vi Ledins definition av genrebegreppet i relation till de båda handböckerna. Definitionen formuleras som fyra påståenden, vilka återges också här:

1. *En genre kopplar texter till en återkommande social praktik där människor samhandlar genom texter.* [---]
2. *En genre innefattar prototypföreställningar om textutformningen.* [---]
3. *En genre är normalt namngiven och på så sätt språkligt och socialt kodifierad.* [---]
4. *En genre är en tradition som tas i bruk i en situation, varför den förändras över tid.* (Ledins 2001: 29–34, kursiv stil i originalet)

Efter den genomförda och redovisade undersökningen hävdar vi att Rålamb och Kloots handböcker kan sägas uppfylla Ledins fyra krav, även om det är med en viss reservation i fråga om det tredje kravet.

Redan i avsnitt 3.1 konstaterar vi att handböckerna får sägas uppfylla Ledins första krav på en genrekandidat genom att de är kopplade till situationer där rättsregler är möjliga att tillämpa och där människor samhandlar genom talade och skrivna texter för att hantera uppkomna eller möjliga situationer som är juridiskt reglerade i det aktuella samhället.

Vissa resultat av undersökningen visar att både Rålamb och Kloot omfattar någon form av prototypföreställning om hur en juridisk handbok för icke-fackmän på svenska *bör* alternativt *ska* utformas, även om de inte alltid väljer samma lösningar. Det är särskilt fråga om kunskapsorganisation med teman för handböckerna, tematisering på övergripande nivå samt vägar in i texten, sökbarhet med hjälp av paratexter och numeriska inslag samt möjliga läsvägar med koherens och linjaritet på såväl övergripande som lokal nivå. Härigenom får Ledins andra krav på en genre sägas vara uppfyllt.

Både Rålamb och Kloot väljer titlar på sina handböcker som visar att de anser att det är fråga om en bestämd sorts text. Också författare av andra handböcker inom juridikens område, på latin eller folkspråk, kan vid den här tiden ange en genretillhörighet genom titlar, vilka är mer eller mindre entydigt genreangivande. Exempel erbjuder Johan Olofsson Stiernhöök, Johannes Loccenius, Claudius Kloot och Benedict(us) Carpov(ius), respektive Hugo de Groot/Grotius. Även författare till handböcker inom andra områden än juridik kan göra detta, och exempel visar sig genom olika trädgårdshandböcker på svenska samt arbeten inom matematik av Georg Stiernhielm och inom fysik av Sigfrid(us) Aron(us) Forsius, alla utgivna under 1600-talet. Med tanke på titlarna kan Rålamb och Kloots handböcker sägas representera en genre, medan det kan diskuteras hur språkligt och socialt kodifierad som genren är under 1600-talets andra halva. Härigenom är det inte fullständigt oomtvistat ifall Ledins tredje krav på en genre är uppfyllt.

Rålamb och Kloots handböcker fungerar som utgångspunkt för utvecklingen av en genre som förändras över tid. Utvecklingen av genren går dock att följa i rättshistoriska

översiktsverk liksom i språkvetenskapliga studier, även om det alltså finns behov av mer forskning. Exempel på genomförd forskning är Björne (1995, 1998, 2002, 2007) respektive Landqvist (2016b). Härigenom får Ledins fjärde krav på en genre sägas vara uppfyllt.

Utifrån ovanstående anknyter Rålamb och Kloots handböcker till en redan bekant typ av texter på svenska och andra språk, nämligen handböcker inom juridikens område på latin respektive nederländska, handböcker inom trädgårdsskötselns mer praktiska område på svenska och handböcker inom vetenskapliga områden som matematik och fysik på svenska. Samtidigt lägger Rålamb och Kloot grunden för en ny typ av text på svenska, nämligen handböcker för praktisk juridisk verksamhet som bedrivs av icke-fackmän inom juridikens område.

5.7 Fortsatt forskning

Utifrån de redovisade resultaten och diskussionen av dem presenterar vi i det här avsnittet av rapporten två övergripande förslag på fortsatt forskning. Det första förslaget ställer Rålamb och Kloots handböcker och deras samtid i centrum, medan det andra lägger fokus på de båda handböckerna som utgångspunkter för den genre som vi benämner *juridisk handbok för icke-fackmän på svenska*.

Som framgår av kapitel 4 och 5 använder både Rålamb och Kloot arbeten av samtida rättslärda, bl.a. Johannes Loccenius, Benedict(us) Carpzov(ius) och Hugo de Groot/Grotius. På några punkter jämför vi Rålambs handbok med ett verk av Carpzov(ius) och Kloots med ett arbete av de Groot/Grotius. Vi anför också uppgifter från andra forskare, som har jämfört Kloots handbok på svenska med hans två publicerade arbeten på latin. Rättshistoriker har – helt naturligt – intresserat sig för innehållsliga likheter och skillnader mellan olika arbeten. Däremot saknas det jämförande studier av dem ur språkvetenskaplig perspektiv.

Den första föreslagna forskningsmöjligheten är alltså att försöka kartlägga förebilder för de båda pionjärerna Rålamb och Kloots juridiska handböcker för icke-fackmän på svenska just som *texter*. I första hand är arbeten av Loccenius, Carpzov(ius) och de Groot/Grotius av intresse liksom Kloots båda skrifter på latin. Vad gäller förebilder på kan också latinets betydelse för Rålamb och Kloots svenska vara intressant, både när det gäller syntax och textstruktur (jfr Wollin 2011: 136). För sådana jämförelser krävs det dock bättre kompetenser i fråga om latin och nederländska än dem som vi har. Våra brister ger alltså möjlighet till intressanta samarbetsmöjligheter med forskare med kompletterande kompetenser.

Som framgår av inledningen till kapitel 1 är Rålamb och Kloot de första som skriver juridiska handböcker för icke-fackmän på svenska. De har dock fått efterföljare från 1700-talet och framåt. Den andra föreslagna forskningsmöjligheten är därför att försöka kartlägga utvecklingen av juridiska handböcker för icke-fackmän på svenska, från 1670-talet till 2010-talet. Sådana studier kan dels ha en lexikal, dels en textvetenskaplig inriktning.

Studier med en lexikal inriktning kan fokusera på hanteringen av termer och andra lexikala enheter inom juridikens fackområde på svenska och latin i juridiska handböcker för icke-fackmän på svenska. En intressant metodisk möjlighet är att koppla användningen av svenska och latin till ett sociolingvistiskt perspektiv med utgångspunkt i

Einar Haugens modell för att studera språkplanering. En tillämpning av denna redovisas av Hannesdóttir (2011). Härigenom kan etableringen av svenska termer och lexikala enheter på bekostnad av latinska motsvarigheter studeras. En annan metodisk möjlighet att jämföra användningen av juridiska termer och andra lexikala enheter inom juridikens område i handböcker med uppgifter om aktuella termer och lexikala enheter som ges i ordböcker från 1700-talet och framåt (jfr Rogström 2010). Härigenom kan diskussionen av fenomen som lexikalisering, terminologiska processer samt lexikala enheters tillhörighet till allmänspråk och fackspråk fördjupas (jfr Rogström & Landqvist 2015a: 201–203).

Studier med en textvetenskaplig inriktning kan fokusera på juridiska handböcker för icke-fackmän på svenska som en genre som utvecklas och förändras över tid (jfr Ledin 2001; Asdal et al. 2008: 75–120). Härigenom kan tidigare texthistorisk forskning om sakprosatexter och instruerande texter på svenska kompletteras (jfr Nord 2008: 34–41). Ett konkret förslag för sådana studier formuleras i planen för projektet *Populärjuridik ur ett språknormeringsperspektiv*. Detta sätter fokus på språkliga normer för medborgares kommunikation med svenska myndigheter från 1700-talet och framåt. (Landqvist & Rogström 2016) Också handböcker på danska och norska kan vara av intresse för jämförande studier av genren i flera nordiska länder. Anledningen är att det utgavs ”talrika skrifter i rättskunskap för allmogen i Danmark [under den andra halvan av 1700-talet]. Även för den norska allmogen skrev man juridiska bondepraktikor [...]” (Björne 1995: 170; se även Michalsen 264–265 om handböcker i Norge). För Finlands del dröjer det visserligen till 1830-talet innan juridiska handböcker för medborgare börjar publiceras, men då görs detta på både svenska och finska (Björne 1998: 227).

Studier som klarlägger likheter och skillnader mellan juridiska handböcker för icke-fackmän publicerade i de nordiska länderna ur ett diakront perspektiv skulle dessutom kunna komplettera Lars Björnes nordiska rättshistoria för perioden från mitten av 1500-talet till mitten av 1900-talet (Björne 1995: 1–8). I Björnes arbete får skrifter som behandlar juridik för lekmän nämligen ett begränsat utrymme trots att ”den [= juridik för lekmän under perioden 1815–1870] troligen kvantitativt och med säkerhet upplagemässigt utgjorde huvudparten av den juridiska litteraturen” (Björne 1998: 170). Utifrån Björnes uttalande hävdar vi att arbeten inom kategorin juridik för lekmän bör få större uppmärksamhet inom den rättshistoriska forskningen. Här ser vi därför gärna ett samarbete mellan språkforskare och rättsvetare.

Med dessa förslag sätter vi punkt för den här rapporten om några textvetenskapliga perspektiv på Clas Rålamb och Claudius Kloots handböcker. Men vi kommer att ha anledning att återkomma till dem, eftersom ämnet är långt ifrån uttömt.

Referenser

- Almquist, Jan Eric 1938. David Nehrman och den juridiska undervisningen II. I: *Svensk juristtidning* 23, 298–306.
- Almquist, Jan Eric 1946. *Svensk juridisk litteraturhistoria*. Stockholm: P. A. Norstedts & Söners förlag.
- Asdal, Kristin, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riise Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rem & Johan L. Tønnesson 2008. *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bawarshi, Anis S. & Mary Jo Reiff 2010. *Genre. An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy*. Reference Guides to Rhetoric and Composition [8]. West Lafayette: Parlor Press.
- Berglund, Karl 2016. *Mordförpackningar. Omslag, titlar och kringmaterial till svenska pocketdeckare 1998–2011*. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 70. Uppsala: Uppsala universitet.
- Björne, Lars 1995. *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del I. Tiden före 1815*. Rättshistoriskt bibliotek LII. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien I. Stockholm & Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Björne, Lars 1998. *Brytningstiden. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del II. 1815–1870*. Rättshistoriskt bibliotek LVIII. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien I. Stockholm & Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Björne, Lars 2002. *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del III. 1871–1910*. Rättshistoriskt bibliotek LX. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Stockholm & Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Björne, Lars 2007. *Realism och skandinavisk realism. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del IV. 1911–1950*. Rättshistoriskt bibliotek LXII. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Stockholm & Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Carpzov [Carpzovius], Benedicto [Benedict(us)] 1642. *Responsa juris electoralia in Serenissimi ac Potentissimi Archiprincipis Electoris Saxon [...]*. Lipsiæ. Tillgänglig 2016-07-19 på adressen <<https://books.google.se/>>.
- Englund, Boel, Britt Hultén, Karin Mårdsjö Blume & Staffan Selander 2003. Texters auktoritet. I: Englund & Ledin (red.), 161–180.
- Englund, Boel & Per Ledin 2003. Inledning. I: Englund & Ledin (red.), 13–31.
- Englund, Boel & Per Ledin (red.) 2003. *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- Genette, Gérard 1997 [1987]. *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Foreword by Richard Macksey [Seuils]. Literature, Culture, Theory 20. Cambridge etc.: Cambridge University Press.

- Gordin, Michael D. 2015. *Scientific Babel. The Language of Science from the Fall of Latin to the Rise of English*. London: Profile Books.
- Gotti, Maurizio 2005. *Investigating Specialized Discourse*. Bern etc.: Peter Lang Verlag.
- Grepstad, Ottar 1997. *Det litterære skattkammer. Sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- de Groot/Grotius, Hugo 1639 [1631]. *Inleydinghe tot de Hollandsche Rechts-Gheleerdheydt*. Amsterdam. Tillgänglig 2016-07-19 på adressen <<https://books.google.se/>>.
- Gunder, Anna 2007. Textuell verklighet. Om text och hypertext. I: Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson (red.), *Ett vidgat textbegrepp*. TeFa 46. Uppsala: Uppsala universitet, 74–81.
- Gunnarsson, Britt-Louise 1987. Inledning. I: Britt-Louise Gunnarsson (red.), *Facktext. Ord och stil*. Språkvårdssamfundets skrifter 16. Malmö: Liber, 9–15.
- Gunnarsson, Britt-Louise 2009. *Professional Discourse*. Continuum Discourse Series. London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Gunnarsson, Britt-Louise 2011. Introduction: Languages of science in the eighteenth century. I: Gunnarsson (ed.), 3–21.
- Gunnarsson, Britt-Louise (ed.) 2011. *Languages of Science in the Eighteenth Century*. Berlin & Boston: Mouton de Gruyter.
- Hallberg, Bertel 1934. *Claudius Kloot. Biografiska anteckningar om en svensk rättslärd från 1600-talet*. Linköping: Billstens Eft. Boktryckeri.
- Hannedóttir, Anna Helga 2011. From vernacular to national language: Language planning and discourse of science in eighteenth-century Sweden. I: Gunnarsson (ed.), 107–122.
- Inger, Göran 2010 [1980]. *Svensk rättshistoria*. 5 rev. uppl. Stockholm: Liber.
- Johnson, Rakel 2005. Presentation av projektet ”Lag och kodex: variationer i användningen av lagtext före 1734 års lag”. I: Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.), *Studier i svensk språkhistoria 8*. Lundastudier i nordiska språk A 63. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lund universitet, 147–156.
- Josephson, Olle & Björn Melander 2003. Läsare och läsarter. I: Englund & Ledin (red.), 125–160.
- Kloot, Claudius 1676. *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel Vthi Fyra Böcker fördeelt och beskrefwen aff CLAUDIO Kloot. Medh Kongl. May.st Special Privilegio. Götheborg/ Tryckt hoos Amund Grefwe/ Åhr 1676. Medh egen Bekostnat*. Götheborg.
- Korpiola, Mia 2014. General Background: From Judicial Crisis to Legal Revolution through the Svea Court of Appeal? I: Korpiola (ed.), 23–54.
- Korpiola, Mia (ed.) 2014. *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period: Historical Reinterpretations and New Perspectives*. Rättshistoriska studier XXVI. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien II. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning & Jure AB.
- Kress, Gunther & Theo van Leeuwen 2006 [1996]. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. 2nd ed. London & New York: Routledge.
- KVA [www] = Kungliga Vetenskapsakademien. Historik. Tillgänglig 2016-07-29 på adressen <<http://www.kva.se/Om-akademien/Historik/>>.
- Landqvist, Hans 2016a. Svenska i juridiska kontexter sedan 1809. I: Landqvist, Laurén, Nordman, Nordman & Kvist, 54–110.

- Landqvist, Hans 2016b. Texter för lagstiftning, rättskipning och rättsinformation. I: Landqvist, Laurén, Nordman, Nordman & Kvist, 111–171.
- Landqvist, Hans, Christer Laurén, Lieselott Nordman, Marianne Nordman & Maria Kvist 2016. *Juridik på svenska i Finland. Perspektiv på språk och rätt*. Vasa: Scriptum.
- Landqvist, Hans & Lena Rogström 2016. Populärjuridik ur ett språknormeringsperspektiv. Projektplan 2016-04-11. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.
- Ledin, Per 2001 [1996]. *Genrebegreppet – en forskningsöversikt*. Rapporter från projektet Svensk sakprosa 2. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Lettström, Harald 1905. Populär juridisk litteratur. I: *Folkbiblioteksbladet. Utgifvet af Folkbildningsförbundet*. Årgång III:1, 20–24.
- Lindberg, Bo 1984. *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*. Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas 5. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lindell, Bengt 1998. *Civilprocessen*. Uppsala: Iustus.
- Linderborg, Åsa 2004. Att göra anspråk på anspråkslöshet. Näringslivet och den tredje kardinaldygden. I: Samuel Edquist, Jörgen Gustafson, Stefan Johansson & Åsa Linderborg (red.), *En helt annan historia. Tolv historiografiska uppsatser*. Opuscula Historica Upsaliensia 31. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 163–174.
- Lindroth, Sten 1975. *Svensk lärdomshistoria II. Stormaktstiden*. Stockholm: Norstedts.
- Lindroth, Sten 1978. *Svensk lärdomshistoria III. Frihetstiden*. Stockholm: Norstedts.
- Lindroth, Sten 1981. *Svensk lärdomshistoria IV. Gustavianska tiden*. Stockholm: Norstedts.
- Mattila, Heikki E. S. 2000. Latinet i den finländska juridiska litteraturen. *Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 136, 269–322.
- Mattila, Heikki E. S. 2013 [2007]. *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. 2nd ed. Farnham, Surrey & Burlington, VT: Ashgate.
- Michalsen, Dag 1998. Juridisk sakprosa og rettsutviklingen i samfunnet. I: Egil Børre Johnsen & Trond Berg Eriksen (red.), *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I*. Oslo: Universitetsforlaget, 255–265.
- Modéer, Kjell Å. 1979. David Nehrman-Ehrenstråle. I: David Nehrman [Ehrenstråle] 1979 [1729, 1746]. *Inledning Til Then Swenska Iurisprudentiam Civilem 1729 Then Swenska Jurisprudentia Civilis 1746. Med en inledning und mit einer Einleitung in deutscher Sprache av Kjell Å. Modéer*. Skrifter utgivna av Juridiska Föreningen i Lund 35 Acta Societatis Juridicae Lundensis. Lund: Juridiska Föreningen i Lund & Studentlitteratur, IX–XXV.
- Modéer, Kjell Å. 2014. Mixed Legal Systems in Early Modern Sweden: Judicial Traditions and Reforms in an Expanding European Great Power – Some Concluding Remarks. I: Korpiola (ed.), 395–420.
- Modéer, Kjell Å. (red.) 1996. *Johan Olofsson Stiernhöök. Biografi och studier 1596–1996*. Rättshistoriska studier XX. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien II. Lund & Stockholm: Nerenius & Santérus.

- Mårdsjö, Karin 1992. *Människa, text, teknik – tekniska handböcker som kommunikationsmedel*. Linköping Studies in Arts and Sciences 82. Linköping: Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
- Nehrman, David [Ehrenstråle] 1979 [1729, 1746]. *Inledning Til Then Swenska Jurisprudentiam Civilem 1729 Then Swenska Jurisprudentia Civilis 1746. Med en inledning und mit einer Einleitung in deutscher Sprache av Kjell Å. Modéer*. Skrifter utgivna av Juridiska Föreningen i Lund 35 Acta Societatis Juridicae Lundensis. Lund: Juridiska Föreningen i Lund & Studentlitteratur.
- Nilsson, Stig 1974. *Terminologi och nomenklatur. Studier över begrepp och deras uttryck inom matematik, naturvetenskap och teknik. I*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 26. Lund: Studentlitteratur & Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Nord, Andreas 2008. *Trädgårdsboken som text 1643–2005*. Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology New Series 47. Stockholm: Liber.
- Palm, Magnus u. å. *ABC för boksamlare. Sammanställt av Magnus Palm. Redigerat av Georg Lose och Sigbjörn Rye*. Tillgänglig 2016-07-19 på adressen <<http://www.svaf.se/abc.html>>.
- Peczenik, Aleksander 1989. *On Law and Reason*. Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers
- Ralph, Bo 2011. Linnaeus as a connecting link in Swedish language history. I: Gunnarsson (ed.), 247–261.
- Ramberg, Christina & Malmström, Åke 2016 [1910]. *Malmströms civilrätt*. Reviderad av Christina Ramberg. 24 rev. uppl. Stockholm: Liber.
- Ridderstad, Per S. 1998. *Textens ansikte i seklernas spegel. Om litterära texter och typografisk form*. Anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 27 maj 1998. Tillgänglig 2016-07-19 på adressen <<http://litteraturbanken.se/red/presentationer/specialomraden/Textensansikteiseklernasspiegel.pdf>>.
- Roelcke, Thorsten 2005 [1999]. *Fachsprachen*. 2 durchgeseh. Aufl. Grundlagen der Germanistik 37. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Rogström, Lena 2010. I akt och mening. En jämförelse av ordförrådet i 1734 års lag med samtida ordböcker. I: Maj Reinhammar (red.), *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 189–199.
- Rogström, Lena & Hans Landqvist 2015a. Ett tidigt försök att etablera en svensk juridisk vokabulär? Lexikaliska och fackspråkliga perspektiv på en juridisk handbok från 1674. I: Daniel Rellstab & Nestori Siponkoski (toim.), *Rajojen dynamiikkaa. VAKKI-symposiumi XXXV 12.–13.2.2015*. VAKKI Publications 4. Vaasa: Vaasan yliopisto, 199–208.
- Rogström, Lena & Hans Landqvist 2015b. Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska. Projektplan 2015-06-01. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.
- Rogström, Lena & Hans Landqvist 2016. Approaches to Latin and Swedish in two Swedish 17th century legal handbooks – an early sign of changing language policy among members of the legal profession? Oral presentation at *ALAPP 2016 Transnational flows and professional practice. The 6th International Applied Linguistics and Professional Practice Conference. 3–5 November 2016 University of Copenhagen*.

- Rogström, Lena & Hans Landqvist (under granskning). *A terminologia Latina till svenska ord*. En studie av latinska och svenska lexikala enheter i två juridiska handböcker från 1670-talet. Manus till proceedings från Svenska språkets historia 14. Vasa 9 och 10 juni 2016.
- Rålamb, Clas 1674. *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker; Grundade vthi Guds Ordh/ Sweriges Lagh och Recesser: Förklarade af then Andelige och fremmande Werldzligh Lagh: Medh förnähme Lärde Mäns Skriffier och öfwereens stämmande Stadfästade: Tienlige så wäl Kärandom som Swarandom til Rättelse och Vnderwijsning/ Sammandragne för een rum tijdh sedan Aff nu warande Kongl. Mayst. högtbetrodde Man/ Rådth och Öfwer Ståthållare i Stockholm/ Then Högwälborne Herre Herr Clas Rålamb/ Herre till Länna och Bystadh/etc. Vplagde i Stockholm medh H.s Kongl. Mayst. Bekostnadh och Privilegio, hoos Niclas Wankijf/ Kongl. booktryckare. Stockholm.*
- Rålamb, Clas 1679 [1674]. *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är/ Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker* [...] 2 uppl. Stockholm.
- SAOB [www] = *Svenska Akademiens ordbok*. Tillgänglig 2016-07-20 på adressen <<http://www.saob.se/>>.
- Strömholm, Stig 1988 [1972]. *Allmän rättslära. En första introduktion*. 6 rev. uppl. Stockholm: Norstedts.
- Sundin, Jan 1992. *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättsskipning i Sverige 1600–1840*. Rättshistoriskt bibliotek XLVII. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien I. Stockholm & Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Svensson, Eva-Maria 2007. Boundary-Work in Legal Scholarship. I: Åsa Gunnarsson, Eva-Maria Svensson & Margaret Davies (eds), *Exploiting the Limits of Law. Swedish Feminism and the Challenge to Pessimism*. Aldershot, Hampshire & Burlington, VT: Ashgate Publishing, 17–49.
- Svensson, Eva-Maria 2014. De lege interpretata – om behovet av metodologisk reflektion. *Juridisk Publikation. Stockholm – Uppsala – Lund – Göteborg. Jubileumsnummer 2014*, 211–226. Tillgänglig 2016-07-20 på adressen <<http://juridiskpublikation.se/tidskriften/nummer-jubileum/>>.
- Söderwall [www] = Söderwall, Knut Fredrik. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Tillgänglig 2016-10-14 på adressen <<https://spraakbanken.gu.se/swe/resurs/soederwall>>.
- Teleman, Ulf 2011. The Swedish Academy of Sciences: Language policy and language practice. I: Gunnarsson (ed.), 63–87.
- Thunander, Rudolf 1993. *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*. Rättshistoriska studier XLIX. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning Grundat av Gustav och Carin Olin. Serien I. Lund & Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Thunander, Rudolf 1995. Den svenska hovrätten i 1600-talets rättsliga system. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 61, 21–28.
- Vasara-Aaltonen, Marianne 2014. Från Well-travelled ”Jacks-of-all-trades” to Domestic Lawyers: The Educational and Career Backgrounds of Svea Court of Appeal Judges 1614–1809. I: Korpiola (ed.), 301–354.
- Wendt, Bo-A. 2006. En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet. I: *Arkiv för nordisk filologi* 121, 253–274.

- Westerberg, Sten 2012. *Clas Rålamb – maktspelare i storhetstidens Sverige*. Stockholm: Atlantis.
- Wollin, Lars 2011. From Latin *and* Swedish to Latin *in* Swedish. On the early modern emergence of a professional vernacular variety in Sweden. I: Gunnarsson (ed.), 123–139.

GU-ISS, Forskningsrapporter från Institutionen för svenska språket, är en oregelbundet utkommande serie, som i enkel form möjliggör spridning av institutionens skriftliga produktion. Det främsta syftet med serien är att fungera som en kanal för preliminära texter som kan bearbetas vidare för en slutgiltig publicering. Varje enskild författare ansvarar för sitt bidrag.

GU-ISS, Research reports from the Department of Swedish, is an irregular report series intended as a rapid preliminary publication forum for research results which may later be published in fuller form elsewhere. The sole responsibility for the content and form of each text rests with its author.

Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
Research Reports from the Department of Swedish

ISSN 1401-5919

www.svenska.gu.se/publikationer/GU-ISS